

لومړۍ نړيواله جگړه

د انساني تاريخ د لومړۍ وحشي جگړې له عبرت ډک تاريخ

لومړۍ نړيواله جگړه

ليکوال: سيد محمد فضل الله بخاري
ژباړن: زاهد خليلي

ليکوال: سيد محمد فضل الله بخاري
ژباړن: زاهد خليلي

د کتاب له متن څخه؛

لومړۍ نړيواله جگړه چې د ۱۹۱۴ ز کال د جولای په ۲۸ پيل او د ۱۹۱۸ ز کال د نومبر ۱۱ پوري روانه وه، په مجموعي ډول په کسي د ۱۸۲۳۳۳۳۷۰۰۰ امريکايي ډالرو په برابر بلا واسطه زيان شوی و. د بشریت په تاريخ کسي دغسي دردناکې او ريردوونکې جگړې ته د اروپا جگړه هم وايي. د خو نړيو حالاتو په وجه ورته نړيواله جگړه هم ويل کيږي. په دې جگړه کي انسانان د حيواناتو په شان ووژل شول. د لومړۍ نړيوالې جگړې په جريان کي يوازې اروپا نه بلکې ټوله نړۍ د سختو ستونزو سره مخ وه. په سمندرونو، هوا او ځمکو کي جگړه روانه وه. د لومړۍ نړيوالې جگړې په پای ته رسيدو د اروپا حالت داسي وه، لکه د يوه زلزلې څپلي هيواد، کوله باړې وډان خاينه ويجاړ کړي وه، هر خوا تپيان خلک ليدل کيدل، يا هم داسي کسان ليدل کيدل، چې عمرونه زيات وه، ځوانه طبقه ډيره لږه تر سترگو کيده، د کونډو او يتيمانو يو زيات شمېر خلکو اسمان ته چيغې وهلې. د حکومتونو سره د عامو خلکو د فلاح او بهبود لپاره هيڅ هم نه ول، ځواني بيخي خالي وې، نا امنې، لوړې او تندي اباد خاينه گوانبل.

Designed by: abdul haq ibrahim

چاپجاړي: مومند خيرنډويه ټولني تخنيکي خانکه - جلال اباد
لړنکشميرې: ۰۷۰۰۲۶۶۱۶۱ / ۰۷۷۱۶۶۱۶۱

Ketabton.com

Visit www.ketabton.com for more Pashto ebooks.

لومړۍ نړيواله جگړه

(د انساني تاريخ د لومړۍ وحشي جگړې له عبرته ډک تاريخ)

ليکوال: سيد محمد فضل الله بخاري

ژباړن: زاهد خليلي

د کتاب ځانگړنې

د کتاب نوم: لومړۍ نړيواله جگړه

ليکوال: سيد محمد فضل الله بخاري

ژباړن: زاهد خليلي zahidkhalil@yahoo.com

کمپوزر: په خپله ژباړن

ډيزاين چاري: عبدالهادي اثر ۰۷۷۲۱۲۰۷۰۳

خپرندوی: مومند خپرندويه ټولنه-جلال اباد

چاپ کال: ۲۰۱۳/۱۳۹۲

برېښنا لیک: Momand.books@gmail.com

چاپوار: لومړۍ

چاپځای: مومند خپرندويي ټولني تخنيکي څانگه

د بيا چاپ حقونه د خپرندويي ټولني سره خوندي دي

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

ډالۍ

قدرمن مور او پلار ته مې

زاهد خلیلي

نیولیک

11 ..... د ژباړن خبرې

13 ..... لومړنۍ خبرې

16	لومړۍ برخه
16	د لومړۍ نړيوالې جگړې څخه مخکې د بنکېلو هېوادونو حالات
16	د متحدو هېوادونو حالات
16	انگلستان
17	سياسي او ټولنيز حالات
18	اقتصادي حالات
19	جغرافيايي او فوځي حالات
20	فرانسه
22	سياسي او ټولنيز حالات
23	اقتصادي حالات
24	جغرافيايي او فوځي حالات
25	امريکا
26	سياسي او ټولنيز حالات
27	اقتصادي حالات
28	جغرافيايي او فوځي حالات
29	روسيه
32	سياسي او ټولنيز حالات
32	اقتصادي حالات
33	جغرافيايي او فوځي حالات
34	سربيا
35	رومانيه
36	بيلجيم
Error! Bookmark not defined.	يونان
40	مونتي نيگرو
40	ايتاليا
43	جاپان
45	پرتغال

46	د مرکزي هېوادونو حالات
48	جرمني
50	سياسي او ټولنيز حالات
52	اقتصادي حالات
53	جغرافيايي او فوځي حالات
54	اسټريا-هنګري
57	سياسي او ټولنيز حالات
58	اقتصادي حالات
59	جغرافيايي او فوځي حالات
61	ترکيه
63	بلغاریه
64	د جګړې لاملونه
65	د ځمکنۍ، بحري او هوايي ځواک د برلاستيا لپاره هڅې
68	د اقتصادي پياوړتيا لپاره هڅې
70	د پخوانيو جګړو څخه رامنځته شوي دښمني
71	قومي تعصبونه
72	اتحادي سياست
74	د مشرانو ناکامه مشري
76	صنعتي انقلاب او د نوي والي سره د ځينو خلکو مخالفت
77	د نويو سيمو د نيولو پر سر رقابت
79	دويمه برخه
79	د جګړې احوال
79	د ۱۹۱۴ ز کال د جګړې حالات
81	د جګړې پلانونه
81	د شيلفن پلان
83	۱۷ شمېره پلان
84	ځمکنۍ او بحري حملې

85	لوېديځه جبهه
86	سرحدې جگړې
86	د لورن په سيمه کې جگړه
88	د اړدينيس جگړه
89	د سيمبر جگړه
90	د مونز، لاکيټا او گوټز جگړې
92	د مارن او ارک جگړې
95	د مارن دويمه جگړه
96	د سنټ گانډي د سيمي جگړې
96	د جنوبي جبهې جگړه
98	د انزن لومړۍ جگړه
98	د پاریس لومړۍ جگړه
100	ختيزه جبهه
101	د ټينن برگ جبهه
103	د مسيورين، گلشيا او د پولينډ جبهه
105	د بالکانو جبهه
107	د ترکيې جبهه
108	بحري جبهه
108	د هولي گولينډ جگړه
109	مستعمراتي جبهې
111	د ۱۹۱۵ ز کال د جگړې حالات
112	ځمکنۍ، بحري او هوايي حملې
112	لوېديزه جبهه
113	د نو چييل جگړه
113	د پاریس دويمه جگړه
114	ختيزه جبهه
115	په ميسوريا کې د ژمي جگړې

115	د گارلس تارنوو ماته
117	د ایتاليي جبهه
118	د ایتاليي جگړې
119	د بالکانو جبهه
119	د سربيا سقوط
120	د ترکيې جبهه
121	د کاکيشيا جبهه
121	د جنوبي ميزوپوتاميا جبهه
122	د گالي پولي جبهه
123	بحري جبهه
124	د ۱۹۱۶ ز کال د جگړې حالات
125	خمنکی، بحري او هوايي حملې
125	د وړدن جگړه
126	د سوم جگړه
128	ختيزه جبهه
128	د بروسيلوف حمله
130	د ایتاليي جبهه
130	د استريا د اسياگو حمله
131	د ايسونز د سیند جگړې (۶،۷،۸ او ۹ جگړه)
132	د بالکانو جبهه
132	د رومانيي حملې او شاتگ
134	د يونان او سالونیکا جبهه
135	د ترکيې جبهه
136	متحد فوځونه په سینا کې
137	د کت محاصره
138	ترکي فوځ په کاکيشيا کې
139	د عربو انقلاب او د فلسطين جبهه

140	بحري جبهه
140	د جوت ليند جگړه
141	د ۱۹۱۷ ز كال د جگړې حالات
142	خمكنى، بحري او هوايي حملې
142	لوېديزه جبهه
142	د ائزن دويمه جگړه
143	د پاريس دريمه جگړه
144	د كيمبرائي جگړه
144	فرانسوي سوبي (فتوحات)
145	ختيزه جبهه
146	د ايټاليي جبهه
146	د ايسونز ۱۰ او ۱۱ جگړه
148	په ۱۹۱۷ ز كال كې د كيبو ريتو جگړه
150	د تركيي جبهه
150	د غزې لومړۍ او دويمه جگړه
152	د غزې دريمه جگړه
153	بحري جبهه
154	هوايي جبهه
155	سفارتي اړيكي
156	د ۱۹۱۸ ز كال د جگړې حالات
157	خمكنى، بحري او هوايي حملې
157	لوېديزه جبهه
158	د هوتير جنګي پلان
158	لومړۍ جرمنۍ حمله (د سوم حمله)
161	دويمه جرمنۍ حمله (د ليز حمله)
162	د ريمه جرمنۍ حمله (د ائزن جگړه)
163	څلورمه جرمنۍ حمله (د نويون-ماونټد جگړه)

- 164 ..... پنځمه جرمنی حمله (د چمپین-مارین جگره)
- 165 ..... د متحدو فوځونو لومړۍ ځوابي حمله (د ائزن-مارن جگره)
- 166 ..... د متحدو فوځونو دویمه ځوابي حمله (د ایمنز جگره)
- 167 ..... د متحدو فوځونو دریمه ځوابي حمله (د سینټ می هیل جگره)
- 167 ..... د متحدو فوځونو وروستی حمله
- 168 ..... د سپتمبر د ۲۶ څخه د اکتوبر د ۳۱ پورې
- 168 ..... ۱- جنوبي پنسر (میوز-ارگان)
- 169 ..... ۲- لوېدیځ پنسر (کیمبرائی-سینټ کوننټن)
- 170 ..... ۳- د فلنډرز حمله
- 170 ..... د نومبر د لومړۍ څخه تر یوولسم پورې
- 171 ..... د ایټالوي جبهه
- 173 ..... د بالکانو جبهه او د بلغاريي ماته
- 174 ..... د ترکیي جبهه او د موسل خواته د متحد فوځ مخکې تګ
- 176 ..... هوایي جبهه
- 177 ..... دریمه برخه
- 177 ..... د جگړې پای
- 177 ..... جنگ بندي
- 177 ..... د جنگ بندي لاملونه
- 181 ..... سفارتي هڅې
- 183 ..... د ولسمشر وېلسن ۱۴ نکتي
- 185 ..... د ورسلز د سولي تړون
- 188 ..... د جگړې زیانونه
- 189 ..... ۱- بلاواسطه زیانونه
- 189 ..... د متحدو هېوادونو او ملګرو یې بلاواسطه زیان
- 191 ..... د مرکزي هېوادونو بلاواسطه جنګي زیان
- 191 ..... ۲- بالواسطه جنګي زیان
- 193 ..... د اروپا عمومي حالات

د ژباړن خبرې

د شلمې پېړۍ پېښې په انساني تاريخ کې مهم ځای لري، په دې پېړۍ کې د دوو نړيوالو جگړو سربېره څو داسې پېښې رامنځته شوې، چې په نړۍ کې يې ستر تغيرات رامنځته کړل او هم ورسره نړيوال سياست تغير وکړ، په دې پېړۍ کې په روسيه کې د لينن په مشرۍ د کمونيزم برياليتوب او وروسته د افغان سپېڅلي جهاد په پايله کې يې ړنگيدل، د عثماني اسلامي خلافت له منځه تلل، د اسلامي فلسطين او يهودو مسئله، کمونستي انقلابونه، سره جگړه او نورې ډېرې مهمې تاريخي پېښې رامنځته شوې.

دغه په لاس کې کتاب مو د شلمې پېړۍ د يوې ستري تاريخي پېښې په اړه دی، لومړۍ نړيواله جگړه، چې انسانيت ته يې د وژلو، وړانولو، کرکې او نفرت پرته بل څه نه لرل، دغه جگړه د بشريت په تاريخ کې لومړۍ جگړه وه، چې گڼ شمېر هيوادونو او ان څو لويو وچو په کې برخه اخيستي وه، جگړې انسانيت ته ډېر زيان واړوه، په ميليونونو ووژل شول، بي کوره او معيوب شول، د بشريت په تاريخ کې دا لومړۍ ځل وه، چې دومره زيات خلک په لږه موده کې له نړۍ ورک شول.

په کتاب کې جگړه په بشپړ تفصیل سره لیکل شوي ده، د جگړې څخه مخکې د هغو هیوادونو حالاتو هم په لنډ ډول لیکل شوي، چې په جگړه کې ښکېل وه، ورپسې د جگړې یوه مهمه موضوع، چې د جگړې لاملونه دي، هم لیکل شوي دي، بیا د جگړې حالات دي، چې په ترتیب سره د هر کال جگړه راورل شوي ده، د هر کال پېښې د جنورۍ د میاشتې څخه پیل بیا تر د دسمبر د میاشتې پورې لیکل شوي دي.

څرنګه چې جگړه د څو هیوادونو تر منځ وه، همداسې د جگړې جبهې هم په مختلفو ځایونو کې وې، لویدیزه جبهه د فرانسې او جرمني سیمه ده، ختیځه جبهه د روسیې سیمه ده، د ترکیې جبهه د ترکیې سیمه ده، د بالکانو جبهه د بلغاریې، سربیا، یونان او استریا سیمه ده او د فلسطین جبهه د فلسطین او مصر سیمه ده.

د کتاب دریمه برخه د جگړې د پای په اړه ده، دلته د جگړې د پای مراحل او تړونونه راورل شوي دي، ورپسې د جگړې زیانونه او په پای کې د جگړې وروسته د اروپا عمومي حالات په لنډ ډول لیکل شوي دي.

د کتاب په لیکلو کې د لیکوال لخوا ډېر زیار ایستل شوی او هم په ډېر وخت کې یې لیکلی دی، د لیکوال د څرګندونو داسې ښکاري، چې دا به په اردو ژبه د لومړۍ نړیوالې جگړې په اړه لومړنۍ تفصیلي او بشپړ اثر وي او په پښتو ژبه خو تر اوسه د داسې نړیوالو مسئلو په اړه نیمه بشپړ اثر هم نه دی لیکل یا ژباړل شوی (ډېر د خواشینې ځای ندی؟ په داسې حال کې چې د جگړې نږدې سل کاله پوره کیدونکي دي).

په کتاب کې ډېر زیات عنوانونه راغلي وه، چې ما په ځینو ځایونو کې د موضوع ګانو د یو شان والي په وجه دوه عنوانه یو ځای کړي او یو عنوان مې ترې جوړ کړی دی او په ځینو ځایونو کې د موضوع د تکرار په وجه مې دوه درې عنوانه پرېښي هم دي، د کتاب په څو وروستیو مخونو کې دوه نورې کوچنۍ موضوع ګانې هم وې، چې ما د ډېرو بوختیاوو او د وخت د کموالي په وجه ونشو کولای هغه وژباړم، که چیرې په راتلونکي کې کتاب بیا چاپېده، انشاءالله هغه به هم وژباړم او یو ځای به یې ورسره چاپ کړم.

په درنښت

زاهدخيلی

ننگرهار پوهنتون

د بنوونې او روزنې پوهنځي د تاريخ د پيپارتمنت د څلورم ټولگي زده کړيال

لومړنۍ خبرې

د بشریت د تاریخ پانې د زرگونو جگړو په دردوونکو کیسو توري شوي دي؛ خو د شلمې پېړۍ په پېل کې داسې ستره جگړه رامنځته شوه، چې د ځمکې پر مخ یې وحشي او د وینو ډکې کیسې پرېښودې. له دې جگړې مخکې انساني فکر، د دومره قتل، غارت، وینې بهولو، بې رحمۍ او وحشت سره آشنا نه وه، سترگو د انسان په لاس د انساني تباهی داسې انځورونه ولیدل، چې وروسته ترې انسان د حیوانیت او وحشت عروج ته ورسیده، جگړې د سرمایه داري نړۍ مکر او فریب ښکاره کړ.

د اروپا د پوهو خلکو د دوکې، لورتیا غوښتنې، واک غوښتنې، اقتصادي منډو تړرو، قومي تعصبونو، تیاره فکر او د خپل منځي رقابتونو په پایله کې د ۱۹۱۴- ۱۹۱۸ کلونو په منځ کې د انساني وینې هغه ارزانه نمونه وړاندې شوه، چې د ځنگلي ژوند په تاریخ کې یې ساری نه لیدل کیري.

انساني لوړوالی پایمال شو، انسانیت د حیوانیت او وحشت بڼه خپله کړه، د بشریت بې دریغه قتل عام وشو، په داسې حال کې چې همدغه خلک، چې لاسونه یې په انساني وینو رنگ دي، د نړیوال امن او د انسانیت د بهبود نه ستړې کیدونکي نعرې وهي.

همدې خلکو په ټوله نړۍ کې د سياسي، اقتصادي او فکري دوکې او منافقت په وجه په خپل قوت او طاقت باندې پوره باور درلود، د خپل بې ساري او غوریدلي اقتصاد، صنعتي تولید، د نړۍ په معدني ذخیرو باندې په واک درلودلو سره سره بې ځمکنۍ پراختیا غوښته، په دې ډول دوی دوکه شول.

ددې موخې د ترلاسه کولو لپاره اروپایي هیوادونو د نولسمې پېړۍ د اخرو پورې د نړۍ په نورو هیوادونو باندې فوځي، اقتصادي او سياسي برتري ترلاسه کړې وه. اروپایي هیوادونه د سوداګرۍ په فریب کې راغلي وه، د افریقا، اسیا، د امریکا لویه وچه او په استرالیا کې اروپایي هیوادونو د هغه ځای حکومتونه د توري په زور یا د سازشونو په ذریعه له منځه وړل او استعمار کړي یې وه.

بل خوا، د نیمایي څخه په زیاتو هیوادونو د ولکې په لرلو سره، بې هغوی غلامان کړي وه، د انساني غلامۍ دغه حالت د استعماري هیوادونو د ناوړه موخو لپاره قرباني کیدي.

اوس استعماري هیوادونو ښه باغونه، معدنونه او د تېلو غوندي ستر نعمتونه په لاس کې لرل، د دولت د لاسته راوړلو او په براعظم باندې د ولکې کولو پېل د نولسمې پېړۍ په دویمه نیمایي کې پېل شوی وه، اروپایان پوهیدل، د چا سره چې دغه شیان په لاس کې وي، د نړۍ په انسانانو باندې به واکمني کوي، پرمختګ به کوي او قوي کیږي به.

پورته ذکر شوي خبرې د همدې کتاب موضوع ده. په دې کتاب کې کوښښ شوی، چې په لومړۍ نړیواله جګړه کې د ښکیلو هیوادونو (اروپا) او نورو حالات وڅیړل شي، د جګړې اسباب، علتونه، احوال، پایلې او اغېزې بیان شي او د اوسنیو حالاتو په نظر کې نیولو سره لوستونکو ته جامع تبصره هم وړاندې شي، دا ددې لپاره، چې کتاب د تاریخي اړخ په درلودلو سره، سره د راتلونکي لپاره د ډیوي کار ورکړي.

شلمه پېړۍ د تاریخ یوه برخه ګرځیدلې ده، مور او س په یوویشتمه پېړۍ کې یو، د لومړۍ نړیوالي جګړې یوه پېړۍ پوره کیدونکې ده، نن ددې خبرې اړتیا ده، چې

مور خپل شاوخوا حالات وگورو، خپله ملي تگلاره جوړه کړو او په خپل ذهن کې دې پوښتنو ته ځواب پیدا کړو، چې:

اوسني حالات په کوم لور روان دي؟

ايا د نن ورځې انسان د شلمې پېړۍ د پېل د وخت د انسان نه زيات محفوظ دی؟

ايا نړۍ يو ځل بيا د همداسې يو خطرناک او وحشي پای په طرف نه ده روانه؟

همداسې زياتې پوښتنې د بشریت د پایښت په اړه موجودې دي او د يوه قناعت بڼونکي ځواب په تمه دي.

په ظاهري ډول خو میدان پخواني بربري او وحشي میدان ته ورته دی، انسانیت یو وار بیا زخمي شوی دی او.... او کیدای شي، چې حالات یو ځل بیا د وروستي ځل لپاره همداسې حالات رامنځته کړي.

سید محمد فضل الله بخاري

د کتاب لیکوال

لومړۍ برخه

د لومړۍ نړيوالې جگړې څخه مخکې د بنکېلو هېوادونو حالات

د متحدو هېوادونو حالات

انگلستان

د شلمې پېړۍ په پېل کې انگلستان د نړۍ په نقشه کې تر ټولو د ستر واکمن په توګه پېژندل کېده، دغه انگليسي واکمني د ۱۱۴۰۰۰۰۰ متره مربع مساحت لرونکې وه، چې ۴۱۰ ميليونه خلک په کې اوسيدل، د دغې ستري واکمنۍ په جوړولو کې يوه نيمه پېړۍ کوبنس شوی وه، سره له دې، چې انگلستان د فرانسې او ځينو نورو اروپايي هېوادونو سره جگړې هم کړې وې؛ خو د نولسمې پېړۍ د دويمې لسيزې پورې انگلستان خپل لوړوالی ساتلی وه.

د ۱۷۵۰ څخه د ۱۹۰۰ پورې انگليسي ځمکنی او بحري فوځ هند، افريقا، استراليا، نوی زيلاند، کاناډا او هانګ کانګ په مستقيم ډول د خپل واک لاندې راوستي وه، ددغې ستري واکمنۍ ټول وسائل د انگلستان د حکومت د لاس لاندې وه، انگلستان د خپلې بنې پالیسۍ او په هره برخه کې د مثبتو قدمونو د پورته کولو په وجه دې ځای ته رسيدلی وه.

د انگلستان بحري فوځ د دوه لويو بحري کبنتيو لرونکی وه، دغو دوه کبنتيو به په مسلسل ډول فوځونه او شيان د يو ځای نه بل ځای ته انتقالول، سربيره پر دې به يې بحري لارې هم په واک کې ساتلې وې، په دې ډول په ټوله بحري سوداګرۍ باندې يې هم کنترول درلوده، انگلستان دغه سوداګريز کنترول ته اړتيا هم لرله؛

ځکه چې سوداګري يې د براعظمونو تر منځ وه، ددغه کنترول د جاري ساتلو لپاره هر کال نوې کښتۍ په بحري فوځ کې داخلېدلې.

انګلیسي سفارتونو کې ډېر زیات تکره او پوه خلک موجود وه، انګلستان د نویو رامنځته شویو اروپایي هیوادونو د سفارتونو سره ښه همکاري درلوده، همدا وجه وه، چې انګلستان د زیاتره اروپایي هیوادونو تر منځ جنجالي هیواد نه بلل کیده، هغه هیوادونه چې د انګلستان نه یې شکایت درلوده، انګلستان به هغه په فوځي، سیاسي او اقتصادي ډول تر ګواښ لاندې نیول؛ ځکه نو مخالفو هیوادونو به سخت قدم نه پورته کاوه.

د انګلستان قوي اقتصادي حالت د ټولې نړۍ د توجه مرکز ګرځیدلی وه، انګلستان د ټولې نړۍ لپاره په سوداګرۍ، بیمې او بانکي سیستم کې یو د باور وړ هیواد ګرځیدلی وه، په نړیواله سوداګرۍ کې یې د امتیاز وجه، په هیواد کې اقتصادي اصلاحات، په ټوله نړۍ کې د بحري اډو موجودیت، د فولادو جوړول او صنعت وه.

سیاسي او ټولنیز حالات

په ۱۹۱۴ز کال کې د انګلستان پاچا پنځم جورج وه، په دې وخت اته میلیونه نارینه وو د رایه ورکولو حق درلود، دغه خلک به د ښکتنې مجلس لخوا ټاکل کیدل، پورتنې مجلس د نګرانۍ دنده درلوده، چې ددې مجلس غړي اشراف وه.

په انګلستان کې دغه وخت شاهي نظام موجود وه، د ۱۹۰۶ز کال څخه لیبرال ګوند واک په لاس کې درلود، د حکومت مشري (لومړی وزیر) یې هربرټ ایسکو وه، خارجه سکرتر یې سر ایډورډ ګری وه د خزاني وزیر ډیوډ لاند جورج وه. په ښکتنې مجلس کې د حکومت مخالف ګوند لیبر (مزدور) ګوند او کنزرویتو (معتدل) ګوند واک په لاس کې درلود، چې د لیبر ګوند مشري رمسي میکډونالد او د معتدل ګوند مشري اینډریو بونر کوله. ملي مسئلې به په ښکتنې مجلس کې تر بحث لاندې نیول کیدې، وروسته به پورتنې مجلس او په پای کې به پاچا ته وړاندې کیدې.

د انگلستان بناري اوسيدونكو ازاد او اسوده ژوند تيره، سپين پوستو نسلي امتياز درلود، د نړۍ په زياتره هيوادونو باندې ولكې د انگلستان د خلكو احساسات لور كړي وه، عامو انگليسانو ددې زغم نه درلود، چې انگلستان دې د خپل لومړي مقام څخه ولويږي، هغوی د نورو اروپايي هيوادونو اقتصادي او سياسي برتري هم نه خوبوله.

انگليسي ټولنه پرمختللي، فعاله او متحرکه وه او هم يې د وطن پالنې جذبه ډېره قوي وه، په انگلستان کې په ځمکنې او بحري فوځ کې داخليدل، دولتي دندې اجراء کول، سرمايه گذاري کول، سوداگري، بيمه، فولاد جوړول، صنعت او کسبونه مهم کارونه وه.

اقتصادي حالات

د نولسمې پيړۍ په اخري څلورمه کې د اروپا او په ځانگړي ډول د انگلستان اقتصادي حالت ډېر بڼه وه، صنعتي انقلاب د اروپا خلک د سائنس او ټکنالوجۍ په لور روان کړل، يوه بيلگه يې په ۱۸۷۹ ز کال کې د فولادو د جوړولو تجربه وه، چې وروسته په پنځو کلونو کې د فولادو ۸۵ فابريکې جوړې شوې، د مخابراتو د پرمختگ په پايله کې تيلي گرام رامنځته شو، چې د مياشتو پيغام به يې په څو دقيقو کې خپل ځای ته رسوه، د براعظمنو تر منځ سفر به اوس په ډېر لږ وخت کې سرته رسیده، په مصنوعاتو کې هره ورځ بڼه والی راته.

د انگلستان سوداگري په ټوله نړۍ کې موجوده وه، انگلستان په هر ځای کې د يوه سوداگر، صنعتي او بانکي هيواد په توگه پيژندل کیده، په ۱۹۱۳ز کې د انگلستان ۳۴,۶ سلنه خلک په بنارونو کې اوسيدل، چې هر ډول اسانتياوې يې درلودې، نور خلک يې د نړۍ د متوسطو خلکو په شان د اسانتياوو نه برخمن وه، انگلستان د لومړۍ نړيوالې جگړې څخه مخکې (۱۹۱۳) کې د ۱۹۵ ميليونه ميټرک ټن انرژۍ لرونکې وه، چې قوله، اوبه، تيل، طبيعي گيس، برينينا او نور په کې شامل وه، چې ټوله انرژي يې د امريکا د متحده ايالاتو څخه زياته وه.

د فولادو صنعت د فوځ په قوي کولو کې زيات ارزښت درلود، د فولادو جوړولو د صنعت اندازه ۷,۷ ميليونو ته رسيدلې وه، بلخوا صنعتي کيدل د اقتصادي پرمختگ لپاره ډېر اړين وه، انگلستان د نړۍ د صنعتي توليد ۱۳,۶ سلنه جوړوله. د لومړۍ نړيوالې جگړې په پيل کې د انگلستان ملي امدن ۱۱ بليونه ډالره او د يوه کس امدن ۲۴۴ ډالره حساب شوی وه، په انگلستان کې د قولې (ډبرو سکرو) توليد ۲۹۲ ميليونه ټنه وه، دغې اندازې د امريکا د متحده ايالاتو نه وروسته دويم مقام درلوده.

جغرافيايي او فوځي حالات

د انگلستان جزيرې د اروپا د لويې وچې په شمال لويديځ کې پرتې دي، چې ډېر قوي دفاعي اهميت لري، څلور خوا يې بحر موجود دی، په ۱۹۱۴ز کې د انگلستان جنوب ختيځ خوا ته نږدې هيواد بيلجيم وه، ختيځ خوا ته يې هالينډ او جنوب خوا ته يې نږدې هيواد فرانسه پرته وه، په دې ډول انگلستان د يوه هيواد څخه هم د ځمکنۍ حملي خطر نه درلود؛ خو د بحري حملي د ودرولو لپاره انگلستان قوي بحري فوځ تيار کړی وه.

په اگست ۱۹۱۴ز کال کې د انگلستان د ځمکنۍ فوځ شمېره ۲۴۷۴۳۲ وه، چې ۱۲۰۰۰۰ يې په انگلستان کې موجود وه، نور پاتې فوځ يې په نويو نيول شويو ځمکو کې د استراليا، نوي زيلاند او کاناډا نه پرته ځای پر ځای کړی وه، د ځمکنۍ او بحري فوځ ټوله شمېره يې ۵۳۲۰۰۰ وه، چې د نويو نيول شويو ځمکو د فوځ سره يې د فوځ ټول تعداد ۹۷۵۰۰۰ وه.

په ۱۹۱۴ز کال کې د انگلستان هوايي فوځ ۱۱۰ الوتکې درلودې، چې BE2, Farman MF-7, Avro504, Vickers FB7, Bristol Scout, F.E.2 ډوله الوتکې په کې داخلي وې، هوايي فوځ شپږ هوايي کښتۍ هم درلودې.

د انگلستان ستر شاهي بحري فوځ، چې د ملي دفاع اصلي ساتندوی وه، د ۱۸ نويو جنګي بحري کښتيو لرونکی وه، ۲۹ جنګي بېړۍ، ۱۰ چټکي بحري بېړۍ، ۲۰ سکاوت کروزرز، ۲۰۰ ډيسټرائزرز او د ۱۵۰ کروزرز لرونکی وه.

په دې ډول انگلستان په نورو هیوادونو باندې جغرافیایي او فوځي برتري درلوده، انگلیسي فوځ د نویو نیول شویو ځمکو ساتنه کوله، سربیره پر دې یې نوی سیمې هم فتح او کنترولولې، بحري فوځ یې د هیواد د څلورو خواوو څخه ساتنه کولای شوه، هوایي فوځ یې کولای شول، چې خپلو فوځیانو سره په هر مشکل وخت کې مرسته وکړي او د دښمن پر فوځ باندې حمله وکړي.

فرانسه

د فرانسې دریم جمهوریت په کال ۱۸۷۱ ز کې د پروس د شکست نه وروسته رامنځته شو، بسمارک چې د متحد جرمني (پروس او جرمني) مشر وه، د فرانسې څخه یې زیاتې سیمې په ځانگړي ډول د الزاس او لورن ولایتونه نیولي وه، په ۱۸۸۰ ز لسيزه کې فرانسه په اروپایي هیوادونو کې په سفارتي، سیاسي او فوځي لحاظ یوازې وه، یو خوا یې د انگلستان سره د نویو ځمکو د لاسته راوړلو په سر حالات بڼه نه وه، بل خوا یې د ایټالیا په شان د ستر هیواد سره اړیکې خرابې وې، جرمني چې د فرانسې ستر دښمن وه، د فرانسې پر ضد هر وخت جگړې ته چمتو وه او هم یې د فرانسې د بل مخالف هیواد سره همکارۍ ته زړه بڼه کوه.

په ۱۸۸۱ ز کال کې درې گوني اتحاد فرانسې ته ستر گواښ رامنځته کړ، د فرانسې مشران په اروپا کې د جرمني د اغېز نه په ویره کې وه او جرمني یې په دې کار نه خوښیده، په دې وخت کې فرانسه د یوې بلې ستري مسئلې سره مخ شوه، هغه په بحر کې په نویو ځمکو باندې د واک ټینګولو مسئله وه، په ۱۸۸۲ ز کال کې انگلستان په مصر باندې حمله وکړه، په ځواب کې فرانسې راتلونکي کلونو کې خپله ټوله توجه د خپل بحري فوځ پیاوړي کولو ته واړوله، په همدې لسيزه کې د انگلستان او فرانسې تر منځ په افریقا کې جگړې هم رامنځته شوې او فرانسه او انگلستان د یو بل سخت مخالفین وگرځیدل.

د نولسمې زیږدي پېړۍ په وروستی لسيزه کې فرانسې خپله ټوله توجه د نویو ځمکو نیولو ته اړولې وه، چې ددې موخې د ترلاسه کولو په لار کې یې ستر خنډ انگلستان وه، په دې ډول د فرانسوي پالیسي جوړوونکو په نظر د فرانسې ستر

دبښمن انگلستان وه، همدغه وجه وه، چې د انگلستان نه وروسته فرانسه دويم اروپايي هيواد وه، چې زياتې مستعمرې يې درلودې، فرانسې په دې سيمو کې فوځي اډې جوړې کړې وې او يو ستر فوځ يې چمتو کړی وه، ددې پيړۍ په وروستيو کې جرمني د نړۍ په بحري قوتونو کې د شپږم نمبر نه دويم نمبر ته راغی؛ نو فرانسې خپله زياته توجه خپلې ملي دفاع ته واړوله، ځکه چې د جرمني نه يې د خطر احساس کاوه.

په ۱۸۸۰ ز کال کې فرانسې ستونزې درلودې او د ۱۹۰۰ ز کال څخه وروسته د فرانسې په حالاتو زيات تغيرات رامنځته شوي وه، د شلمې پيړۍ په لومړۍ لسيزه کې فرانسې د جرمني او درې گوني اتحاد څخه ويره درلوده؛ نو انگلستان او روسيې ته يې د همکارۍ لاس ور اوږد کړ، انگلستان او روسيې هم د جرمني نه د خطر احساس کاوه.

د فرانسې داخلي حالات هم په پوره ډول سم نه وه، په لږ وخت کې به کابينې تغير خوړ، په دې ډول د نويو رامنځته شويو حکومتونو غوښتنو او پالیسۍ به د پخوانيو هغو سره تغير درلود، د مخکيني حکومت پالیسې به د نوي حکومت د پالیسۍ سره په ټکر کې وه او يوه نوې پالیسې به يې جوړوله، د فوځي مشرانو تر منځ اختلافات موجود وه، فوځ به په سياست کې مداخله کوله، فرانسوي حکومت به په خپل بحري فوځ باندې زيات مصرف کاوه؛ خو يوې بشپړې تگلارې موجوديت نه درلود.

فرانسه يو زراعتي هيواد وه او خپلې اړتياوې يې په خپله پوره کولې، صنعتي انقلاب په فرانسې باندې چندان اغېز نه وه کړی، په صنعت او کسبونو کې فرانسه د نورو گاونډيو هيوادونو نه وروسته پاتې وه، په گرځنده سرمايه دارۍ باندې يې اقتصاد ولاړ وه، اقتصادي حالت يې ورځ په ورځ خرابېده؛ خو بيا هم د اروپا په دننه او بهر کې فرانسه د انگلستان نه وروسته دويم سوداگريز هيواد گڼل کيده، په فرانسه کې د فولادو صنعت، کيمياوي صنعت او د ډبرو د سکرو استخراج او توليد ډېر کم او ناقص وه، ددې څخه تيارو شويو شيانو به په نړيوال بازار کې کوم خاص

ارزښت نه درلود؛ ځکه نو د خپلو شيانو د پلورلو لپاره يې ځايي بازارونو ته رجوع کوله.

د ۱۸۹۰ څخه د ۱۹۱۴ز کال پورې يې نفوس دومره نه وه ډېر شوی، څومره چې اړين وه، په مقابل کې يې د جرمني نفوس ۸ ميليونه زيات شوی وه، اخوا د فرانسې نفوس يو ميليون تنه زيات شوی وه، فرانسې د خپل نفوس ۸۰ سلنه قوي ځوانان په زور سره په فوځ کې نيولي وه او يو قوي فوځ يې چمتو کړی وه.

سياسي او ټولنيز حالات

په ۱۹۱۴ز کال کې په فرانسه کې پارلماني نظام وه، د سنا مجلس هم وجود درلود، ددې مجلس غړي د يوه عامل مجلس لخوا ټاکل کيدل، په دې وخت کې د فرانسې ولسمشر ريمونډ پوئنکير او لومړی وزير رين ويوياني وه، حکومتي نظام د مختلفو وزارتونو لخوا اداره کيده؛ خو فوځي مشرانو هم په حکومتي کارونو کې مداخله کوله.

د فرانسې د بهرنيو چارو وزير ډولکاسي په بڼه ډول خپله دنده سرته رسوله، چې په دې سره په ۱۹۱۴ز کال کې د فرانسې نړيوال حيثيت ډېر بڼه شو، اوس د فرانسې اړیکې د روسيې سره بڼې وې او د انگلستان سره يې د مستعمراتو پر سر شخړې حل شوې وې، فرانسې، انگلستان او روسيې ته دا باور ورکړی وه، چې د جرمني اغېز او پرمختگ د ټولو هيوادونو لپاره خطرناک دی، په دې سره ايټاليا د درې گوني اتحاد نه وتې وه، هغه حالت چې فرانسې يې په ۱۸۷۱ز کال کې خوبونه ليدل، دا وه، چې روسيه او انگلستان د جرمني پر ضد ودريري.

د فرانسې ټول نفوس ۳۹,۷ ميليونه وه، چې ۴۰ سلنه خلکو يې زراعتي کارونه کول، زراعتي نظام يې دومره منظم او ترلی نه وه، کوچني پټي موجود وه، کرل په پخوانيو زراعتي الاتو باندې کيدل، چې دې کار د فرانسې په ملي توليد باندې بده اغېزه کړې وه.

د فرانسې خلک په ښکلو کليو کې په خوشحالی سره اوسيدل، د ورينمو او شرابو توليد ته زياته توجه کيده، د فرانسې اقتصاد په بهرنيو هيوادو کې په سرمايه گزاری

باندي زياته تكيه درلوده، د فرانسې لخوا ايټاليې ته د پورونو په وركولو سره د دواړو هيوادونو اړيكې بڼې شوې، چې په پايله كې يې درې گونې اتحاد كمزورې شو.

اقتصادي حالات

د فرانسې په اقتصاد كې د هيواد بهر، اروپا او د اروپا بهر هيوادونو كې سرمايه گزارۍ ستر رول درلود او په دې سره يې خپلې اقتصادي اړتياوې پوره كولي، د جگړې د پېل په وخت كې دغه سرمايه گزارې ۹ بيليونو ډالرو ته رسیده، چې د انگلستان نه وروسته يې دويم مقام درلود، فرانسې روسيې ته پورونه هم اداء كول، چې په مقابل كې يې روسيې فرانسې ته د اورگاډي لارې جوړولې او نور امتيازات يې وركول، چېن ته د پورونو وركولو هم د فرانسې په اقتصاد كې مثبت رول درلوده؛ خو د درستې سرمايه گزارۍ د سيستم نه موجوديت د فرانسې په اقتصاد كې زياتوالی نه شو راوستلی.

په ۱۹۱۴ ز كال كې د فرانسې ۱۴,۸ سلنه خلك په ښارونو كې اوسيدل، د فرانسې ملي امدن يې ۶ بيليونه ډالره وه، چې په اروپايي هيوادونو كې يې پنځم نمبر درلود او د يوه كس امدن ۱۵۳ ډالره وه، د ډبرو د سكرو توليد ۴۰ ميليونه ټنه وه.

په فرانسه كې د انرژۍ استعمال ۶۲,۵ ميټرک ټنه وه، په نړيوال صنعتي توليد كې يې ۶,۱ سلنه ونډه درلوده، د فولادو صنعت ۴,۶ ميليونه وه، د فرانسې ۴۰ سلنه خلكو زراعتي كارونه كول.

د پورته شمېرو څخه معلومېږي، چې صنعتي انقلاب په فرانسې باندي زيات اغېز نه وه كړی، د فرانسې صنعتي توليد د امريكا، انگلستان او جرمني په نسبت ډېر كم وه، د سانسې او ماشيني الاتو استعمال د نشت برابر وه، چې دې كار په زراعت او ملكي ملي توليد باندي ناوړه اغېزه كړې وه، د كيمياوي توليد لپاره هلې ځلې كيدې؛ خو ملكي (د هيواد دننه) صنعت ته يې وده نه شوه وركولای او بهرني توليدات فرانسې ته زيات راوړل كيدل، د كوچنيو فابريكو او د توليد د پخوانۍ طريقې موجوديت د صنعتي پرمختگ په مخ كې خنډ رامنځته كړی وه؛ خو د موټرو

په تولید کې فرانسي نوم گټلی وه، د هیواد دننه د تلگرام، پوسته خانې او بحري سفر بڼه نظام موجود وه، د نفوس مطابق د یوه شخص امدن هم مناسب وه.

جغرافیایي او فوځي حالات

فرانسه په جغرافیایي لحاظ د اروپا د لویې وچې په لویدیځ کې د اوقیانوس بحر په غاړه پرته وه، لویدیځ ته یې هسپانیه او د روم بحیره پرته وه، ختیځ ته یې ایټالیا، سویزرلند او جرمني پراته دي، شمال ختیځ ته یې بیلجیم او شمال ته یې د اوقیانوس د بحر جزائر چې د انگلستان پورې رسیري پراته دي.

د ۱۹۱۴ ز کال په جنورۍ کې د فرانسي د ټول فوځ شمېر ۹۱۰۰۰۰ وه، په دوی کې ۴۶۰۰۰ یې د نویو سیمو فوځیان وه، ۷۷۷۰۰۰ یې ځمکنۍ فوځ وه، چې په ۴۷ فرقو کې په ۲۱ سیمو کې تقسیم شوی وه، ددې فوځ سره سپاره او د توپ خانې څانگو هم موجودیت درلوده، ددې فوځ زیاتره یې د فرانسي په ختیځه جبهه کې ځای پر ځای شوی وه، د جرمني د حملې له ویرې څخه یې ۲،۹ میلیونه نور خلک هم چمتو کړي وه، تر څو په بڼه ډول د جرمني د حملې ځواب ورکړای شي.

د ۱۹۱۰ ز کال په اکتوبر کې د فرانسي هوایي خدمات (French Army Air Services) رامنځته شول، فرانسه په نړۍ کې د الوتکو د ډیزاین جوړولو لومړنی هیواد دی، په فرانسه کې د ۱۹۱۲ ز کال په منځ کې ۵ سکاډرن الوتکې ترتیب شوي وې، چې په ۱۹۱۴ ز کال کې یې ۱۳۲ الوتکې درلودې.

د فرانسي حکومت د ۱۹۱۰ ز څخه تر ۱۹۱۴ ز کال پورې د خپل بحري فوځ مصرف دوه برابره زیات کړی وه، په دې وخت کې فرانسي ۱۹ جنګي بیړۍ، ۱۱۵ تارپیډو، ۳۴ اب دوزه، ۸۶ ډیسترائزرز او ۳۲ کروزرز درلودل، حکومت د ۱۹۱۴ ز کال په اوږدو کې د ۱۴ نورو بحري جنګي بیړیو د جوړولو امر کړی وه، چې د جګړې د پېل د وخت پورې جوړې نه شوي.

پورتني حالات بڼي، چې فرانسه د هغه وخت د دوه سترو قوتونو جرمني او انگلستان نه ډېره وروسته وه، فرانسي په یوازې ځان نه شو کولای، چې د جرمني مقابله وکړي؛ ځکه نو فرانسي انگلستان او روسیه د جرمني د خطر نه خبرول او

د ډېر وخت څخه يې د انگلستان او روسيې نه غوښتل، چې د جرمني پر ضد ودريري، فرانسه په دې يقيني شوي وه، چې يو وخت به د خپل دښمن (جرمني) نه خپلې د لاسه وتلې سيمې (الزاس او لورن) بيرته تر لاسه کړي.

امريکا

د امريکا متحده ايالتونه د نولسمې زيږدي پيړۍ په دوران کې د يوه پياوړي قوت په توگه رامنځته شوه، چې لاندیني لاملونه يې درلودل:

پراخه هيواد وه، نفوس يې زياتيده، د ښاري ابادۍ مناسب تناسب، د نولسمې پيړۍ په منځ کې د نورو اروپايي مهاجرو راتگ او ورسره د ابادۍ زياتوالی، صنعتي پرمختگ، د ماشينونو استعمال، د گاونډيو هيوادونو سره د دښمنۍ نه موجوديت، جغرافيايي موقعيت يې محفوظ وه، پراخه سوداگري، مناسب فوځي او بحري مصارف، چې دې کار يې اقتصاد پياوړی او پرمختللی کوه او هم يې کورني عمومي مسائل حل کول.

په داسې حال کې، چې د نولسمې پيړۍ په شپږمه لسيزه کې کورنۍ جگړه پېل شوې او امنيتي حالات يې خراب کړي وه؛ خو همدغو حالاتو د امريکا د متحده ايالاتو قوم په يوه جنگي قوم باندې بدل کړ، په هغو جنگو کې نوې وسلې استعمال شوې، د بحري جنگونو په تاريخ کې په لومړي ځل د اوسپنې لرونکې بحري بيړۍ، چکر لرونکې برج او توپ، سرنگونه، په چټکۍ سره حمله کوونکې تجارتي بيړۍ او تارپيد استعمال شول.

د شمال او جنوب تر منځ دې جگړو اقتصادي پرمختگ، اورگاډۍ، سفارت کاري او د پورونو ارزښت زيات کړ، شمال په همدې لاره تگ وکړ او خپل دښمن يې له منځه يوړ، اروپايي هيوادونو په دې جگړو کې هيڅ ونډه وانه خيسته، امريکايانو خپل ټول فکر ملکي توليد، د ټيکسونو ورکولو، د سرمايي ساتلو، مشرۍ، ابادۍ او د جنگونو ادارې ته واړاوه، په دې جنگونو کې د شمال ۳۶۰۰۰۰ او د جنوب ۲۵۸۰۰۰ تنه مړه شول.

ددې حالاتو سربيره په شمال کې اقتصادي وضعه بڼه وه، د جنگ په جريان کې توليد زيات شو، د ټيکسونو او پورونو په ورکړې سره اقتصاد ته زيان ونه رسیده.

د نولسمې پيړۍ په ورستۍ څلورمه کې امريکا د نړۍ په سترو فوځي، صنعتي او توليدي هيوادونو کې حساب شوه، همدا لامل وه، چې په ۱۸۹۲ ز کال کې اروپايي هيوادونو په امريکا کې خپلو نمائنده گانو ته د سفير درجه ورکړه او امريکا يې د لومړۍ درجې هيواد په توگه ومانه، په داسې حال کې چې په دې وخت کې په اروپا کې برلين مرکزي حيثيت درلود او بسمارک بريالی مشر وه.

د شلمې پيړۍ په پېل کې امريکا دې حالت ته رسيدلې وه، چې د خپلو وسائلو او سرچينو نه کار واخلي او د پرمختگ په لاره چټک گامونه پورته کړي، په دې وخت کې په امريکا کې د اريکو ټينگولو نظام د بڼه کيدو په لور روان وه او د بنارونو او کليو تر منځ واټنونه د پای ته رسيدو په حال کې وه، په ۱۹۱۴ ز کال کې د ۲۵۰۰۰۰ ميلو په اندازه د اورگادي پټلۍ، تلگرام او د اړتيا وړ توکو لپاره منظم زراعتي نظام موجود وه.

دا هغه تاريخي مرحله ده، چې د تاريخ زده کوونکي د نړۍ مشري د اروپا څخه د امريکا متحده ايالاتو ته د ليرد په حال کې گوري، داسې بنکاري، چې خدای تعالی په امريکايانو باندې لږ څه زيات مهربانه دی، لومړۍ نړيوالې جگړې د امريکا په مشرۍ کې زيات رول ولوباوه، د ۱۹۲۵ ز کال موخه يې په ۱۹۱۹ ز کال کې ترلاسه کړه، د جگړې څخه وروسته د اروپا حالات ډېر خراب شوي وه او دې حالت يې په نړۍ باندې د تيرو څلورو پيړيو واکمنۍ ته د پای ټکی کيښود.

په دې وخت کې د امريکا بهرنۍ پاليسي په ازاد تجارت او د سرمايه دارۍ سيستم په عامولو باندې ولاړه وه، په هغه وخت کې چې تقريباً ټوله نړۍ کې پاچاهيت او شاهيت موجود وه، امريکا په خپل مسلک باندې ولاړه وه.

سياسي او ټولنيز حالات

په ۱۹۱۴ ز کال کې په امريکا کې صدارتي پارلماني نظام موجود وه او نلسن يې ولسمشر وه.

امريکا د نولسمې پيړۍ په وروستۍ څلورمه کې په ټوله نړۍ کې د ازاد تجارت او د سرمايه دار سيستم ملاتړ کاوه او ددې موخې د ترلاسه کولو لپاره يې بشپړې هلې ځلې کولې، د نورې نړۍ په کارونو کې يې مداخله نه کوله او امريکا هم نه غوښتل، چې نوې سيمې لاسته راوړي، په همدې وخت کې امريکا د چين او فلپاين په شان نوې نيول شوي ځمکې خوښولې.

امريکا په دوه برخو شمال او جنوب باندې ويشل شوې وه، د ۱۸۶۱ز نه تر ۱۸۶۴ز پورې کورنۍ جگړه وه؛ خو د جگړې وروسته حالات ښه شوي وه؛ مگر بيا هم کله، کله جگړه منځته راتله.

امريکا په ۱۹۱۴ز کال کې ۹۸ ميليونه نفوس درلود، چې ۲۳,۱ سلنه خلک يې په ښارونو کې اوسيدل، په ښارونو کې د ژوند ټول سهولتونه موجود وه، نورو خلکو هم په خوشحالي سره ژوند تيره، زراعت، صنعت او مزدوري کول مهم کارونه وه، په امريکا کې د منځنۍ اروپا په شان زراعت دومره منظم نه وه؛ خو په توليد کې د نورو هيوادونو په نسبت ښه وه.

اقتصادي حالات

د نولسمې پيړۍ په پای او د شلمې په پيل کې د امريکا متحده ايالتونه د يوه پياوړي نړيوال اقتصادي، سياسي او فوځي هيواد په توگه رامخته شول، د امريکا صنعتي پرمختگ، زراعت، ډبرو سکاره، د فولادو صنعت، د نويو ماشينونو جوړول او د تيلو توليد د امريکا د پرمختگ انځورگري کوله.

د امريکا متحده ايالتونه يو پراخه هيواد وه، چې خدای تعالی يې ټول طبيعي وسائل په لاس کې ورکړي وه، چې په اروپا کې په لږ شمېر هيوادو کې موجود وه، د امريکا نفوس په مناسبه اندازه زياتيده او هم يې د ټولو وسائلو څخه په مناسب ډول گټه اخيسته، چې په دې سره يې پرمختگ ډېر په چټکۍ سره روان وه، د امريکا خلکو د صنعت او کسب، د الوتکو د جوړولو، د لويو ماشينونو د جوړولو او د سائنس او ټکنالوجۍ نه په صحيح ډول گټه پورته کوله، امريکا په هغه وخت کې د نړۍ د نورو هيوادونو نه زيات موثرونه جوړول او د ټولو نه زيات استعمال يې هم

په خپله کاوه، په ۱۹۱۳ ز کال کې امریکا د انرژۍ په استعمال کې د نړۍ د نورو هیوادونو په لومړۍ درجه کې ځای درلود، هلته ۵۴۱ میلیونه میټرک ټنه انرژي مصرفیده.

د امریکا معدنونه هم زیات وه، هغه وخت د نړۍ د تیلو زیات تولید په امریکا کې کیده، په ۱۸۹۸ ز کال کې ۵۵۰۰۰۰۰۰ بیرله تیل را ایستل شوي وه، په داسې حال کې چې په ۱۸۶۵ ز کال کې ۳۰۰۰۰۰۰ بیرله تیل را ایستل شوي وه، په ۱۹۱۳ ز کال کې ۳۱،۸ میلیونه ټنه فولاد او ۴۵۵ میلیونه ټنه د ډبرو سکاره تولید شوي وه، امریکا د نړۍ په صنعت کې ۳۲ سلنه برخه درلوده.

په هیواد کې د اریکو د ټینګولو بڼه نظام موجود وه، په ۱۹۱۴ ز کال کې ۲۵۰۰۰۰ میله د اورګاډي پټلۍ غزیدلې وه، لویې کمپنۍ جوړې شوې وې، چې ځینې یې انټرنشنل هارویسټر، ډیویونټ، بیل لیبارټریز او سنګر نومیدې، دې کمپنیو د هیواد په داخل کې بڼه بازار درلود، د امریکا مجموعي آمدن د خارجي تجارت نه ۸ سلنه وه، یعنې د امریکا په اقتصاد کې بهرني تجارت دومره اغېزمن رول نه دی لوبولی.

په ۱۹۱۴ ز کال کې د امریکا مجموعي آمدن ډېر زیات شو، د ۹۸ سلنه خلکو آمدن ۳۷ بیلینونه ډالره وه، چې په دویم نمبر کې جرمني موجود وه، جرمني د ۶۵ سلنه نفوس څخه ۱۲ بیلینونه ډالره آمدن درلود، د امریکا د یوه کس آمدن ۳۷۷ ډالره وه، چې دا د امریکا د پیاوړي اقتصاد بنګارندوی ده.

جغرافیایي او فوځي حالات

امریکا د جګړې د ډګر نه د میلیونو میلو په واټن سره، د جګړې نه محفوظه وه، په امریکا باندې حملي یوازې د بحر له لارې امکان درلود، په داسې حال کې چې د مرکزي قوتونو د فوځونو محاصره په قوي ډول سره شوې وه.

په ۱۹۱۴ ز کال کې امریکا ۱۶۴۰۰۰ ټنه ځمکنۍ او بحري فوځ درلوده، سربیره پر دې ۳۶۰۰۰ ټنه نور (نه تربیه شوی) فوځ هم وجود درلود، د فوځ د کموالي لامل د امریکا جغرافیایي موقعیت وه، چې د جګړو څخه په امن وه، یوازې

دومره فوځ په کار وه، چې د کورنۍ جگړې مخه ونیسي او د فوځ مصرف د هیواد په اقتصاد باندې هم اغېز درلود؛ ځکه نو امریکا په خپل فوځ باندې د مصرف پر ځای خپل ټول پام د هیواد اقتصاد ته اړولی وه.

امریکا په ۱۹۱۲ ز کال کې هوایي فوځ جوړ کړی وه؛ خو په ۱۹۱۷ ز کال کې د میکسیکو سره په جگړه کې یې فوځ په بشپړ ډول ناکام شوی وه، چې په دې کار سره په لوړو چارواکو کې په هوایي فوځ باندې د ډېر مصرف کولو فکر رامنځته شو، په ۱۹۱۷ ز کې امریکا ۱۱۸۵ تنه هوایي فوځ درلود، چې ۵۵ هوایي الوتکې یې درلودې، د امریکا کانګرس ۶۴۰ میلیونه ډالر د نورو فرانسوي او برتانوي ماډل الوتکو د جوړولو لپاره ځانګړي کړي وه، همدا لامل وه، چې په ۱۹۱۸ ز کال کې د امریکا هوایي فوځ د مرکزي قوتونو فوځونو ته زیات زیان ورساوه.

په ۱۹۱۴ ز کال کې د امریکا هوایي فوځ د نړۍ دریم ستر فوځ وه، هغه وخت ورته ۱۳۹ میلیونه ډالره بودیجه ځانګړې شوې وه، چې د ټولو مصارفو ۱۹ سلنه یې جوړوله، دغه بودیجه د کوم ځانګړي پروګرام له لارې نه مصرفیدله، د هیواد په داخل کې یوه بحري فوځ اډه جوړه شوې وه، یو زیات شمېر پیسې د پانامې د کانال د جوړولو لپاره ځانګړې شوې وې.

روسیه

د شلمې پېړۍ په پیل کې روسیې د نړۍ په نقشه کې د یوه ستر سلطنت په حیث ځای درلوده، د هیواد زیات طول او عرض، زیات نفوس او د یوه پیاوړي فوځ موجودیت روسیه نوره هم پیاوړې کړې وه.

همدغه لاملونه وه، چې فرانسې غوښتل، د روسیې په واسطه د جرمني پرمختګ ودروي، د انګلستان هغه اشراف چې د روسیې سره یې فکري هم اهنګي درلوده، انګلیسي حکومت ته یې ویل، چې روسیه یو ستر ځواک دی، چې باید ښې اړیکې ورسره ولرو.

د روسیې د درست ځواک اندازه معلومول د لویدیځوالو لپاره ستونزمنه وه، د شمېر له مخې روسیه یو ستر قوت وه؛ خو دغه روسیې شمېرې اکثره وخت د عمل په پېل کې ناکامې شوي وې، په همدې وجه د روسیې ځواک په اړه نړیوالو کارپوهانو شک درلود، د ۱۸۵۰ ز کال رادیخوا تر د لومړۍ نړیوالې جګړې پورې روسیې فوځونو په ټولو جګړو کې ماته خورلې وه، د ۱۷۵,۱ میلیونه نفوس اکثریت خلکو په غربت کې ژوند تیره، روسیه د مختلفو قومونو هیواد وه، چې دا کار یې د فکري یووالي، قومي جذبې او حب الوطنی نه محروم وه.

روسیې تزار دویم نیکولس د روسیې مطلق العنان پاچا وه، د جاپان سره د ۱۹۰۵ ز کال د جګړې نه وروسته د هیواد سیاسي حالات د کابو څخه وتلي وه، په دې حالت تزار د عامو خلکو د ملاتړ ته اړتیا لرله، په دې سره د تزار په واک کې کمی راغی او په لومړي وار د روسیې په مشهورو ښارونو کې د پارلماني نظام په شان په ټاکنو کې برخه واخسته، خلکو نمائنده گان وټاکل، چې روسیې دوما یې بلله او خلکو دا موقع تر لاسه کړه، چې په مهمو پریکړو کې ورسره مشورې وکړل شي.

د ۱۸۶۰ ز کال رادیخوا په روسیه کې صنعتي پرمختګ پر مخ روان وه، د تیلو په تولید کې د نړۍ دویم هیواد وه، په بهرنۍ سوداګرۍ کې یې هره راتلونکې ورځ زیاتوالی لیدل کیده، په ۱۹۱۴ ز کال کې روسیه د نړۍ څلورم ستر صنعتي ځواک گڼل کیده؛ خو زیاتره صنعتي چارې د نورو هیوادو د خلکو په لاسو کې وې، ځایي خلک یې زیاتره بې تجربې او غیر کسبي وه، اقتصاد یې په پورونو باندې ولاړ وه او د شلمې پیړۍ په پیل کې د نړۍ ستر پوروری هیواد وه.

روسیه په اساسي توګه یو زراعتي هیواد وه، ۸۰ سلنه خلکو یې زراعتي ژوند درلوده، په لرې پرتو وروسته پاتې سیمو کې د زراعت پخوانی لارې چارې موجودې وې، چې دې کار په زراعتي تولید باندې ناروې اغېزه کړې وه، یو خوا په زراعتي تولید کې د کال ۲ سلنه زیاتوالی راته، بلخوا د کال ۱,۵ سلنه نفوس زیاتیده، چې ددې نفوس لپاره زراعتي تولید کافي نه وه، د هیواد عمومي حالت ډېر وروسته پاتې وه.

حکومت ټوله توجه د خپل ځواک او غلبې راوستلو ته اړولې وه، په ۱۹۱۳ ز کال کې د فوځ لپاره ۹۷۰ ميليونه روبله بودیجه ځانگړې شوې وه؛ خو د بنوونې او روغتیا لپاره ۱۵۴ ميليونه روبله ځانگړې شوي وه، د هیواد ۳ ميليونه خلکو مزدوري کوله، چې د هیواد ۱،۷۵ سلنه برخه یې جوړوله، د روغتیا او بنوونې اسانتیاوې ډېرې کمې وې، د کورونو حالت ډېر خراب وه، په خلکو کې د نشې کول ورځ په ورځ زیاتیدل، د مړینې سلنه یې د ټولې اروپا نه زیاته وه، په فابریکو کې ډېره سختي کیده.

همدغه عوامل وه، چې د هیواد ۹۰ سلنه خلکو په ذهن کې د ټول حکومت نه خفگان موجود وه، د ۱۹۱۲ ز کال څخه تر ۱۹۱۴ ز کال پورې کار بندیزونه، لاریونه او د نیولو او وژلو گراف پورته شوی وه، د روسیې د هر حکومت لپاره د دهقانانو مسئله ستونزمنه وه، په ۱۹۰۸ ز کال کې روسیې وزیر داخله ستولې یې د دهقانانو اتحاديې رنګولې، چې دې کار روسیه کې اورونه بل کړل، ددې کار د ارامولو لپاره یې څو ځلې فوځ وغوښت، په ۱۹۱۳ ز کال کې دولتي املاکو ته د زیان رسولو په تور یو لک کسان ونیول شول، دې کارونو فوځ ډېر نا ارامه کړی وه او فوځ به په مسلسل ډول د داخلي کارونو د ارامولو لپاره استعمالیده.

د تزار دویم نیکولاس په دربار کې غیر ضروري کسان او بې تجربې فوځي جنرالان ډېر زیات موجود وه، د پوهو او ذهینو وزیرانو شمېر ډېر کم وه او ورځ په ورځ یې شمېر کمیده، د حاکمې طبقې لپاره خپلو گټو لومړیتوب درلود او تزار به خپلې عیاشۍ او ذهني آرام کاوه، د خوراک په شیانو باندې زیاته مالیه وضع شوې وه، چې دې کار ټولنیز ژوند متاثره کړی وه، دا هغه حالت وه، چې پاڅونونه یې راپارول، هیواد د ډلو ټپلو تر منځ د جگړې ډگر گرځیدلی وه او بلشویکانو ته د منځته راتگ موقع په لاس ورغلی وه.

اوس د لومړۍ نړیوالې جگړې څخه مخکې د روسیې سیاسي، اقتصادي او فوځي حالات په لنډ ډول وړاندې کوو.

سياسي او ټولنيز حالات

د جگړې په پېل کې په روسیه کې پارلماني پاچاهي موجوده وه، دویم تزار پاچاهي کوله، په حکومتي چارو کې د مشورې لپاره (دوما) جوړه شوې وه، د هیواد ټول نفوس ۱۷۵,۱ میلیونه وه، چې د دوی څخه یې ۷ سلنه خلکو په ښارونو کې ژوند کاوه، د هیواد د ۸۰ سلنه خلکو ژوند په زراعت پورې تړلی وه، ۳۰ سلنه خلک باسواده وه، د لوستو او هنري خلکو کموالی زیات وه.

کلیواله ټولنه وه، په خلکو کې د پرمختګ لیوالتیا هم کمه وه، په فصلونو باندې طبیعي افتونه زیات وه، چې په دې سره په بزگرانو کې لوږه او سخت کارونه ډېر وه، د بزگرانو پنځمه برخه په زور سره په فوځ کې شاملیده.

روسیه یو پراخه او زیات عرض لرونکی هیواد وه، چې پولینډ او فن لینډ هم په کې داخل وه، نور کوچني ولایتونه هم په کې داخل وه، چې په دې ولایتونو کې مختلفو قومونو ژوند کاوه، په دې ډول روسیه د قومي یووالي او تړلي ټولنيز حالت نه لرې وه، د خلکو یوې طبقې د حکومت د پخواني شاهي نظام نه ملاتړ کاوه؛ خو د منځني او ښکتنی طبقې زیاتو خلکو د حکومت نه کرکه درلوده.

د جگړې په پېل کې روسیه د کورنۍ جگړې، داخلي ناارامۍ، ډلبندي او ټولنيزو ستونزو ښکار وه، فوځ ددغو ستونزو په هوارولو کې مصروف وه، په دې ډول یو خوا دې حالاتو د روسي په ملي امدن، زراعت او صنعت باندې ناوړه اغېزه کړې وه او بلخوا یې د فوځ نه د خلکو کرکه راپارولې وه.

اقتصادي حالات

د شلمې پېړۍ په پېل کې د روسیې اقتصادي حالت نسبت تیرې پېړۍ ته په ښه کیدو وه، صنعتي پرمختګ په چټکۍ سره روان وه، د جگړې په دوران کې یې د فولادو صنعت د فرانسې، استریا او هنگري نه زیات شوی وه، په دې وخت کې کیمیاوي او برقي صنعت هم پېل شوی وه.

د امریکا د متحده ایالاتو نه وروسته روسیه د نړۍ د تیلو د تولید دویم هیواد وه، د انرژۍ (ډبرو سکرو) په تولید کې هم په زیاته اندازه زیاتوالی لیدل کیده، په ۱۹۱۴ ز کال کې د ډبرو د سکرو تولید ۳۶ میلیونه ټنه وه.

په روسیه کې د سوداګرۍ د پیاوړي کولو لپاره ځانګړي قدمونه هم پورته شول، د اورګاډي پټلۍ چې په ۱۹۰۰ ز کال کې ۳۱۰۰۰ میله وه، په ۱۹۱۴ ز کال کې ۴۶۰۰۰ میلو ته وغزول شوه، د ګټورې سوداګرۍ لپاره ښه حالت رامنځته شو، د نورو هیوادونو خلکو په روسیه کې ښه سرمایه ګزاري وکړه، چې په دې سره نغدو پیسو، زرو او نورو د هیواد په اقتصاد کې ښه رول ولوباوه، د محصول نظام د ښه کیدو په حال کې وه او په وډکا شرابو باندې د ماليې لګولو سره اقتصاد نور هم ښه شو.

په ۱۹۱۳ ز کال کې ۲۰ سلنه صنعت موجود وه، روسیې د نړیوال صنعت ۸,۲ سلنه جوړوله او ۵۴ میلیونه میټرک ټنه انرژي یې تولیدوله.

جغرافیایي او فوځي حالات

د روسیې لویدیځ ته جرمني، سهیل لویدیځ ته استریا، هنګري، جنوب ته رومانیه، توره بحیره او ترکیه. په دې جغرافیایي موقعیت سره روسیه د خپلو دریو (جرمني، استریا-هنګري او ترکیي) دښمنانو لخوا محاصره شوې وه، په ټوله نولسمه پېړۍ او وروسته کې روسي فوځونه په ټوله اروپا کې موجود وه، د اړیکو د خراب نظام په وجه په هیواد کې په حمل و نقل کې ستونزې موجودې وې.

روسي سپاره فوځونه په پنځوسو سیمو کې موجود وه، چې ۱۰۰۰۰۰۰۰ اسونه یې لرل، په ۱۹۱۴ ز کال کې د دفاع لپاره زیاتې پیسې مصرفیدې؛ خو دغه پیسې یوازې د فوځ په خوراک، څښاک او د اسونو د سمبالښت لپاره کافي وې، زیات فوځ د هیواد د کورنۍ جګړې او حالاتو د سمولو لپاره د هیواد دننه موجود وه.

په ۱۹۱۲ ز کال کې روسي هوایي ځواک رامنځته شو، په ۱۹۱۴ ز کال کې یې ۳۷۵ الوتکې درلودې، په هغه وخت د روسي ځواک د ټولو هیوادو څخه زیات وه.

په ۱۹۱۴ ز کال کې روسي بحري فوځ د ۴ بحري جنګي بېرو، ۱۰ کروزرز، ۲۱ ډیسټرایزیرز، ۱۱ ابدوزه او ۵۰ تارپیډونو لرونکی وه.

سربیا

د سربیا عامو خلکو د ډېر وخت راهیسې د یو پیاوړي سربیی او یوګوسلاویي خوبونه لیدل، دې هیواد به زیاتره وخت د خپل ګاونډي هیواد بلغاریي سره جګړه درلوده، بلخوا یې د استریا-هنګري سره هم اړیکې بنې نه وې، دغه هیواد د اروپا په منځني جنوب خوا کې پروت دی، شمال ته یې استریا-هنګري، جنوب ته یې یونان، ختیځ ته یې بلغاریه، شمال ختیځ ته یې روماینه او جنوب ته یې مونتینګرو او البانیه پراته دي.

په ۱۹۰۳ ز کال کې د لرې کرای شوي پاچا الیکزنډر زوی پیټر کریډ د واکمني کورنۍ واکمني ږنګه کړه، دغه هیواد د ګاونډیو سره ډېرې ستونزې درلودې او اړیکې یې خرابې وې، د بالکان د جګړو پایلې د سربیا د عامو خلکو او حکومت لپاره د منلو وړ نه وې، په بالکان کې لومړۍ جګړه په ۱۹۱۲ ز کال کې وشوه، په دې جګړه کې سربیا، بلغاریي، یونان او مونتینګرو اتحاد کړی وه، د جګړې وروسته بلغاریي په مقدونیه باندې خپله ولکه راوسته، چې دا د سربیا لپاره د منلو نه وه.

دویمه جګړه په ۱۹۱۲-۱۳ ز کالو کې وشوه، په دې جګړه کې د بلغاریي څخه مقدونیه ونیول شوه او د سربیا، یونان او رومانیي تر منځ وویشل شوه، چې په دې ویش باندې بلغاریه ډېره په قهر شوه.

د لومړۍ نړیوالې جګړې د پېل لامل هم سربیا وه، په سربیا کې د استریا-هنګري شهزاده او ولي عهد (ارک ډیوک فرینز فرډیناند) او میرمن یې صوفیه د ۱۹۱۴ ز کال د جون په ۲۸ د سربیا د قوم پرست جنګي ګروپ بلیک هینډ (Black Hand) د یوه غړي (پرنسب) لخوا ووژل شول. استریا-هنګري سربیا ته د جګړې التیماتم ورکړ او خپل شرطونه یې ور وړاندې کړل، لکه څرنګه چې دې ګروپ د حکومت سره پټې اړیکې درلودې، د سربیا حکومت د التیماتم هیڅ پروا ونکړه، په دې وخت

کې سربيا د روس ملاتړ د ځان سره درلود او په هر ډول چې وي، روسيه به يې د جگړې په وخت کې ملاتړ کوي؛ ځکه نو سربيا د جگړې د التيماتم هيڅ پروا ونکړه.

د جگړې د التيماتم نه يوه نيمه مياشت وروسته استريا-هنګري په سربيا باندې حمله وکړه، د سربيا خپل فوځي ځواک دومره نه وه، چې د استريا-هنګري نه د ځان دفاع وکړي؛ ځکه هغوی د زيات فوځ لرونکي وه، د سربيا د فوځ شمېر ۲۰۰۰۰۰ وه، په دې ځانګړی فوځ او نور ټول مؤقت فوځ هم شامل وه، دې حالت ته په کتو سره سربيا د نورو هيوادو نه مرسته وغوښته، په مرسته کونکو هيوادونو کې روسيه، مونتي نيګرو، انگلستان او فرانسې شامل وه او يوه ويره وونکي جگړه پېل شوه.

رومانيه

په ۱۸۸۱ ز کال کې په رومانیه باندې د لومړي کيږول واکمن وه، حکومتي نظام ډيپوټيز(وکیلانو) پر مخ وړه، چې د رایو په واسطه ټاکل کيدل، رایه ورکونکي په دريو ډلو ویشل شوي وه، لومړی ډله سرمایه دار او ځمکوال وه، دویمه ډله مالیه ورکونکي، دولتي کارکونکي، تقاعد شوي اشخاص او باسواده خلک وه، دریمه ډله هغه کسان وه، چې مالیه به يې ورکوله.

په رومانیه کې نورو موجودو اقلیتونو ته هم د رایې ورکولو حق ورکړ شوی وه، په دې اقلیتونو کې ترکان، تاتاریان او یهودان شامل وه، د دوه ذکر شویو اقلیتونو شمېر د هجرت په وجه زیات شوی وه؛ خو یهودانو په زور سره خپل تسلط ټینګ کړی وه.

په ۱۹۱۰ ز کال کې د رومانيې نفوس ۶,۹۲ میلیونه وه، زیاته ځمکه د ځمکوالو په ولکه کې وه، ځمکوال په بنارونو کې اوسیدل، په ۱۹۱۳ ز کال کې رومانيې ۲,۱ میټرک ټنه غنم تولید کړي وه، په همدې کال په رومانیه کې ۱,۸ میلیونه میټرک خام تیل را ایستل شوي وه.

په رومانيه کې د يهودي او يوناني اقليتونو په حکومت باندې د واک لرلو په وجه خلک خفه وه، دغو يهودو او يونانيانو به عام خلک لوتل، د همدې بي انصافی پایله وه، چې په ۱۹۰۸ ز کال کې انقلاب رامنځته شو او په رومانيه کې د حکموالی نظام له منځه د تگ په حال کې وه او سرمايه دار نظام د بنکاره کيدو په حال کې، د يهودي او يوناني اقليتونو واک راکم کړل شو او هيواد د پرمختگ په لاره باندې يون پېل کړ.

په ۱۸۸۳ ز کال کې رومانيه په درې گوني اتحاد(جرمني، ايټاليا او استريا-هنګري) کې شامله شوه، په دې ډول د اروپا د پياوړو هيوادونو سره په يو ځای کيدو رومانيه د پرمختگ په لور روانه شوه، په ۱۹۱۳ ز کال کې د بالکان په دويمه جگړه رومانيه د سربيا، يونان او مونتني نيگرو سره يو ځای ودریده او بلغاريې ته ماته ورکړه، چې د جگړې وروسته يې په مقدونيه کې څه برخه ورسیده او د ځمکې د پراخوالي خوب يې پوره شو.

په ۱۹۱۴ ز کال کې د رومانيې ټول فوځ ۲۹۰۰۰۰ وه، د ۱۹۱۶ او ۱۹۱۸ ز کلونو تر منځ رومانيه د جرمني او استريا-هنګري فوځونو په ولکه کې وه.

بيلجيم

په ۱۸۸۵ ز کال کې په بيلجيم باندې پاچا ليوپولد دويم واکمن وه، په ۱۸۹۳ ز کال کې د رايې ورکولو قانون نافذ شوی وه، چې ددې څخه دمخه کال باندې په بيلجيم کې د بنځو د حقوقو لپاره يوه ډله جوړه شوې وه، حکومت د رايې ورکولو، حقوقو او د ژبې په اړه د سختو ستونزو سره مخ وه، د نولسمې پيړۍ په پای کې د اقتصاد په اړه هم مختلفې پوښتنې کيدې، ميکلود يو تحریک کړ، چې والونو ته بڼه وظيفي ورکول کيږي؛ خو فلیمنگ ته کوچنۍ وظيفي ورکول کيږي.

په ۱۹۰۶ ز کال کې د فلیمنگ د تحریک ملاتړو په تخنيکي بڼوونو کې د فلیمش (فلیمنگي ژبې) غوښتنه وکړه، په ۱۹۰۸ ز کال د کانگو د خلکو سره د تبعیضي چلند پر ضد دغه تحریک نور هم چټک شو او حکومت خپل ټول توان ددې مسئلو د حل لپاره په کار واچوه، په ۱۹۱۲ ز کال کې جولوس ډيسټري د پاچا په نوم يو

سرخلاصی لیک خپور کړ، چې په دې سره د والون تحریک پېل شو، په ۱۹۱۲ ز کال کې ټاکنې وشوې، په دې سره په هیواد کې د فساد یوه سلسله هم پېل شوه، د هیواد زیاتو نا امنو سیمو ته فوځ ولیرل شو؛ خو فوځ خپله فساد پېل کړ، په ۱۹۱۳ ز کال کې ۱۰۰۰۰۰۰۰ مزدورانو د خپلو حقوقو د غوښتلو لپاره لاریون وکړ، په هم دې کال کې په فوځ کې په زور باندې د خلکو نیول هم پېل شول.

د لومړۍ نړیوالې جګړې د پېل په وخت کې د هیواد اقتصادي او سیاسي حالات ډېر وروسته پاتې او خراب وه، فساد ډېر زیات موجود وه، کاریګر ډېر زیات نا راحته وه، عام خلک د فلیمنگ او والون په تحریکونو کې شامل وه، چې په دې سره یې د یو بل ګریوان ته لاسونه اچول، د نارینه وو وروستی متوسط عمر ۴۹ او د ښځینه وو کاله ۵۲ وه.

یو خوا حکومت د سختو ستونزو سره مخ وه؛ خو بلخوا یې د اقتصادي ستونزو د حل لپاره هم کوښښونه کول، په ۱۹۰۰ ز کال کې تقاعد هم پېل شو، په ۱۹۰۳ ز کال کې د دندو پر وخت د پېښو د منځته راتګ په صورت کې بیمه هم پېل شوه، په ۱۹۰۵ ز کال کې د زیبروک د بندر کار هم پای ته ورسیده، بیلجیم په نړیوالې سوداګرۍ کې مهم ځای درلوده، د لومړۍ نړیوالې جګړې د پېل په وخت کې په شپږم نمبر باندې وه، په نړیوالې سوداګرۍ کې د روسیې نه مخکې وه، په ۱۹۱۲ ز کال کې د بیلجیم ملي مجموعي امدن ۷۵۵ میلیونه بیلجیمي فرانکه وه.

په دې وخت کې په بیلجیم کې نړیوال شهرت لرونکي خلک هم موجود وه، مشهور لیکوالان، شاعران او د ژوند د نورو اړخونو پورې تړلي وتلي خلک زیات موجود وه، په ۱۹۰۴ ز کال کې د قانون نړیوال انستیتیوت ته د امن نوبل جایزه ورکړل شوه، په ۱۹۰۹ ز کال کې پخواني لومړي وزیر ای برینارت او په ۱۹۱۳ ز کال کې هنري ماري لافونټین ته د امن نوبل نړیوالې جایزې ورکړل شوې، د بیلجیم وتلي شاعر مورث میټرلنګ ته په ۱۹۱۱ ز کال کې د ادب نوبل جایزه ورکړل شوه.

بيلجيم د نولسمې پيرى په دويمه نيمايي كې د يوه بې طرفه هيواد په توگه موجود وه، زياتو نړيوالو ځواكونو د بې طرفه هيواد په توگه د اوسيدو په مقابل كې ورسره د مرستو ژمنې كړې وې، په ۱۹۱۳ ز كال كې يې يو ځل بيا د خپلې بې طرفې اعلان وكړ، په ۱۹۰۷ ز كال كې جرمني غوښتل، چې د بيلجيم له لارې د خپل شيلفن پلان په اساس په فرانسه باندې حمله وكړي، جرمني د ۱۹۱۴ ز كال په اگست كې بيلجيم ته التيماتوم وركړ، چې د جرمني فوځ ته بايد د خپلې خاورې څخه د تيريدو اجازه وركړي، د بيلجيم حكومت د لارې د وركولو څخه انكار وكړ، چې په دې كار سره جرمني په ۴ اگست باندې په بيلجيم او لوگسزامبورگ باندې حمله وكړه، د اگست او سپتمبر په مياشت كې جرمني تقريباً په ټول بيلجيم باندې ولکه درلوده، د بيلجيم په مشهورو جگړو كې د پيريس او لينگ مارک جگړې شاملې دي.

يونان

د ۱۸۹۷ څخه تر ۱۹۱۴ ز كال پورې د پراختيا غوښتنې د پاليسۍ په پايله يونان د زياتو ستونزو سره مخ وه، په ۱۸۹۷ ز كال كې عثماني تركيې د يونان زياتي سيمې ونيولې، په ۱۹۰۸ ز كال كې د يونان د كريت د جزيرې زياتي سيمې د ايلف تهير لخوا اداره كيدې؛ خو بيا هم د يونان يوه برخه گنل كيده.

په ۱۹۱۲ ز كال كې ايټالېي د يونان په نويو نيول شويو افريقايي سيمو باندې ولکه راوسته، بلخوا په ۱۹۱۲-۱۳ ز كال كې د بالکانو دويمه جگړه رامنځته شوه، چې په دې جگړه كې يونان د بلغاريې، سربيا او مونتې نيگرو سره يو ځای د عثماني تركيې پر ضد جگړه وكړه، په دې جگړه كې د تركيې څخه ځينې سيمې ونيول شوي؛ خو په دې سيمو باندې بلغاريې زيات تسلط درلوده.

د پاچا لومړي جورج واكمني د سخت مخالفت سره مخ وه، په هيواد كې د كريت د جزيرې د واكمن ايلف تهير سره د خلکو مينه زياتيده، پای په ۱۹۰۹ ز كال كې يې حكومت چپه كړ او ايلف تهير د لومړي وزير په توگه وټاكل شو، لومړی وزير

د (میگالی نظریي) ملاتړی وه، چې د یوه ستر یوناني حکومت رامنځته کول یې غوښتل.

په ۱۹۱۲-۱۳ ز کال کې د بالکانو په دویمه جگړه کې یونان، سربیا او مونتي نیګرو یو ځای د بلغاریي څخه د بالکان په لومړۍ جگړه کې نیول شوي سیمې بیرته ونيولې او مقدونیا یې هم بیرته ترلاسه کړه، په دې ډول د یونان په سیمو کې ۷ سلنه پراختیا رامنځته شوه او نفوس یې د ۲,۸ څخه ۴,۸ میلیونو ته پورته شو، په داسې حال کې په دې نوي داخل شوي نفوس کې ۲ میلیونه غیر یونانیان ول، دې کار د لومړي وزیر هم فکره خلکو ته نور هم ځواک ورکړ او په هیواد کې د پراختیا غوښتنې د سیاست ملاتړي نور هم زیات شول، د همدې فکر په پایله کې په ۱۹۱۳ ز کال کې پاچا لومړی جورج ووژل شو او پر ځای یې زوی لومړی قسطنطین کینول شو.

پاچا او لومړی وزیر په دوه جلا لارو باندې روان ول، چې دې سره د هیواد حالات په خطر کې ول، په ۱۹۱۵ ز کال کې لومړی وزیر له دندې گوښه کړل شو؛ نو هغه بیرته د کریټ په جزیره باندې خپل حکومت جوړ کړ، وروسته یې په سالونیکا باندې هم حکومت جوړ کړ او د نوي یونان اساس یې کینود، د پاچا د لاس لاندې سیمو ته پخوانی یونان وویل شو.

د یونان حکومت په لومړۍ نړیواله جگړه کې بې طرفي غوره کړې وه، په ۱۹۱۵ ز کال کې بلغاریه په جگړه کې داخله شوه، چې د بلغاریي نه د سربیا او مونتي نیګرو دفاع کول ستونزمن شوي وه، دې هیوادونو ته د خوراک او څښاک او د دفاع لپاره سامان رسول ډېر اړین وه، دغه اړین توکي باید د یونان د سالونیکا د سیمې له لارې رسول شوي وای، متحدینو څو ځلې و غوښتل، چې دغه لاره باید خلاصه شي، خو د یونان حکومت بې طرفي غوره کړې وه، بلخوا ایلف تهیرو ددې کار اجازه ورکړه، سربیا او مونتي نیګرو ته د اړینو توکو د رسولو لاره خلاصه شوه.

په دې ستر کار سره متحدینو د ایلف تهیرو حکومت په رسمیت وپیژنده، وروسته په ۱۹۱۷ ز کال کې د متحدینو د فشار له امله پاچا له هیواده وشړل شو او په ټول یونان باندې ایلف تهیرو واکمن شو.

مونتي نیګرو

په ۱۸۷۸ ز کال کې د برلین په کنفرانس کې داسې پریکړه شوې وه، چې د عثمانی ترکیې د لاس لاندې بندر گاه باید مونتي نیګرو ته ورکړل شي، ددې پریکړې مطابق په ۱۸۸۰ ز کال کې د عثمانی ترکیې لخوا نیول شوې سیمې بیرته مونتي نیګرو ته ورکړل شوې، په ۱۸۷۹ ز کال کې د سنا مجلس ړنگ شو او یو حکومتي کونسل رامنځته شو، په هیواد کې یوه ستره محکمه هم جوړه شوه، په ۱۸۸۸ ز کال کې نوی قانون تصویب شو او په ۱۹۰۵ ز کال کې لومړی لیکل شوی قانون نافذ کړل شو.

په ۱۹۱۰ ز کال کې پاچاهي نظام ومنل شو او دې نظام ته یې د (زیتا) نوم ورکړ؛ خو دغه اعلان ته دومره ارزښت ور نه کړل شو، په هیواد کې د اورگادې پټلۍ نوره هم وغځیده او د پوستي نظام یې نور هم ښه کړ.

په ۱۹۱۲-۱۳ ز کال کې د بالکانو په دویم جنګ کې مونتي نیګرو د سربیا او یونان ملاتړې وه او دغو هیوادونو د بلغاریې سره د بالکان د لومړي جنګ د نیول شویو سمیو پر سر جګړه کړې وه، مونتي نیګرو د سربیا ملاتړې وه، سربیا د روسیې سره دفاعي تړون لاسلیک کړی وه، په ۱۴ اکتوبر ۱۹۱۵ ز کال کې بلغاریې په لومړۍ نړیواله جګړه کې برخه واخیسته او بیا یې په سربیا باندې ولکه ټینګه کړه، څرنګه چې مونتي نیګرو د سربیا ملاتړې وه؛ نو په همدې وجه یې په لومړۍ نړیواله جګړه کې د سربیا لپاره داخله شوه.

ایتالیا

د نولسمې پیړۍ په وروستي څلورمه کې ایتالیا په نړۍ کې د یوه متحد حکومت په توګه رامنځته شوه، اوس ایتالیا د تیرې پیړۍ د دريو ربعو غونډې په کوچنیو

حکومتونو نه وه ویشل شوي، په ۱۸۹۰ ز کال کې د ایتالیا نفوس ۳۰ میلیونه وه، چې د یوه قوي حکومت بنکارندوی گڼل کیده، هره راتلونکې ورځ یې په نفوس کې زیاتوالی راته، د بهرنیو حکومتونو اغېز پرې ورځ په ورځ کمیده او حب الوطنی او قومي جذبې په کې زیاتوالی مونده، په ۱۹۱۴ ز کال کې یې نفوس ۳۵,۳ میلیونه تنه وه، چې ددې څخه یې ۱۱,۶ سلنه خلکو په بنارونو کې ژوند کاوه.

درې گوني اتحاد(۱۸۸۶) د ایتالیې حیثیت ته زیاته گټه ورسوله، د خپلو دوه گاونډیو دښمنانو (اسټریا-هنګري او فرانسې) نه یې د اسټریا-هنګري سره ښې سفارتي اړیکې جوړې کړې، په گاونډیو کې یې یوازې فرانسه د ستونزو بنکار وه؛ خو ایتالیا د یوه قوي ځواک په توګه پیژندل کیده، د نورو مهمو هیوادونو څخه دلته سفیران راولیږل شول او روم د یوه نړیوال ځواک په توګه ومنل شو.

ایتالیا د نړیوال ځواک په کېدو سره هم، په صنعتي پرمختګ، زراعت او د سواد سلنه کې ډېره وروسته پاتې وه، د حمل نقل وسائل یې هم ډېر وروسته پاتې وه او ویې یې نه شو کولای، چې د نړۍ په سترو قومونو کې ځان ته ځای پیدا کړي، د سواد سلنه یې ۳۷,۶ وه، زراعتي نظام ډېر وروسته پاتې وه، چې دې کار د هیواد زراعتي غوښتنې نه شوي پوره کولای.

دغه ځواکمنتیا یې هغه وخت مشکوکه شوه، چې په ۱۸۹۶ ز کال کې یې د کارزار په ډګر کې د یوه افریقایي قوم نه ماته وخوړه، په ۱۹۱۱-۱۲ ز کال کې یې د لیبیا سره د جګړې اعلان وکړ، په دې ډول ایتالیا د کمزوري نه نور هم په کمزوري هیواد باندې بدل شو، په نړیوال صنعت کې یې شراکت د لومړي وخت نه نور هم کم شو، اقتصادي او ټولنیز خراب حالت ایتالیا د نړۍ د ځواکمنو هیوادو څخه بهر کړه، اوس دغه هیواد د گاونډیو لپاره کوم خطر نه وه، ایتالیا په ۱۹۱۴ ز کال کې د ۱۸۷۱ ز خراب حالت ته رسیدلې وه، بحري فوځ یې کمزوری او د نویو بحري جنګي وسائلو څخه محروم وه، چې په دې سره یې حیثیت ته زیان رسیدلی وه.

په ټوله اروپا کې زیات بې سواده خلک په ایټالیا کې موجود وه، په ۱۹۱۳ ز کال کې یوازې ۱۱ میلیونه میټریک ټنه انرژي مصرفیده، کوم چې په نړیوالو ځواکمنو هیوادونو کې د ټولو څخه کمه فیصدي وه، فی کس صنعت ۲۶ وه، ټول مجموعي صنعتي وړتیا یې ۲۲,۵ وه، په نړیوال صنعت کې یې ۲,۴ سلنه ونډه درلوده.

۸۸ سلنه د ډبرو سکاره یې د انگلستان نه واردول، د ډبرو د سکرو په واردولو سره یې مجموعي آمدن او د مصرف توازن بیخي خراب شوی وه، د فوځ د اړتیاوو د پوره کولو لپاره یې د نغدو پیسو پیدا کول یو ستونزه وه، زیاتره وخت د نفوسو زیاتوالی د یوه هیواد په پرمختګ کې مثبت رول لوبوي؛ خو د ایټالي خبره بیا ددې برعکس وه، وروسته پاتې زراعتي سیستم، د صنعت او کسبونو نه موجودیت، د حمل و نقل د وسائو کموالی او د په بنوونیز ډګر کې نه پرمختګ هغه څه وه، چې د ایټاليي زیات نفوس یوه ستونزه جوړه شوې وه.

په ۱۹۱۴ ز کال کې د ایټاليي ځمکنی او بحري فوځ ۳۴۵۰۰۰ تنه وه، د فوځ حالت هم خراب وه، فوځ یې د امریکا او جاپان نه زیات وه؛ خو په تخنیکي او فني لحاظ وروسته پاتې وه، چې نه یې قوي وسلې درلودې او یې د جګړې لپاره اړینه جذبې، په فوځ کې د شاملیدو طریقه هم ډیره ستونزمنه وه، د جنوبي ایټاليي او کاتولیکي کلیسا تر منځ شخړې ځایي خلک په حکومت کې د دندې د اجراء کولو او د هیواد د پرمختګ په اړه بد گمانه کړي وه، په عمومي ډول قومي برتری ته ترجیح ورکول کیده او قومي جذبې هم موجوده نه وه.

د فوځ شمېر یې ډېر زیات وه؛ خو جګړه یوازې د زیات فوځ په تکیه باندې نه شي کیدای، د جګړې لپاره قومي جذبې، قوي اقتصاد، قوي سیاسي او ټولنیز استحکام، ځمکنی او بحري اړین جنګي وسائو او د صنعتي پرمختګ تر څنګ په نړیواله کچه قوي سفارتي اړیکې هم باید موجودې وي؛ خو ایټالیا ددې صفاتو څخه محرومه وه.

جاپان

جاپان د فیوډالي نظام په وجه د نوري نړۍ نه ليري او بيخي بي اړيکي وه، د خپلي پيچلي ژبي په درلودلو سره په نړيوالو مسئلو کې هم په پيچلي هيواد سره پيژندل کيده، په هيواد کې د طبيعي وسائلو کموالی، غريز جغرافيايي موقعيت او د زلزلو موجوديت د اقتصادي پرمختگ په مخکې خنډ وه، ۲۰ سلنه ځمکه يې د کروندې وړ وه، جاپان کوم نږدې گاونډی دوست هيواد هم نه درلوده، جاپانيانو په يو ډول هم د بهرنيو مداخلې نه شوي زغملی.

دغه حالت د نولسمې پيړۍ د وروستۍ څلورمې پورې موجود وه او جاپان په سياسي لحاظ خام، په فوځي لحاظ کمزوری او په اقتصادي لحاظ کمزورترين هيواد وه، په ۱۸۶۸ ز کال کې د ميجي د نوي والي تحريک جاپاني عوامو ته د لويديځ د نه تسلط فکر ورکړ، دغه فکر نوي والي، صنعتي پرمختگ او په ځان بسيا کولو فکر ته قوت ورکړ، په فیوډالي نظام کې يې بنه والی راووست، بنوونې او روزنې ته زياته توجه وکړل شوه، چې په دې سره د بي سوادۍ کچه راکمه شوه، په قانون کې اصلاح راوستل شوه او نوی بانکي سيستم يې خپل کړ، ځمکنی او بحري فوځ يې بيا د سره منظم کړ او د انگليسي بحري بيړيو په شان يې بحري بيړۍ جوړې کړې.

دا هغه وخت وه، چې په جاپان کې په يوه وخت کې اقتصادي پرمختگ او په ځمکنی او بحري فوځ کې يې زياتوالی رامنځته شو او دا د هغې قومي چغې پايله وه، چې په سياسي لحاظ د جاپانيانو د مستحکم کولو لپاره وهل شوي وه، په دې ډول (يو مور هيواد-قوي فوځ).

د جاپان جغرافيايي موقعيت هم په اقتصاد کې ستر رول درلود، د جاپان جزيري د څلورو خواوو څخه په بحرونو کې وې، چې دا کار يې د نوري نړۍ سره د اړيکو د شليدو باعث شوی وه، نږدې ورته کوم دښمن پروت نه وه او که کوم دښمن يې وه؛ نو هغه بايد ځواکمن بحري فوځ درلودای، د جاپان نفوس په چټکۍ سره زياتيده، زراعتي نظام کې هم بنه والی رامنځته شو؛ خو زراعت او د کب نيولو کسب اوس هم د ۱۸۹۰ ز کال په شان وه، صنعتي پرمختگ ته زياته توجه وشوه، په جاپان

کې د فولادو صنعت یوازې نوم درلود، د سرمایي کموالي او د پورونو پر سر د نورو پورونو اخیستو یې استحکام ته زیان رسولی وه، همدا وجه وه، چې فوځ یې د نویو اړینو وسلو نه بې برخې وه او صنعتي پرمختګ یې وروسته پاتې وه.

د جاپان د جغرافیایي موقعیت نه علاوه، د جاپانیانو حوصله او اراده، هغه مهم عامل وه، چې د جاپان په پرمختګ کې یې ستر رول لوبولی او ډېر ژر یې ځان په یوه نړیوال ځواک باندې بدل کړی دی، د خپل تمدن په اړه د ښه فکر درلودل، د فوځ او هیواد سره زیاته مینه، د شهنشاه احترام او د ټولو نه زیات د نظم او دسپلین مراعت هغه ځانګړتیاوې دي، چې جاپانیان یې په یوه ماته نه منونکي قوم باندې بدل کړی دی او په ډول سره دا قوم د هر مشکل او خطر سره د مقابلي لپاره هر وخت چمتو دی.

په ۱۹۰۳-۵ ز کال کې د روسیې سره د جاپانیانو جګړې نړیوال حیران کړل، روسیه چې په ظاهره د ډېرې پراختیا، د زیات نفوس لرونکې او هم د زیات فوځ لرونکې هیواد وه، د کوریا او منچوریا د ځینو سیمو پر سر یې د جاپان سره جګړه وکړه، په ۱۹۰۴ ز کال کې د بحري فوځ مشر توګو په واسطه روسي بحري فوځونو ماته وخوړه، جاپانیانو په هر ډول چې وه، بری یې غوښته، جاپاني افسرانو او ځوانانو د زورورتیا او شجاعت ښه بیلګه وړاندې کړه، د روسیې په سرنګونو او میدانونو باندې یې ګولی وورولي او روسي خندقونه جاپانیانو په خپله ولکه کې راوستل.

دغه حالت د جګړې کارپوهان دې خبرې ته متوجه کړل، چې جګړه یوازې په قوي اقتصاد، فوځي قوت، نوې وسلې او په سیاسي او جغرافیایي حقائقو په وسیله نه ګټل کېږي، بلکه جګړه جذبې، اطاعت، نظم او دسپلین، عزم او د بري په لاسته راوړلو باندې په یقین درلودلو په واسطه ګټل کېږي.

په ۱۹۱۳ ز کال کې د جاپان ټول نفوس ۵۱,۳ میلیونه تنه وه، چې د دوی څخه یې ۱۲,۸ سلنه په ښارونو کې اوسیدل، په همدې کال د انرژۍ مصرف یې ۲۳ میلیونه میټریک ټنه وه، عمومي صنعتي صلاحیت یې ۲۵,۱ وه او د یوه کس اندازه

بي ۲۰ وه، د فولادو صنعت په كې ۰,۲۵ ميليونه وه، په ۱۹۱۴ ز كال كې يې ملي امدن ۲ بليونه ډالره وه او في كس امدن يې ۳۶ ډالره حساب شوی وه.

پرتگال

په ۱۸۸۹ ز كال كې شاه لومړی لوئس مړ شو او زوی يې لومړی كارلوس واكمن شو، په پرتگال كې د هسپانيې (سپين) غوندي د اوږد مهال راهيسې دوه جمهوري گوندونو حكومت كاوه، په ۱۹۰۶ ز كال كې لومړي كارلوس جاو فرانكو د لومړي وزير په توگه وټاكه، كوم چې د جمهوري گوند ضد وه، په ۱۹۰۸ ز كال كې د جمهوري گوند ضد يو تحريك پېل شو، چې په همدې كال د فبرورۍ د مياشتې په دويمه لومړی كارلوس ووژل شو.

په ۱۹۰۸ ز كال كې دويم مينول پاچا شو، يو څه موده د پاچا پلوی او جمهوري غوښتونكو تر منځ سخت اختلافات موجود وه، په ۱۹۱۰ ز كال كې فوځي انقلاب رامنځته شو، چې د انقلاب وروسته د جمهوري گوند حكومت راغی او پاچا يې جلاوطن كړ، په ۱۹۱۱ ز كال كې يو قانون پاس شو، چې ددې قانون مطابق كليسا او دولتي ادارې يې د يوه بل څخه جلا كړې، په دې سره د پاپ واكونه نور هم راكم شول.

پرتگال د انگلستان سره پخوانی دوستانه اړيكي درلودې، په ۱۸۹۰ ز كال كې پرتگال خپلې گټې د انگلستان د گټو لپاره قرباني كړې وې، په لومړۍ نړيواله جگړه كې پرتگال د متحدينو سره په صف كې په بشپړ ډول ولاړ نه وه؛ بلكه په لومړي سر كې يې د يوې پاليسۍ په اساس بې طرفي غوره كړې وه.

پرتگال د افريقايي هيوادونو سره سوداگريزې اړيكي درلودې؛ خو بيا يې هم اقتصاد په مندويانو باندې منحصر وه، د جگړې په جريان كې جرمني د انگلستان د بحري فوځ محاصره كوله، په دې وخت د پرتگال سوداگريزو چارو ته زيان رسیده، سربيره پر دې په جنوبي انگولا كې د جرمني او پرتگالي فوځونو تر منځ جگړې هم شوې وې؛ خو ددې سره هم دواړه حكومتونه په بشپړ ډول جگړې ته چمتو نه وه.

انگلستان د پرتگال نه و غوښتل، چې په افریقایي نیول شویو ځمکو کې په بندرونو باندې موجودې جرمني بحري بیړۍ ونیسي او انگلستان ته یې ورکړي، پرتگال د ۱۹۱۶ ز کال د فبرورۍ په ۲۴ دا کار وکړ، چې د همدې کال د مارچ په ۸ جرمني د پرتگال پر ضد د جگړې اعلان وکړ.

په ۱۹۱۶ ز کال کې پرتگال د جنوبي افریقا له لارې د جرمني په ختیځه افریقا باندې حمله وکړه، پاول وان لیتووربیک د ځمکنی جنگ په واسطه نه یوازې دفاع وکړه، بلکې پرتگالي فوځ یې په افریقا کې مصروف وساته او په اروپا کې یې د جگړې کولو څخه منع کړ، وان لیتووربیک د نړیوالې جگړې تر پایه پورې د پرتگال سره په افریقا کې مصوف وه.

بلخوا پرتگال ته په اروپا کې زیات ځاني زیان واوښته، د خندقونو په جگړه کې یې ۱۰۰۰۰ فوځ ووژل شو، په ۱۹۱۸ ز کال کې یې ۶۰۰۰۰ فوځ د انفلونزا په وجه مړ شو، د جگړې په جریان کې پرتگالي حکومتونه څو ځلې تغیر شول، هیواد کې په بشپړ ډول سیاسي استحکام موجود نه وه، د ۱۹۱۸ ز کال په دسمبر کې یې لومړی وزیر سیدونیاپانس ووژل شو.

د مرکزي هېوادونو حالات

په اسلامي نړۍ کې د ملوک الطوائفی او نا اهلی په وجه نړیوال مشرتوب د څوارلسمې زیږدي پېړۍ د پای څخه وروسته د اروپا په طرف روان وه، بیا انگلستان په اروپایي قومونو کې د ټولو څخه ځیرک او ځواکمن قوم وه، پراخه حکومت یې ختیځ او لویدیځ طرف ته غځیدلی وه، د لویدیځو قومونو د پراختیا غوښتنې هغه تحریک چې غوښتل یې د نړۍ په بنو هیوادونو کې واوسېږي، نور د پای مرحلې ته نږدې وه، د اروپا زیاتو خلکو د امریکا لویې وچې ته هجرت کړی وه، اروپایي قومونه په نویو نیول شویو ځمکو باندې د ولکې د ټینګولو لپاره د یوه بل سره په جگړه کې وه، دا هغه تاریخي شیبه وه، چې د تاریخ مطالعه کونکي د نړۍ په مشرۍ کې یو تغیر په خپلو سترگو لیده.

لومړۍ نړيوالې جگړې د نړۍ په افق باندې يو نوی پېل رامنځته کړ، د نړۍ مشري داسې يوه هيواد ته ورسیده، چې د اوو بحرونو اخوا په کې اروپايي مهاجر اوسیدل، په جغرافيايي لحاظ يې دا برتري درلوده، چې شاوخوا يې د اسيايي او اروپايي هيوادونو په شان جنگي هيوادونه پراته نه وه او دغه هيواد ته په بشپړ ډول هغه وسائل او حالات برابر وه، چې کوم قوم يې د مشرۍ لپاره بايد ولري او دغه هيواد د امريکا متحده ايالات وه.

د اروپا په لويه وچه کې انگلستان، فرانسه، جرمني، پروسيا، استريا، هنگري او روسيه او سربيره پر دې عثماني ترکان هغه دولتونه وه، چې د خپل شان و شوکت د بنودلو لپاره يې ملا تړلې وه، د يوه کمزوري د بل ځواکمنتوب گڼل کیده، اروپا ټوله اتلسمه پيړۍ په همدې حالاتو کې تيره کړه.

قومي تعصبونه، حب الوطني، نسلي برتري، پخواني مسائل او جگړې د نورو زياتو جگړو او کشمکشونو عوامل وه، په نويو ځمکو ولکه او د زياتو نه د زياتو ځمکو لاسته راوړل، وسله، فوځ او نوي جنگي تجربې، دا هغه عوامل وه، چې د اروپا امنيت يې د گواښ سره مخ کړی وه.

انگلستان د ډېرې مودې څخه د نويو ځمکو په نيولو کې مخکښه وه، سوداگريز مارکيت يې په ټوله کې نړۍ کې موجود وه، د سوداگري ټول انحصار يې په بحري بندرونو باندې وه، په سوداگريزو لارو باندې يې د خپل ستر او قوي فوځ په واسطه کنترول ترلاسه کړی وه.

که له يوې خوا انگلستان زياته توجه د خپل بحري فوځ ځواکمنيدو ته اړولې وه، بلخوا جرمني او روسيې خپل ځمکنی فوځ په مسلسل ډول زياتوه، د نولسمې پيړۍ په نيمايي کې د اروپا حالت په چټکۍ سره تغير وکړ، په ۱۸۸۲ ز کال کې جرمني د استريا-هنگري او د ايتاليې سره درې گونې تړون لاسليک کړ، چې په دې سره يې په سيمه کې فرانسه بيخي يوازي کړه.

په اروپا کې د جرمني اغېز د بسمارک د بڼې سفارک کارۍ او د نه پراختیا غوښتنې فکر په وجه زیات شو، دغه حالت انگلستان ته د تشویش وړ وه، انگلستان غوښتل، چې د جرمني د نړیوال ځواک د کیدو په مخ کې بند واچوي، تر څو نړیواله مشري د انگلستان په لاس کې پاتې شي؛ خو بلخوا فطري جذبې جرمنیان مجبوره کړي وه، تر څو خواري او محنت وکړي او د نړیوال ځواک په توګه رامنځته شي، همدغه تعصب انگلستان مجبوره کړ، چې نوې سیمې ونیسي، جګړې وکړي، د فرانسې ملاتړ وکړي او په هر ډول چې وي د جرمني د پرمختګ مخه ونیسي.

وړاندې مو د متحدینو حالات مطالعه کړل، دلته به مناسبه وي، چې په لومړۍ نړیواله جګړه کې د متحدینو د مخالفو ځواکونو یعنې مرکزي ځواکونو (هیوادونو) حالات هم په لنډ ډول مطالعه کړو.

جرمني

د ۱۸۷۰ ز کال نه وروسته جرمني د اروپا د یوه قوي هیواد په توګه رامنځته شو، په ۱۸۷۱ ز کال کې د اتووان بسمارک په ټاکلو سره د جرمني په سفارتي اړیکو کې بڼه والی رامنځته شو، جرمني د اروپا په مرکز کې پروت وه؛ ځکه نو د ټولې اروپا د توجه مرکز ګرځیدلی وه، څلورو خواو ته یې پرتو هیوادونو په یو ځای کیدو سره کولای شول، چې جرمني کمزوری کړي.

بسمارک همدې حالت ته په کتو سره دوه مهم سفارتي او پالیسي جوړونکي کارونه وکړل، لومړی دا چې د درې ګوني اتحاد په واسطه یې د اسټریا-هنګري او ایټالیا سره دفاعي تړون لاسلیک کړ، په دې ډول اوس د جرمني دښمنان یوازې فرانسه او روسیه وه؛ خو بحري دښمن یې یوازې انگلستان وه، دویم دا چې د پراختیا غوښتنې فکر یې بیخي پریښوده او نورو اروپایي هیوادونو ته یې داسې ښکاره کړه، چې جرمني غواړي د یوه قوي هیواد په توګه رامنځته شي، چې د نورو هیوادونو د پرمختګ ملاتړی به وي.

په ۱۸۹۰ ز کال کې جرمني د خپلو سفارتي اړیکو په واسطه د اروپا په مرکزي ځواک باندې بدل شوی وه، جرمني د خپلو هم عصره حکومتونو برعکس د پخواني

نظام په واسطه ځواکمن شوی وه؛ خو نور هیوادونه د نوي جمهوري نظام په واسطه د پرمختګ په لاره روان وه، دغه کار د جمهوري نظام لرونکو هیوادونو لپاره د تشویش وړ وه، په همدې کال د بسمارک او د جرمني د قیصر (دویم ویلیم) تر منځ د اختلافاتو په پایله کې بسمارک استعفا ورکولو ته مجبور کړای شو؛ خو جرمني د لومړني وروسته پاتې حالت څخه بهر شوی او د پرمختګ په لاره روان وه.

په ۱۸۹۱ ز کال کې د روسیې څخه یو وفد جرمني ته راغی، تر څو دفاعي تړون بیا د سره نوی کړي، جرمني هغوی ته د درې ګوني اتحاد سند ور وښود او د روسیې سره یې د دفاعي تړون د لاسلیکولو څخه بڅښنه وغوښته، ویې ویل، چې درې ګوني اتحاد او ستاسو سره دفاعي تړون به په یوه وخت د یوه بل پر ضد وي، دا هغه ستره غلطې وه، چې د جرمني نوی حکومت یې مرتکب شو، روسیې فرانسې ته مخ ورواړه، دواړه هیوادونه د جرمني د ځواک څخه په ویره کې وه او د خپل ځان په اړه د جرمني د ارادې څخه هم خبر ول، په ۱۸۹۴ ز کال کې دواړو هیوادونو اتحاد رامنځته کړ، د بسمارک برعکس دویم ویلیم د پراختیا غوښتنې فکر درلود، داسې نه شو ویلای، چې بسمارک بیخي د پراختیا غوښتنې فکر نه درلود؛ مګر د هغه وخت حالات یې په نظر کې نیولي وه او دا یې درک کړې وه، چې د پراختیا غوښتنې د پالیسۍ په پایله کې به د جرمني پرمختګ او حتی وجود به یې د خطرې سره مخ شي؛ ځکه نو بسمارک د پراختیا غوښتنې لپاره کوم ښکاره اقدام نه وه کړی.

د جرمني د پراختیا غوښتنې د ارادې دوه وجې وې، لومړی دا چې دویم ویلیم دا درک کړې وه، چې د اوسنیو ځواکمنو د ځواک د ماتولو لپاره باید جرمني دومره ځواکمن شي، چې د اوسنیو ځواکمنو هیوادونو په ځواک کې تغیر راوستل شي او د دومره ځواک د ترلاسه کولو لپاره وسائلو ته اړتیا ده، دویم دا چې د جرمني د پرمختګ یون په اروپا نه بلکې په ټوله نړۍ کې په چټکۍ سره روان وه، په نفوسو کې مناسب زیاتوالی، صنعتي، کیمیاوي او بریښنايي پرمختګ، دویم ویلیم ته دا باور ورکړی وه، چې کولای شي د نړۍ نور ځواکمنو هیوادونو او دښمنانو ته نیغ وګوري.

د همدې جذبې په وجه جرمني په ۱۸۹۸ ز کال کې د بحري بيړيو په زياتوالي باندې پېل وکړ، د بحري ځواکونو د قومندان (ترپر) په وخت کې جرمني د شپږم نمبر نه دويم نمبر ته راغی، مخکې د جرمني نه يوازي روسيې او فرانسې ويره درلوده، اوس انگلستان هم د بحري ځواک په ډېرېدو سره د جرمني نه په ويره کې شو، انگلستان مجبور شو، چې د فرانسې سره خپل ټول اختلافات پرېږدي او د جرمني ضد تړون ورسره لاسليک کړي.

د بحري ځواک د زياتولو يوه وجه دا هم وه، چې جرمني د ځانگړو سياسي حالاتو په نظر کې نيول سره، خپل ځمکنی فوځ کموه، د دفاعي بوديجې زياته برخه يې د بحري ځواک د پياوړي کولو لپاره ځانگړې کوله، بلخوا شاوخوا ته يې دښمنان هم زياتيدل، د ايټاليې او رومانيې سره هم سفارتي اړيکې چندان ښې پاتې نه وې.

اوس به د ۱۹۱۳-۱۴ کلونو حالات په لنډ ډول وڅيرو.

سياسي او ټولنيز حالات

په ۱۹۱۴ ز کال کې په جرمني کې د قيصر (دويم ويليم) حکومت وه، چانسلر (لومړی وزير) يې تهيو بيلدوان هال ويگ وه، چې سلطنتي کارونه يې سرته رسول، د فوځ مشر يې هيلميتھ وان مولټک وه، د جرمني ايوان بالا (پارلمان، باندستريټ) ته د ولاياتو او ښارونو څخه نمائنده گان ټاکل کيدل، د ټيټ ايوان (رايشتاگ) لپاره به نمائنده گان د عمومي رايو لخوا ټاکل کيدل، چانسلر به د پاچا لخوا ټاکل کيده او په خپله خوښه به يې وزارتونه وپېشل.

په ۱۸۹۰ ز کال کې د بسمارک په استعفا سره، په کورنۍ او بهرنۍ پاليسۍ کې توازن له منځه ولاړ، د چانسلر په تغير سره پاليسۍ هم تغير کاوه، د بسمارک جوړ شوي اصول له پامه وغورځول شول، چانسلر به د قيصر په حکم ټاکل کيده، چانسلر به د پروسيا او ليوتهرن د اشرافو څخه وه، په دې ډول چانسلر به د ځمکوالو په گټه پاليسۍ جوړولې او د ټيکس زيات بوج به يې د مزدورانو او بزگرانو په اوږو باندې اچوه.

د جرمني پوهنتونو د هیواد په پرمختګ کې مهم رول لوبوه، په جرمني کې د سواد کچه د ټولې اروپا د هیوادونو څخه لوړه وه، څو مسلکي تعلیمي ادارې جوړې شوې وې، چې د هغه ځای څخه صنعتي او تخنیکي مهارتونه ټولني ته لیرېدول کیدل، د جرمني د فوځ څخه په ۱۰۰۰ کې یو یې بې سواده وه، په دې ډول د جرمني په پرمختګ کې لوستي مزدور، انجینر، دوکاندار، مدیر او نورو ستر رول درلوده.

د جرمني یوازي څلویښت سلنه خلک په کلیو کې اوسیدل، د جرمني د چټک صنعتي پرمختګ په وجه د جرمني د هیواده بهر ټلونکو مهاجرینو شمېر ډېر کم وه، په ۱۸۸۰ ز لسيزه کې په مجموعي ډول ۱۳۰۰۰۰ کسانو هر کال هجرت کاوه؛ خو د کار د پیداکیډو په وجه په ۹۰ لسيزه کې دا شمېر د کال ۲۰۰۰۰ ته راکم شو، جرمني د زیات بناري نفوس په درلودلو سره هم په زراعتي تولید کې زیاتوالی لیدل کیده.

په ۱۹۱۴ ز کال کې د جرمني نفوس ۶۷ میلیونه وه، په نفوسو کې مسلسل زیاتوالی او صنعتي پرمختګ، کیمیاوي او بریښنايي پرمختګ د جرمني د عمومي پرمختګ او خوشالی لامل وه، تیر کال چې د کار په پیداکیډو کې زیاتوالی راغلی وه، ټول جرمني خوشاله وه، په عامو خلکو د حب الوطنی جذبې ډېره زیاته وه، جرمني قوم په خپل جرمنوالي باندې ویاړ کاوه او متحد جرمني یې د ملي ویاړ نښه وه.

جرمنیانو هم لکه د جاپانیانو غوندې په خپل تمدن باندې ناز کاوه، دا د راتلونکي وخت هغه ځواک وه، چې اوسني نظام ته یې چلینج ورکولای شو، د ۱۸۹۰ ز کال نه وروسته یې د پراختیا غوښتنې جذبې زیاته شوې وه، همدغه هغه جذبې وه، چې جرمني چانسلر هال ویک په ۱۹۱۴ ز کال کې د ډېر جذباتي کیدو په پایله کې داسې وویل: هر چا ته چلینج ورکوو، د هر چا لاره به تعقیوو او ددې لارې په اوږدو کې به هیڅوک کمزوری نه گڼو.

د جرمني مشران د روسیې د زیات پرمختګ نه په ویره کې وه، جرمني د اروپا د لویې وچې بهر پرمختګ نه شو کولای؛ نو د اروپا د لویې وچې دننه یې د پراختیا غوښتنې په اړه فکر وکړ.

اقتصادي حالات

په ۱۹۱۴ ز کال کې د جرمني اقتصادي حالت د ۱۸۹۰ ز کال په پرتله دوه درې برابره مستحکم شوی وه، جرمني د پخواني حکومتي نظام یوازینی هیواد وه، چې صنعتي استحکام یې درلود، په دې وخت کې د روسیې او فرانسې نه ډېر مخکې وه او په ځینو برخو کې یې انگلستان هم وروسته پریښی وه، په ۱۸۷۰ ز کال کې د انگلستان د فولادو تولید دوه ځلې د جرمني نه زیات وه؛ خو په ۱۹۱۴ ز کال کې جرمني د انگلستان نه دوه ځلې زیات د فولادو تولید کاوه، د فولادو تولید په دې وخت کې په جرمني کې ۱۷,۶ میلیونه ټنه وه.

په ۱۹۱۳ ز کال کې د جرمني د ملي تولید ۶۰ سلنه صنعت جوړوه، په جرمني کې د قوي ماشینونو د جوړولو څو فابریکې موجودې وې، چې په ۱۹۱۱ ز کال کې په کې ۱۳,۲ میلیونه مزدورانو کار کاوه، په جرمني کې د سیمینز او د ایې ای جی په شان سترې صنعتي فابریکې موجودې وې، چې ۱۴۲۰۰۰ تنو په کې کار کاوه، د جرمني د یوه کس آمدن د ۳۵۲ جرمني مارکو څخه ۷۲۸ مارکو ته لوړ شو، د جرمني فابریکې د انگلستان او فرانسې د فابریکو څخه څو ځلې لویې او د لوړې درجې څښتنې وې، په کیمیاوي صنعت کې د هویچسټ په شان سترې کمپنۍ موجودې وې، چې د جرمني په مجموعي آمدن او کیمیاوي پرمختګ کې یې ستر رول لوبوه.

د فولادو تولید یې د انگلستان، فرانسې او د استریا-هنګري د فولادو د تولید څخه زیات وه، په ۱۹۱۴ ز کال کې یې د فولادو اندازه ۱۷,۶ میلیونه ټنه وه،

په همدې کال د جرمني د ډبرو د سکرو تولید ۲۷۷ میلیونه ټنه وه، جرمني په شلمه پیړۍ کې د نړۍ په صنعتي بریښنا او کیمیاوي پرمختګ باندې پوره واکمن وه، د

جرمني د بانر او هويچسټ فابريكو د نړۍ ۹۰ سلنه رنگ توليدوه، د ۱۸۹۰ ز كال په نسبت د جرمني په بهرنۍ سوداگرۍ كې درې ځلي زياتوالی راغلی وه.

جرمني په دې وخت كې د نړۍ په صنعت كې ۱۴,۸ سلنه برخه درلوده، چې د انگلستان نه لږ څه زيات وه.

د لومړۍ نړيوالې جگړې په پېل كې د جرمني مجموعي ملي امدن ۱۲ بليونه ډالره وه او د يوه كس امدن يې ۱۸۴ ډالره وه، دا هماغه شمېرې وې، چې نړيوال قوتونه يې په ويره او تشويش كې اچولي وه.

د جرمني پرمخ روان اقتصادي پرمختگ او پخوانی سياسي نظام، هغه څه وه، چې جمهوري نظامونه يې چلېنچ كړي وه، د نوي نظام لرونكي حكومتونه د جرمني ددې حالت څخه په ويره كې وه او دوی په خپلو كې د زياتو اختلافاتو په درلودلو هم د جرمني پر ضد متحد شوي وه.

د ۱۸۷۰ څخه تر ۱۸۹۰ ز كال پورې د بسمارك د اوږد فكر په پايله كې د جگړيز ماحول د رامنځته كيدو مخه نيول شوې وه او ټوله توجه يې پرمختگ ته اړولې وه؛ خو دويم ويليم ژر تر ژره د پايلو غوښتونکی وه او د بسمارك د تدريجي ډول نړيوال ځواک د رامنځته كيدو لاره يې پرېښوده او برعكس لاره يې ونيوله، چې ددې په پايله كې جرمني په سفارتي اړيكو كې يوازې پاتې شو او داسې واخت راغی، چې د جرمني د جگړې ملگري (ايتاليا او رومانيه) هم د جگړې په دوران كې ترې په شاه شول.

جغرافيايي او فوځي حالات

جرمني په جغرافيايي لحاظ د اروپا د لويې وچې تقريباً په مركز كې پروت دی، كه د هغه وخت په نخشه باندي ژور نظر وكړو؛ نو داسې معلومېږي، چې جرمني د څلورو خواوو څخه د خپلو دښمنو ځواكونو لخوا محاصره شوی دی، همدغه حالت ته په كتو سره، بسمارك په ۱۸۸۲ ز كال كې د بنمنانو د كمولو لپاره درې گونې اتحاد د استريا-هنګري سره رامنځته كړ او د هغوی دښمني يې په دوستۍ باندي بدله كړه، دغه تړون د ۱۸۹۱ ز كال پورې پټ وه.

په ختيځ کې د جرمني پولې د روسيې ستر سلطنت ته رسيدې، په جنوب ختيځ کې يې استريا-هنګري پراته وه، په جنوب کې يې سويسرلينډ، جنوب لويديځ ته يې فرانس، لويديځ ته يې لوګزامبورګ او بيلجيم، شمال لويديځ ته يې هالينډ او شمال ته يې ډنمارک پراته وه.

د شملي زيږدي پيری په پېل کې جرمني د ځمکنې فوځ په ډېروالي باندې پېل وکړ او فوځ ته يې جبري نيول پېل کړل، ددې لپاره هر جرمني ته اړينه وه، چې څو کاله د جرمني په فوځ کې خدمت وکړي، د فوځي خدمت د مودې د پوره کيدو وروسته به له فوځ څخه لرې کيده، په دې ډول فوځ به د هيواد په دفاع کې مهم رول لوبوه او سربيره پر دې هلته د ځوانانو د تربیې لپاره لوی ميدان هم موجود وه، د اړتيا پر وخت به ددې فوځ څخه د کوچنيو ګروپو په ډول کار اخيستل کيده.

په ۱۹۱۴ ز کال کې د جرمني ځمکنی فوځ په ۲۵ بيلابيلو مرکزونو کې موجود وه، چې ټول شمېر يې ۷۰۰۰۰۰ وه او د ټول جرمني فوځ شمېره ۴۵۰۰۰۰۰ وه.

جرمني په ۱۹۱۲ ز کال کې هوايي فوځ رامنځته کړ، مشرانو يې هوايي فوځ ته دومره ارزښت ورنکړ؛ ځکه يې په هوايي فوځ کې زياتوالی رانه وست؛ خو په ۱۹۱۴ ز کال کې د جرمني سره ۲۴۶ الوتکې او ۱۱ هوايي کښتۍ موجودې وې.

په ۱۹۱۴ ز کال کې د جرمني بحري فوځ د نړۍ دويم ستر فوځ وه، په دې وخت کې د جرمني سره ۱۷ نوې ستري جنګي بيړۍ وې، ۲۰ جنګي بيړۍ، ۵ چټکي جنګي بيړۍ، ۷ کوچني او ۱۸ ستر کروزرز، ۳۰ داني پيټرولي اب دوزه، ۱۰ يو بوټس او د ۱۷ نورو يو بوټس په جوړولو باندې کار روان وه.

استريا-هنګري

په ۱۸۶۷ ز کال کې د استريا-هنګري متحد دولت رامنځته شو، په دې وخت کې د ويانا تړون تر سيوري لاندې يې د سلطنت پر ځای دغه نوی نوم د ځان لپاره غوره کړ، هنګري د منځته راتګ پر وخت د جرمني د پروسيا او د ايټاليې د لاس لاندې سيمو په بدل کې د بالکان د روسي سيمو د نيولو خواهش درلود او دا خبره

دې دواړو هیوادونو ته معلومه وه، چې په دې ډول فکر سره به د روسیې لخوا د سخت عکس العمل سره مخ شي.

د اروپا په تاریخ کې د ۱۸۶۰ لسیزه ډېره خونړۍ ده، ددې په پایله کې نوی نړیوال نظام رامنځته شو او سیاسي مشرانو د خپلو هیوادونو لپاره په ښه ډول پالیسي جوړوله، هغوی په دې خبره پوه شوي وه، چې د نړیوال ځواک د کیدو لپاره یوازې د زیات فوځ درلودل اړین نه دي، بلکې د فوځ تر څنګ قوي اقتصادي نظام، قومي جذبې، حب الوطني، قوي سیاسي نظام او ښې سفارتي اړیکې درلودل ډېر اړین دي؛ ځکه نو په ۱۸۷۰ ز کلونو کې اروپایي مشرانو د همدې حالت په رامنځته کولو کې کوبنښ کاوه.

د اروپا ستر قوم جرمن، چې مخکې په کوچنیو، کوچنیو حکومتونو باندې ویشل شوی وه، د پروسیا د لومړي وزیر بسمارک د شمالي جرمن فیډریشن په واسطه بیا د سره منظم او متحد شو، چې دې کار فرانسې ته ګواښ متوجه کړ.

د استریا-هنګري نوی رامنځته شوی حکومت د سترو ځواکونو په نسبت ډېر کمزوری وه، د نفوس د زیاتوالي سره یې هر ورځ خلکو هجرت کاوه، چې په پایله کې یې د هیواد په ملکي تولید کې کموالی رامنځته کیده، په دې حالت کې هم استریا-هنګري د تیرې پیړۍ د شان و شوکت په وجه په سترو قوتونو کې شمېرل کیده.

ددې هیواد د ځینو سیمو امدن دوه چنده زیات شوی وه، د گلشیا او بوکووینا ۷۳ سلنه خلکو زراعتي کارونه کول، ددې سیمو د یوه کس امدن ۳۱۳ کراونه وه، د استریا د لاس لاندې سیمو د خلکو د یوه کس امدن ۸۵۰ کراونه وه، په بوهیمیا کې ۷۶۱ کراونه او په دلماتیا د یوه کس امدن ۲۶۴ کراونه حساب شوی وه، چې دا په استریا-هنګري کې د قومي برتری او بد سلوک ښه بیلګه وه.

د استریا په ولایاتو او بوهیمیایي سیمو کې صنعتي پرمختګ پېل شوی وه؛ خو د هنګري په سیمو کې د زراعتي نظام د ښه کولو لپاره کوبنښونه کیدل، غربت خپلې سیمې د پرمختګ د کارونو څخه محروم وه، د استریا او بوهیمیا په سیمو کې صنعتي

پرمختگ دومره نه وه، چې په نړيواله سطحه د خپل هیواد اړتیاوې پوره کړي او ویانا د نورو قوي هیوادونو تر څنګ ودروي.

او دا د استریا-هنګري د مختلف قسم نفوسو وجه وه، چې قومي جذبه یې نه درلوده، ژبې، رنگ، نسل او ډله بازی په کې ډېرې وې، د نظر تنګوالی او جامد فکر په کې خپل عروج ته رسیدلی وه، په هیواد کې ۱۵ مختلفې ژبې ویل کېدې، او د یوې ژبې ویونکي د بلې ژبې ویونکي بیخي نه خوښوه، همدا وجه وه، چې د ۱۹۱۴ ز کال په پېل کې د جګړې د پېل حکم د استریا-هنګري مشترک فوځ ته په ۱۵ ژبو باندې ورکول شوی وه.

په ۱۸۶۷ ز کال کې ددغه سلطنت (استریا-هنګري) اساس په مساوي توګه ایښودل شوی وه؛ خو د پرمختګ په اړه یو اړخیز توب د هنګري پوهان په دې فکر کې کړي وه، چې دغه مشترک سلطنت ته د پای ټکی کېږدي او خپل خپل حکومت د ځان لپاره جوړ کړي او هم ازاد حکومت رامنځته کړي او د پاچاهۍ نظام غړوندی د غاړې څخه لرې کړي.

په دې حالاتو کې فرانسې د روسیې سره خبرې پیل کړې وې، چې په خپلو کې اتحاد وکړي، د جرمني استریایي سیمې ونیسي او د اروپا د ستر ځواک په توګه رامنځته شي، په ۱۹۰۵ ز کال کې فوځي مشرانو د هنګري د نیولو په اړه فکر کاوه او ددې لپاره یې پلان جوړوه.

ددې ټولو خطرونو نه زیات خطر په جنوب کې د غلامانو څخه د استریا-هنګري سلطنت ته متوجه وه، چې زیاتره وخت به یې لارې کیدل او د سربیا یا روسیې څخه به یې مرسته غوښته، دغې طبقې به د خپل قومي اقلیت امتیازات غوښتل.

د هیواد د عمومي حالاتو د قابو کولو لپاره به هر ځل ویانا د سیاسي حل وړاندیز کاوه او همدا کوښښونه ول، چې د دوی متحد سلطنت مخ پر وړاندې روان وه، د معاملاتو د حل لپاره کمیسیونونه جوړیدل، دوی به د مسائلو د حل لپاره کوښښونه کول، مثلاً داسې مسائل لکه، د روزگار پیداکول، ټیکسونه، د بنوونځي جوړول، د پوسته خاني رامنځته کول او نور....

د همدغه حالاتو په وجه وه، چې د استريا-هنګري د مجموعي امدن زياتره برخه د مسئلو په حل باندې مصرفيده، د فوځ او دفاع لپاره به بوديجه ډېره كمه پاتې كيده، دغه بوديجه د ګاونډيو هيوادونو د نيمايي برابرې وه، د فوځ سره پخوانی وسلې، توپونه او توپکونه وه.

د ټول نفوس ۳۰ سلنه يې په فوځ خدمت کاوه، نيمايي فوځ ته به د ۸ اونیو روزنه ورکول كيده او بيا به رخصتيدل، په دې ډول د جرمني د فوځ برعکس د روزني وروسته استريايي فوځ نه شو کولای، چې په درست ډول خپله دنده سرته ورسوي.

د شلمې پيړۍ په پېل کې اروپا بيا د يوه ستر بحران سره مخ وه، استريا-هنګري د سترو قوتونو په منځ کې د ټولو نه زيات په تشويش کې ول، د خپلو نږدې ګاونډيو لکه روس، ايټاليي، فرانسې او سربيا څخه يې د زيات خطر احساس کاوه، فرانسې د روسيې سره د دوستۍ دوه اړخيزه تړون لاسليکولو او استريا-هنګري د درې خواوو نه د بنمنانو لخوا محاصره وه.

په ۱۹۱۲ ز کال کې رومانيه هم مخالف طرف ته ولاړه، سربيا د مونتي نيګرو سره لاس يو کړ او د جنوب غلامان يې راپارول.

په ۱۹۱۳-۱۴ کې د استريا-هنګري د متحد سلطنت حالات په لنډ ډول تر څيړني لاندې نيسو.

سياسي او ټولنيز حالات

په ۱۹۱۴ ز کال کې په استريا-هنګري کې د فرينز جوزف پاچاهي وه، دا د ۱۸۶۷ ز کال راپدېخوا ددې متحد سلطنت پاچا وه، د هيواد مشرانو ټاکل او لري کول د پاچا په لاس کې ول، په هيواد کې يوه ملي شورا هم موجوده وه، چې د رايو په اساس به ټاکل كيده، دې شورا په عمومي ستر مسئلو کې کوم رول نه درلود.

په ۱۹۱۴ ز کال کې ددې متحد سلطنت نفوس ۵۲,۲ ميليونه وه، چې مختلفو قومونو په کې ژوند کاوه، په هيواد کې اکثريت د جرمن قوم وه، چې شمېر يې د ۱۰ ميليونو څخه زيات وه؛ مګر دويم لوی قوم هنګري وه، چې ۹ ميليونه تنه وه،

نور نفوس پولندي، بوسنيایي، چکي، کروشیايي، سربيايي ایتالیایي، روتھینز، رومانیايي، سلواکي او غلام وه، په دې متحد سلطنت کې په ۱۵ مختلفو ژبو باندې خبرې کيدې، يوه قوم د بل قوم د ژبې او تمدن نه انکار کاوه، همدا وجه وه، چې حکومت به زیاتره وخت د ژبني او نسلي ستونزو سره مخ وه.

په دې سلطنت کې مروجې پیسې یو ډول وې، د جوزف د واکمنۍ په دوران کې د استریا او هنګري لپاره جلا پارلمانونه جوړ شول، ټول سلطنت په سیمو باندې ویشل شوی وه، ددې سلطنت نفوس د اقتصادي نابرابرۍ بنکار شوی وه، د استریا د سیمو میشتو خلکو په خوشحالی کې ژوند تیرووه، د بوهیمیا حالات لږ څه بڼه وه او نورو یې تقریباً په غربت کې او افلاس کې ژوند تیرووه.

په مجموعي ډول د لومړۍ نړیوالې جګړې د پېل په وخت کې په استریا-هنګري باندې د اشرافوا واک وه او نمائنده ګان زیاتره یې واکه وه، د چک او نورو اقلیتي قومونو د حکومت د نه توجه په وجه د جلا والي په اړه فکر کاوه.

اقتصادي حالات

د ۱۹۱۴ ز کال په پېل کې د استریا-هنګري ۸،۹ سلنه خلکو په ښارونو کې ژوند کاوه، د هیواد مجموعي امدن ۳ بلیونه ډالره وه او د یوه کس امدن ۵۷ ډالره حساب شوی وه، د هیواد ۵۰ سلنه خلکو زراعتي کارونه کول، د زراعت لپاره وروسته پاتې سیمې ځانګړې شوې وې.

د صنعتي انقلاب د اغېزو په لړ کې د نولسمې زیږدي پېړۍ په وروستیو کې د استریا-هنګري صنعتي پرمختګ هم په چټکۍ سره پېل شو؛ خو د شلمې پېړۍ په پېل کې یې پرمختګ لږ ورو شو، د متحد سلطنت د انرژۍ استعمال د فرانسې او روسیې څخه ډېر کم ۴۹،۴ میټرک ټنه وه.

هغه وخت د استریا-هنګري د ډبرو د سکرو تولید ۴۸ میلیونه ټنه وه، کوم چې د پورته ذکر شویو دوو هیوادونو د اندازې څخه ډېر کم وه، دلته د رخت صنعت عروج ته رسیدلی وه، د شرابو او سکرو صنعت هم وروسته پاتې وه، د هیواد په سترو ښارونو کې بریښنا موجوده وه، په همدې وخت کې د ګلیشیا په سیمه کې تیل

پیدا شول، بلخوا د اورگاډي د پټلی د پرمختگ لپاره مختلف وسائل په کار اچول شوي وه، د وسلو د جوړولو مختلفي فابريکي جوړې شوي وي.

پورته شمېرو ته په کتو سره، بيا هم د استريا-هنګري سلطنت په نړيوال توليد کي يوازي ۴,۴ سلنه برخه درلوده، چي دا په هغه وخت د نړۍ د سترو ځواکونو له جملې څخه د ايټاليې نه زياته وه، په هيواد کي ۳۰ لکه ملکي دولتي مامورينو شتون درلود، چي په مختلفو دولتي ځايونو کي يې دندې اجراء کولې، د ژبني او سيمه ايزو ستونزو د حل لپاره د ويانا حکومت په ټيکسونو او د وظيفو په ورکولو کي ډېر رعايت کاوه، په دې سره هيواد په درست ډول پرمختگ نه شو کولای.

جغرافيايي او فوځي حالات

د استريا-هنګري دواړو هيوادونو ټول مساحت ۶۷۵۰۰۰ کيلومتره مربع وه، د هيواد په شمال ختيځ کي روس، ختيځ کي رومانيه، جنوب کي سربيا او مونتي نيګرو، جنوب ختيځ کي ايټاليا، لويديځ کي سويټزرلينډ او شمال لويديځ کي يې جرمني پراته وه. په دغه ډول ددې سلطنت د شمال لويديځ پرته شاوخوا يې ټول دښمنان و، په دې حالت کي د هغه وخت په خارجي پاليسي او سفارتي اړيکو کي کومه بریا نه وه ترلاسه کړې.

دې هيواد د خپلو ګاونډيو سره بې شمېره جنجالي مسئلې درلودې، دې متحد سلطنت چي پخوا کومي ځمکي نيولي وي، د هغه سيمو خلک د حکومت د ناکامي پاليسي په وجه ناراضه وه، په دې وخت کي د نړيوال بحران په وجه يې په دوستانو کي کمی او دښمنانو کي يې زياتی رامنځته شو.

د جرمني سره رامنځته شوي اتحاد ته هم خلکو په ښه نظر نه کتل؛ خو په دې يې هم سترګي نه شوي پټولي، چي د جرمني د نه مرستي په پايله کي استريا-هنګري ته د روسيې او فرانسې نه خطر موجود وه، هر پنځه کاله وروسته د درې ګوني اتحاد د تړون نوی والی کيده، چي په دې اتحاد کي به استريا-هنګري د خپل کمزوري حالت په وجه په کي ګډون کاوه.

د هیواد شاهي فوځ د پاچا فریدریک په مشرۍ کې منظم وه، پاچا د فوځ عمومي مشر وه، په ۱۹۱۴ ز کال کې پاچا د ۸۴ کلونو وه، د هغه د ډېر عمر په وجه د فوځ فوځي مشر فرنز کونریډ په فوځ کې ډېر مقبولیت درلود او په عملي ډول هغه د فوځ سپه سالار وه، کونریډ غوښتل، چې داخلي او بهرني مسائل به د فوځ په مت حلوي، همدا وجه وه، چې زیاتره وخت به یې د ایټالیا او سربیا سره کله کله جگړې کولې، چې په دې سره یې د گاونډیو هیوادو سره زیاتره وخت اړیکې خړې پرې وې.

د ۱۹۱۴ ز کال څخه مخکې کونریډ د جگړې پلان جوړ کړی وه، چې ددې پلان مطابق فوځ د خپلو دریو خواوو گاونډیو سره په یوه وخت د جگړې لپاره تیار وه، ددې پلان مطابق یو ځانگړی فوځ جوړ شوی وه، چې د (ای ستافل) په نوم یادیده او د ایټالیا یا هم د روسیې سره د جگړې لپاره چمتو وه.

د درې ډلو څخه یو بل جوړ فوځ چې د (مني ملگرپ بالکان) نوم یې ورکړی وه، د سربیا او مونټي نیگرو پر ضد جگړې ته چمتو وه، د (بي ستافل) په نوم بله ډله وه، چې دا یو ځانگړی منظم فوځ وه، ددې فوځ یوه دنده دا هم وه، که چیرې د ایټالیا یا روسیې سره جگړه ونه شي؛ نو د هغه فوځ چې د سربیا پر ضد جوړ شوی، په جگړه کې د هغوی سره مرسته وکړي.

په ۱۹۱۴ ز کال کې د استریا-هنګري ټول فوځ ۴۴۴۰۰۰ تنه وه، دې فوځ سره پخواني توپونه، توپکونه او د اورگاډي د پټلۍ پخوانی نظام موجود وه، شاهي فوځ هوايي فوځ ته کومه توجه نه وه کړې، لکه څرنګه چې مخکې ذکر شول، د استریا-هنګري دولت د فوځ لپاره ډېره کمه بودیجه ځانگړې کړې وه.

د استریا-هنګري بحري فوځ د خپلو دواړو دښمنو ځواکونو روسیې او ایټالیا څخه کمزوری وه، د فوځ په اړه د کم نظر لرلو په اساس یې بحري فوځ ته هم دومره ارزښت نه وه ورکړی، په ۱۹۱۴ ز کال کې د استریا-هنګري د بحري فوځ سره ۱۶ جنګي بیړۍ، ۵ کروزه، ۱۸ ډیسټرایزرز او ۵ ابدوزه موجود ول.

ترکیه

عثماني سلطنت د ۱۲۹۹ ز څخه تر ۱۹۲۲ ز کال پورې د نړۍ په نخشه کې په ډېر شان و شوکت سره حکومت وکړ، ددې سلطنت لوړوالی په شپاړسمې او اولسمې زیږدي پېړیو کې خپل اوج ته رسیدلی وه، چې برید یې د سهیلی افریقا، منځني ختیځ، لویدیزي اروپا او سهیل لویدیزي اروپا ته رسیده، عثماني سلطنت په ۲۹ ولایاتو او ۳ باج ورکونکو سیمو باندې ویشل شوی وه، ددې سلطنت ویره په اروپایي جرگو کې موجوده وه.

د ترکی سلطنت د زوال نښې د ۱۹ ز پېړۍ په لومړیو کې ولیدل شوې، د ۱۵۶۶ ز کال څخه د پخوا په مسلسل ډول ۱۳ نا امله مشرانو واکمني وکړه او دا سلطنت یې د زوال پر لور روان کړی وه، زیاتره نیول شوې سیمې یې له لاسه ووتې او سلطنت د هرې ورځې په تیریدو سره کمزوری کیده.

د مرکزیت په پای ته رسولو سره په ختیځ او لویدیځ کې پروت سلطنت یې د سیاسي یووالي څخه هره ورځ بې برخې کیده او په لرو پرتو سیمو کې پرتو غیر مسلمانو اقلیتونو د نورو په مټ وړانۍ پېل کړی وه، په دې وخت د سني او شیعیه ستونزو او اقتصادي خراب حالت حکومت ته سخت زیان واړوه.

د ۱۸۲۹ ز کال د یونان د ازادۍ په جگړه کې یونان خپله ازادې اعلان کړه، وروسته په ۱۸۳۹ ز کال کې واکمن دویم محمود د هیواد د ساتلو او په ترکیه کې د نوي والي په موخه هلې ځلې پېل کړې، د اصلاحاتو په نوم یې د اروپا د نوي فکري، حکومتي، زراعتي او قانوني نظام پر اساس حکومت کول پېل کړل؛ خو په ۱۸۷۵ ز کال کې په سربیا، مونتي نیګرو، بوسنیا، ولاچیا او مالدووا کې د قومیت تحریکونه پېل شول او پای د ۱۸۷۷-۷۸ ز کلونو په جگړه کې چې د روسیې او ترکیې تر منځ پېښه شوه، د پورته ذکر شویو سیمو خلکو هم خپلواکي اعلان کړه، په داسې حال کې چې دغه پورته سیمې د تیرو شپږو لسيزو راهیسې نیمه خودمختاره وې او د ترکیې د بیرغ لاندې متحدې وې.

په وخت کې د سربيا يو يهودي (يهودا سولومن الکلايي) فلسطيني سيمو ته ولاړ او هلته يې د اسرئيلو د ازادۍ تحريک پېل کړ.

په ۱۹۰۸ ز کال کې د ترکي ځوانانو تحريک په ټول هيواد کې پېل او د تحريک د غوښتنو د نه پوره کيدو په پايله کې يې په ۱۹۰۹ ز کال کې سلطان عبدالحميد د هيواده وشاره او ورور يې پنځم محمود په تخت باندې کيناوه، د ځوانو ترکانو د تحريک په وخت کې د استريا-هنګري سلطنت وکولای شول، چې د بوسنيا او هرزګونيا سيمې په خپل واک کې شاملې کړي، د ايټاليې سره په جګړه کې يې لیبيا له لاسه ورکړه او بيا د بالکانو په جګړه کې يې نورې زياتې سيمې له لاسه ووتلې.

د ۱۹۰۸ ز کال وروسته د يووالي او عمل مجلس رامنځته شو، چې د هيواد چارې يې په لاس کې واخيستي، دې مجلس لومړی د هيواد د بحري فوځ جاج واخيست او پريکړه يې وکړه، چې د عوامو نه به چنده راټولوي او بحري فوځ سره به مرسته کوي، په دې سلسله کې د ۱۹۱۰ ز کال په لومړيو کې يې انگلستان ته د دوه نويو بحري بېړۍ د جوړولو لپاره پيسې ورکړې.

د بېړو د جوړولو وروسته يې بېړۍ د ځان سره وساتلې؛ ځکه د جرمني سره يې د جګړې امکان زيات وه او د بېړيو څخه يې په لومړۍ نړيواله جګړه کې د ځان لپاره ګټه واخيسته، په همدې وجه د ترکي عوامو د انگلستان نه ډېر راغلل، بلخوا د جرمني قيصر دويم ويليم ددې موقع څخه ګټه واخيسته او ترکيې ته يې دوه جنګي بېړۍ ورواستولې او په مقابل کې يې ترکيه په جګړه کې د ځان ملګري کړه.

د ترکيې هوايي فوځ د نړۍ د څو پخوانيو فوځونو څخه يو وه، هوايي فوځ يې په ۱۹۰۹ ز کال کې رامنځته شو، په دې وخت کې په پاريس کې د هوايي فوځ په اړه نړيوال کنفرانس جوړ شوی وه، چې دوه ترکيې په کې د ګډون په موخه ورغلي وه، په ۱۹۱۰ ز کال کې نور ترکان د زده کړې لپاره اروپايي هيوادونو ته وليرل شول؛ خو زده کړه يې بشپړه نه شوه او د ځينو مسائلو په وجه په ۱۹۱۱ ز کال کې بيرته ترکيې ته راغلل، د ترکيې د دفاع وزير محمود سيوکيت پاشا د هوايي فوځ سره ډېره مرسته کوله او په همدې کال يې دوه افسران فيسا او يوسف کينان د

نړيوال هوايي تيست لپاره وليدل، چې اعلى نمرې يې واخيستي او نړۍ يې حيرانه كړه، په ۱۹۱۲ ز كال كې په استنبول كې هوايي اكاډمي جوړه شوه او په دې ډول په لومړۍ نړيواله جگړه كې تركيه د يوه ځواكمن هوايي فوځ لرونكې وه.

تركيه د جگړې د پيل څخه دوه كاله وروسته د ۱۹۱۴ ز كال په اكتوبر كې په جگړه شامله شوه او د روسيې سره يې د جگړې اعلان وكړ، په دې وخت كې يې د ټول فوځ ۲۱۰۰۰۰ تنه وه.

بلغارېه

په ۱۸۷۸ ز كال كې د برلين د كنفرانس په پايله كې بلغارېه د عثماني تركيې څخه جلا كړل شوه، د همدې كال څخه تر ۱۹۰۸ كال پورې بلغارېه د شهزاده فرديناند په لاس كې وه، چې د همدې كال په پاى كې پاچا وټاكل شو، په ۱۹۱۴ ز كال كې پرواسيل راډوس لاوو لومړى وزير وه، په ۱۹۱۱ ز كال كې پاچا فرديناند د خپل نوم سره د تزار لفظ هم زيات كړ، فرديناند پاچا وه؛ خو د وزيرانو په واسطه يې خپل اختيارات نور هم زيات كړي ول، ددې وجه د هغه وخت سياسي گوندونه ول، د ۱۹۱۴ څخه تر ۱۹۱۸ ز كلونو پورې وخت ته د فرديناند د پاچاهۍ نوم ورکول شوى دى.

مقدونيا د نورو سيمو په شان د ازادۍ تحريك پيل كړى وه او د يوه تحريك لپاره يې سر اوچتوه، د مقدونيا خلکو د بلغاريې د خلکو سره هم اهنكي درلوده، په ۱۹۱۲ ز كال كې بلغاريې د سربيا، مونتي نيگرو او يونان سره يو ځاى د تركيې سره جگړه وكړه او هغوى يې مات كړل، دې ته د بالکان لومړۍ جگړه وايي، چې په دې جگړه كې بلغاريې د مقدونيا سربيره تريس او سالونيك سيمي هم ونيولي، سربيا، مونتي نيگرو او يونان، چې بنې سيمي ورته په برخه نه وې رسيدلي، د بلغاريې پر ضد يې جگړه وكړه، د بالکانو په دويمه جگړه كې بلغاريې ماته وخوړه او د مقدونيا سيمه يې ترې ونيوله.

په ۱۸۹۴ ز كال كې لومړي وزير ستائلوډ كورني صنعت ته پرمختيا ورکړه، ټيکس يې د ۸ سلنې څخه ۱۴ سلنې ته لوړ كړ، چې وروسته په ۱۹۰۵ ز كال كې

۲۵ سلني ته لور شو، په ۱۸۹۷ ز کال کې تجارتي قوانین جوړ او نافذ شول، په ۱۸۹۶ ز کال کې د اورگادي پټلۍ یوازې ۸۶۱ کیلو متره وه، چې په ۱۹۱۴ ز کال کې ۲۱۳۳ کیلومترو ته ورسول شوه، یوازې په څلورو کلونو کې په فابریکو او کارکوونکو کې یې څلور سلنه زیاتوالی راغی.

په ۱۹۱۴ ز کال کې د بلغاریې نفوس ۴,۸۵ میلیونه تنه وه او د پلازمینې صوفیا نفوس یې ۱۱۰,۰۰۰ تنه وه، د هیواد عامو خلکو خوشحاله ژوند درلود، زیاتره یې د صنعت سره تړلي وه او فابریکو د هیواد اقتصاد ته زیات قوت ورکاوه.

د ۱۹۱۴ ز کال په اگست کې د لومړۍ نړیوالې جګړې په پېل کې، بلغاریه د بالکانو د دویمې جګړې د بوج نه په بشپړ ډول نه وه اوزگار شوی او په لومړیو کې یې بې طرفي غوره کړې وه، د بلغاریې د مهم جغرافیایي موقعیت په وجه د جګړې دواړو لوریو کونښ کاهه، چې بلغاریه د ځان ملګرې کړي، بلغاریې د قانون په اساس خارجه چارې ټولې د پاچا په لاس کې وې او پارلمان په دې کې هېڅ مداخله نه شوه کولای؛ خو پاچا د جرمني نژاد په درلودلو سره هم، په جګړه کې د بې طرفۍ د سیاست طرفدار وه.

د ۱۹۱۵ ز کال په گرمۍ کې چې مرکزي ځواکونو زیاته بریا خپله کړه، بلغاریه د مرکزي ځواکونو په ګټه د متحدینو پر ضد په جګړه کې داخله شوه؛ ځکه مرکزي ځواکونو د بلغاریې د نیول شویو ځمکو د بیرته ورکړې ژمنه کړې وه.

د جګړې لاملونه

په نولسمه زیږدي پېړۍ کې صنعتي انقلاب او په سیاسي لحاظ رامنځته شوی تبدیلی، ددې باعث شوه، چې د شلمې پېړۍ په پېل کې اروپایي قومونه د ناوړه حالاتو سره مخ شي، په زیاترو هیوادو کې خلک د پاچاهي نظام بیزاره وه او په ډیر قوت ورسره د خلکو کرکه زیاتیده، په ځینو هیوادو کې د پاچاهي نظام او پارلمان تر منځ د حل لار رامنځته شوې وې، په دې ډول دغه وخت یو خوا د پاچاهي نظام د پایښت او بلخوا د جمهوري او پارلماني نظام د رامنځته کېدو لپاره جګړه روانه وه.

اروپايي قومونو د نړۍ په نخشه کې مهم ځای درلود؛ خو ددې سره هم د انتشار او جگړو بنسټکار وه، د واک د لاسته راوړو، قومي او تمدني اختلاف، ژبني اختلاف، پخوانی جگړې او د غچ اخیستو سیاست اوج ته رسیدلی وه، د نویو ځمکو لاسته راوړل د هر اروپايي هیواد دویمه غوښتنه وه.

د پراختیا غوښتنې سیاست او د نویو ځمکو د لاسته راوړلو په وجه خپلمنځي اختلافات او ستري جگړې رامنځته شوې وې، همدغه حالت د بحري پرمختګ لپاره لاره هواره کړه او د بحري نظام د لوړوالي لپاره کار پیل شو، د لوړ بحري ځواک لرونکي هیواد لپاره دا د منلو نه وه، چې بل هیواد دې ددې هومره ځواک پیدا او ددې پر سیمو دې ولکه ټینګه کړي، ددې په پایله کې داسې حالت رامنځته شو، چې هیوادونه په ګروپونو باندې وویشل شول.

د ځینو هیوادونو د اتحاد په پایله کې مخالفینو ته ګواښ متوجه کیده او د همدې ګواښ په مقابل کې به هغه مخالف یو بل اتحاد رامنځته کاوه، همدغه سیاست ټوله اروپا په خپله غیره کې ونيوله، چې دغه سیاست د نولسمې پېړۍ په پیل کې پیل شوی وه.

په دې ناوره حالاتو کې دا اړینه وه، چې د اروپا مفکرین او پوی خلک باید د ډېر صبر نه کار واخلي او ستونزې باید د سفارتي اړیکو له لارې حل کړي او د اروپا لویه وچه د تباهی نه وژغوري؛ خو د هغه وخت واکمنو زیاته بیره وکړه او پای جگړې میلیونونه خلک وخورل، په لکونو بې کوره، یتیم او بې وارته شول، د ټولې اروپا اقتصاد ته سخت زیان ورسیده.

دلته د لومړۍ نړیوالې جگړې لاملونه په تفصیل سره څیړو.

د ځمکنې، بحري او هوايي ځواک د برلاستیا لپاره هڅې د صنعتي پرمختګ سره یو ځای په اروپايي هیوادو کې د نویو وسلو جوړولو کار ګرندی شو، د نویو توپکونو، ماشینو، توپونو او ټانکونو په جوړولو باندې اروپايي هیوادونو زیاتې پیسې مصرفولې، د فوځ په متحرک کولو او د فوځي اړیکو نیولو په سامانو باندې هم زیات مصرف کیده، اروپايي جنګي ماهرینو د پخوانیو

جگړو څخه زده کړه کړې وه؛ ځکه يې نو فوځ ته زياته توجه کوله، اورگاډۍ چې په هغه وخت د وړو راوړو لپاره بڼه وسيله وه، په چټکۍ سره يې پټلۍ ورته غزولې.

جنگي ماهرين په دې نظر وه، چې يوازي د زيات فوځ درلودل، د بريا ضمانت نه شي کيدای، د بشپړې بريا لپاره نوي تخنيک او وسلې، چټکې فوځي اړيکې، فوځ سره د حب الوطني جذبې او اطاعت، چټک فوځ او جنگي سامان اړين دي، سربيره پر دې جنگي پلان، بڼه سياسي او ټولنيز حالات، اقتصادي استحکام، سفارتي اړيکې او د اوږدې مودې جگړې لپاره ځواکمن اقتصاد ډېر اړين دي.

همدا وجه وه، چې د اروپا ځينو هيوادونو لکه جرمني، فرانسې، انگلستان او روسيې د نويو وسلو جوړولو سربيره د ځواکمن اقتصاد لپاره هلې ځلې پيل کړې وې، د نويو وسلو سره د آشنا کيدو لپاره فوځ ته تمرين ورکول کيده.

د نويو وسلو د جوړولو لپاره يې څيرنيز مرکزونه جوړ کړي ول، چې هر وخت به خپل راپورونه لوړو چارواکو ته رسول، چې هغوی به د کتلو نه وروسته د وسلو د جوړولو امر ورکاوه.

د ځمکني فوځ سربيره د بحري فوځ د ځواکمنولو لپاره هم نويو وسلو ته اړتيا وه، د اروپا ځواکمنو هيوادونو د اروپا څخه بهر مستعمرې درلودې، چې ددې مستعمرو سره د اړيکو ساتلو لپاره يې يو ځواکمن بحري فوځ ته اړتيا درلوده، د بحري فوځ لپاره يې د نوي تخنيک، نوي وسلې، جنگي بېړۍ، اب دوزونه، کروزره او نور جنگي توکي جوړول.

دا د اروپا د سيالۍ پايله وه، چې بحري جنگي بېړۍ يې جوړولې، د بحرونو څخه د يرغلونو لپاره يې هوايي بېړۍ جوړې کړې وې، د يوبوتس ټيکنالوجۍ د بحري جگړو بڼې زيات ته تغير ورکړ.

تاريخي هم يو ډول توغندي وه، چې د سمندر دننه به يې د دښمن بېړۍ په نښه کولای شوي، په دې کار کې انگلستان، جرمني فرانسه او امريکا د نورو هيوادونو

نه مخکې وه، په دې ډول د اروپا مهمو هیوادونو د بحري بیړیو د نوي کولو لپاره کوبنبنونه کول.

د فرانسې بحري فوځ د ۱۹۱۰-۱۴ ز کلونو تر منځ دوه چنده ځواکمن شوی وه، جرمني په ۱۹۱۴ ز کال کې د نړۍ دویم ځواکمن بحري فوځ وه، امریکا د ۱۸۹۸ ز کال د هسپانیې سره د جگړې نه وروسته د بحري فوځ په ارزښت باندې پوه شوه او د شلمې زیږدې پیړۍ په لومړیو کې یې د ځواکمن بحري فوځ په جوړولو باندې پیل وکړ، د انگلستان شاهي بحري فوځ د نړۍ د ټولو څخه ځواکمن او مجهز فوځ وه، په ۱۹۱۴ ز کال کې د انگلستان بحري فوځ په لومړۍ درجه کې وه.

هوایي فوځ هم همدې حالت کې وه؛ خو د هغه وخت جنرالانو د هوایي فوځ نه دومره امید نه درلوده، فرانسې، انگلستان، جرمني، ترکیې، فرانسې او امریکا یې د جوړولو لپاره کوبنبن کاوه، د جگړې ډگر ته نوې الوتکې د استعمال لپاره راوړل کیدې او نوې تجربې یې کولې، جنګي الوتکې جوړیدې او د الوتکو په واسطه بارود او د ویجاړۍ رامنځته کوونکي مواد د یوه ځای نه بل ځای ته لیردول کیدل او هم به یې د دښمن ځایونه بمبارول.

د الوتکو د چټک سرعت او د زیات وزن د پورته کولو لپاره هر هیواد هوایي اکاډمۍ جوړې کړې وې، پیلوټان یې چمتو کول، د الوتکو په واسطه به یې ځمکنی فوځ هم بمباروه.

په ۱۹۱۴ ز کال په اروپا کې همدغه حالت موجود وه، انگلستان د نړۍ ځواکمن هیواد وه او جرمني یوازینی هیواد وه، چې انگلستان ته یې چلینج ورکولای شو، بلخوا روسیې په چټکۍ سره نور هیوادونه لاندې کول، چې دا د روسیې دوو گاونډیو جرمني او استریا-هنګري ته ستر گواښ وه، په دې حالاتو کې هر هیواد کوبنبن کاوه، چې په وسلو او نورو جنګي وسائلو کې په نورو باندې برلاسی شي.

د اقتصادي پیاوړتیا لپاره هڅې

د ایډم سمت کتاب¹ په اروپایي قومونو کې یو نوی فکر رامنځته کړ، چې ددې کتاب وروسته د اروپایي قومونو د اقتصادي پرمختګ لپاره ځانګړې څیړنې پېل شوې او اروپایي قومونو د نویو اقتصادي لارو چارو په رامنځته کولو لاس پورې کړ، د بارتر² سیستم پر ځای یې نړیوال تجارت رامنځته کړ.

قومونو به خپلې اړتیاوې د خپلو وسائلو په واسطه پوره کولې او د نورو اړتیاوو لپاره به یې نړیوالې مندوښی ته مراجعه کوله، د انګلیسي استعمار په پراخولو کې همدغه نظریه ډېره ځواکمنه وه، د اروپا څخه د تجارت په بهانه راووتل، اسیا، افریقا او استرالیا ته ورسیدل او هلته یې د هغه ځای ساده خلک محکوم کړل.

ټول اروپایي قومونه د اروپا د کوچنۍ وچې نه د وتلو په حال کې وه او د نړیوال تولید څخه یې ښه ګټه واخیسته، هر اروپایي هیواد د نورو هیوادونو سره د سوداګرۍ لپاره بحري فوځ جوړ کړی وه.

دغه کار چې د کومو هیوادونو لپاره ستونزمن وه؛ نو د نورو هیوادونو د بیړیو په واسطه یې خپل سوداګریز مالونه نورو هیوادو ته رسول، نړیواله سوداګری نوې رامنځته شوې وه.

د شلمې زیږدي پېړۍ په پېل کې د اروپایي قومونو د اقتصادي پرمختګ غوښتنه لاپسي زیاته شوه او خبره جګړې ته ورسیده، د سویس کانال ډېر مهم رول درلود؛ ځکه همدا کانال د اسیایي هیوادونو سره د سوداګرۍ نږدې لاره وه، هر اروپایي هیواد به کوښښ کاوه، چې دا ځای ونیسي او محصول یې لاسته راوړي.

انګلیسي شاهي بحري فوځ د خپل شان و شوکت په درلودلو سره د نړیوالې سوداګرۍ په ښو لارو باندې واکمنه وه، نورو هیوادونو به د خپلې سوداګرۍ لپاره

---

¹ Wealth of Nations

² Barter جنس په جنس بدلول

برخه محصول انگلستان ته ورکاوه، چې دې کار د انگلستان اقتصاد ته ډېره گټه رسوله او نور هیوادونه برعکس له زیان سره مخ وه.

د فولادو، صنعت، کیمیاوي تولیداتو او د بریښنا په واسطه د انرژۍ لاسته راوړل په ډیره پیمانې سره پیل شوي وه او هر هیواد به د خپلې وسې په اندازه کوښښ کاوه، ددې کار لپاره اروپایي هیوادونو د خپلې سوداګرۍ ساحه پراخه کړې وه او د هغو هیوادونو څخه به یې چې گټه ترلاسه کوله؛ نو هغوی به د خپل انحصار لاندې راوستل، د هیواد د گټو د ترلاسه کولو لپاره به یې بل هیواد انحصار وه او ځواکمنو هیوادونو به ددې کار نه ناوړه گټه اخیسته.

جرمني غوښتل، چې په نړیوالې سوداګرۍ کې مخکې وي؛ نو ددې کار لپاره یې نوې بحري بیړۍ جوړې کړې، بلخوا د جرمني د بحري بیړیو د قوي کیدو په وجه انگلستان ته گواښ متوجه وه او همدغه وجه وه، چې انگلستان د فرانسې او روسیې سره د لږو اختلافاتو په درلودلو سره بیا هم یو ځای شو، ددې خبرې مطلب دا نه دی، چې پورته ذکر شوي درې هیوادونه د یو بل خیرخواه وه؛ مګر د ځان شاوخوا د یوه قوي اقتصادي هیواد (جرمني) څخه یې ویره درلوده او دوی د ډېر وخت لپاره خپلمنځي اختلافات شاته وغورځول او د جرمني پر ضد متحد شول.

فرانسې د خپل بیروني ځواکمن اقتصاد په وجه نورو هیوادونو ته پور ورکوه او سودي گټه یې ترلاسه کوله، چې دې کار یې اقتصاد ته زیاته گټه رسوله، روسیې د صنعتي پرمختګ او فولادو جوړولو لپاره کوښښ کاوه، جرمني په دې فکر کاوه، چې څنګه د فولادو جوړولو، کیمیاوي تولیداتو، سترو ماشینونو او د بریښنا د تولید لپاره نوي وسائل رامنځته کړي، انگلستان د نړۍ د ستر سوداګر هیواد په توګه پیژندل کیده، دغه ټول قدمونه د اقتصادي پیاوړتیا او او استحکام لپاره پورته کیدل او ددې تر څنګ یې یو بل د څارنې لاندې هم نیولي وه، چې بل هیواد څومره ځواکمن اقتصاد لري او مقابل هیواد وکولای شي، چې د هغه نه ځواکمن وسائل او لارې چارې رامنځته کړي.

د اروپا د تیرې پیړۍ جگړې د ځمکې د نیولو لپاره نه وې، بلکې ددې لپاره وې، چې څرنګه وکولای شي پیاوړی اقتصاد ولري.

د پخوانیو جګړو څخه رامنځته شوي دښمني د اروپا تاریخ دا روښانوي، چې د نولسمې پیړۍ په پېل کې اروپا د جګړو په اور کې سوځیده، په دې جګړو کې هغه وخت کموالی رامنځته شو، چې د اروپا خلک د ځواک د توازن له کموالي سره مخ شو او بسمارک وکولای شول، چې د خپل مداریتوب په پایله کې د برلین په تخت تکیه ووهله.

د کریمین جګړې (۱۸۵۴-۵۶) د روسیې حالت ډېر خراب کړ او د روسیې د پراختیا غوښتنې خوبونه یې د خاورو سره خاورې کړل، بلخوا متحد هیوادونه (فرانسه او انگلستان) د خپل خراب حالت په وجه ډېر پریشانه ول، د ترکیې فوځ د روسیې لخوا له منځه تللی وه.

فرانسه د پروسیا (چې وروسته د متحد جرمني سلطنت شو) لخوا د ۱۸۷۰ ز کال په جګړه کې د ماتې سره مخ شوه او دریم ناپېلیون یې بندي کړ، د فرانسي دوه سیمې الزاس او لورن د جرمني په ولکه کې پریوتې، فرانسویانو ماته وخوړه او دوه سیمې یې هم له لاسه ورکړې، چې دا کار فرانسویانو ته د منلو او برداشت نه وه، د ماتې وروسته یې د خپلو سیمو د نیولو خوبونه لیدل، چې د همدې کار لپاره یې د انگلستان او روسیې سره لاس یو کړ او هغوی ته یې داسې ښکاره کړه، چې جرمني په سیمه کې د دوی دواړو هیوادونو د ګټو مخالف دی.

په ۱۸۹۸-۹۹ کې انگلستان او فرانسه د نیل د سیند د لورې برخې پر سر په جګړه شول، چې فرانسي زیان ولیده او دا یوه کوچنۍ جګړه وه، فرانسویان د اروپا څخه بهر د خپلو ګټو د ساتلو لپاره جګړې ته چمتو ول.

په جنوبي اروپا کې سربیا، بلغاریه، مونتي نیګرو او یونان د بالکانو په لومړي جنګ د ترکیې سره په جګړه وه، چې د ترکیې د ولکې لاندې سیمې مقدونیا، تریس او سالونیکا یې ونیول؛ خو د غنیمت په مال باندې پورته بریالي شوي هیوادونه په

خپلو کې په جگړه شول، د بالکانو په دویمه جگړه کې سربیا، مونتي نيگرو او یونان د بلغاریې پر ضد وجنگیدل او د بلغاریې د لاس لاندې سیمه مقدونیا یې ترې ونيوله.

دې جگړو د بالکانو او جنوبي اروپا د هیوادونو ترمنځ کرکه او دښمني رامنځته کړه، ترکیې او بلغاریې زیات زیان لیدلی وه؛ نو جگړې ته چمتو ول، تر څو خپلې د لاسه وتلې سیمې بیرته تر لاسه کړي.

د استریا-هنګري حکومت د خپل لاس لاندې سیمې ایټالیا باندې سختې پالیسي وضع کړې وې، چې ایټالیا په دې کار ډېر په قهر وه، په دې کار سره د استریا-هنګري جنرال فرنز کونیرید لخوا وخت په وخت ایټالیا ته د جگړې گواښ کیده، په داسې حال کې چې دواړه هیوادونه د درې گوني اتحاد ژمنو ته ژمن وه.

د لومړۍ نړیوالې جگړې لپاره پېلامه د استریا-هنګري د شهزاده ډیوک فرینزفرډیناند او د هغه د میرمن صوفیې وژل کیدل وه، چې د سربیا په ښار سراچيو کې د ۱۹۱۴ ز کال د جون په ۲۸ باندې ووژل شول، وروسته دا خبره ثابته شوه، چې په وژلو کې د سربیا د حکومت لاس وه، په دې وخت کې اروپایان د پخوانیو دښمنیو په وجه د یوه بل وینو ته تړي ناست وه.

قومي تعصبونه

اروپا د پنځه ویشتنو لویو قومونو لویه وچه ده، په ۱۹۱۴ ز کال کې هر قوم د خپلې ژبې، اوسیدو، رسمونو او رواجونو په وجه د نورو قومونو څخه ځانګړی وه او په نورو قومونو باندې یې د خپل شان و شوکت لپاره هلې ځلې کولې، په دې قومونو کې جرمن، چیک، هنګري، پولینډي، فرانسوي، انګلیسي، سربیايي، کوشیايي، پرتګالي، هسپانوي، غلام او رومانوي قومونه د ذکر وړ دي، ددې ټولو قومونو ژبې مختلفې وې او هر قوم د بل قوم د ژبې برتری ته نه قائل کیده، په دې سره فساد رامنځته شو.

د استریا-هنګري په سلطنت کې د ۱۵ څخه د زیاتو ژبو ویونکي موجود ول، همدغه وجه وه، چې حکومت به تل د ستونزو سره مخ وه، بله دا چې، د سربیا سره د جگړې پر وخت یې فوځ ته په ۱۵ ژبو باندې د جگړې اعلان واوروه.

د پروسیا لخوا فرانسې ته د ماتې (۱۸۶۷) څخه وروسته یې قوم د پروسیا سخت دښمن ګرځیدلی وه او فرانسویانو د بل هر قوم د لاندې کولو لپاره پلانونه جوړول، بلخوا د جرمني قوم په خپل لوړ کلتور او تمدن باندې فخر کاوه، په دې سره یې د قومي برتری جذبې پیاوړې شوې وه، انگلیسانو د نړۍ په څلورو لویو وچو باندې واکمني کوله، چې دا کار یې د برتری وړ ګاڼه او ویار یې پرې کاوه.

دغه اختلافات دومره زیات شول، چې یو قوم بل ته د منلو نه وه، د اروپا تاریخ د خپلمنځي جګړو څخه ډک دی، نولسمه پیړۍ د اروپا د جګړو پیړۍ وه، چې په دې پیړۍ کې د اروپا زیاتره جګړو قومي رنګ درلوده، د لږې ارامتیا څخه وروسته د شلمې پیړۍ په پېل کې دغه لاوا یو ځل بیا د چاودیدو حال ته نږدې شوې وه.

په سربیا کې د استریا-هنګري د شهزاده او د هغه د بنځې سیاسي وژنه، چې د لومړۍ نړیوالې جګړې پېلامه ګڼل کیږي، د قومي تعصب او کرکې څرګند دلیل دی، چې په دې سره سربیا د استریا-هنګري د لاس لاندې سیمو د غلامانو غچ اخیستل غوښتل؛ خو دې جګړې ټوله اروپا په اور کې وسوځوله.

اتحادي سیاست

د پروسیا د مشر بسمارک د سفارتي اړیکو د هڅو په پایله کې د جرمني متحد سلطنت رامنځته شو، چې ددې سلطنت مشر (قیصر) دویم ویلیم وټاکل شو او لومړۍ وزارت یې بسمارک ته وسپاره، بسمارک د پراختیا غوښتنې د سیاست برعکس فکر خپل کړ او د خپل سلطنت او دفاع لپاره یې هلې ځلې پېل کړې، ددې تر څنګ یې د استریا-هنګري او ایټالیا سره پټ درې ګونې تړون هم لاسلیک کړ، بسمارک به د سترو جګړو پر ځای کوچنۍ سیمه ایزې جګړې کولې؛ ځکه یې نو د اروپا بهر د نویو سیمو نیولو ته چندان ارزښت نه ورکاوه.

بسمارک یو خوا د درې ګونې اتحاد غړیتوب درلود، بلخوا یې د روسیې سره هم د دفاعي تړون په اړه خبرې پېل کړې وې، په دې ډول د بسمارک وخت د اروپا لپاره په سفارتي اړیکو کې یو ښه دور ګڼل کیږي، په دې وخت برلین د اروپا مهمې پریکړې کولې او نور اروپایي هیوادونه به یې هم ځان سره ملګري کول، په ۱۸۹۰

ز کال کې بسمارک د وزارت د چوکۍ څخه لرې کړل شو، چې په دې سره د جرمني په پالیسي کې زیات تغیرات رامنځته شول او خارجه پالیسي یې د بد حالت سره مخ شوه، په بل کال د روسیې څخه یو کمیسیون د امنیتي تړون د لاسلیکولو لپاره برلین ته راغی، چې دلته یې روسان د درې گوني پټ تړون نه خبر کړل او هم یې د امنیتي(دفاعي) تړون د لاسلیکولو څخه انکار وکړ.

د جرمني دې کار روسیه فرانسې ته نوره هم نږدې کړه او په پای کې دواړو هیوادونو په ۱۸۹۴ ز کال کې د درې گوني اتحاد پر ضد یو تړون لاسلیک کړ، فرانسه په سیمه کې د انگلستان د اغېز نه خبره وه او په ځانگړي ډول د انگلستان د بحري شاهي فوځ د اغېز نه یې پوره اگاهی درلوده؛ ځکه نو فرانسې زیاتره وخت انگلستان ته ویل، چې برلین یو گواښ دی او انگلستان ته یې د دوستۍ دعوت ورکوه.

قیصر دویم ویلیم د پراختیا غوښتنې فکر درلود او د نویو سیمو نیول یې ډېر خوښ ول، همدا وجه وه، چې بسمارک یې رخصت کړ، جرمني امیرالبحر تریز د جرمني د بحري فوځ د پرمختګ لپاره ډېرې هلې ځلې کولې، هغه څه چې فرانسې د جرمني په اړه انگلستان ته ویلي وه، د امیرالبحر کړنو په ثبوت ورسول؛ ځکه نو په ۱۹۰۵ ز کال کې د فرانسې او روسیې په دوه گوني تړون کې انگلستان هم شامل شو.

په دې وخت د دواړو خواوو څخه د یوه هیواد لږې غلطۍ کولای شول، چې جگړه رامنځته کړي، سربیره پر دې څو نورو کوچنیو هیوادونو سره انگلستان، فرانسې او روسیې تړونونه لاسلیک کړي ول، چې د جگړې د پېښیدو په صورت کې به یې دفاع کوي، د بیلګې په ډول د سربیا سره روسیې تړون کړی وه او د بیلجیم سره انگلستان تړون لاسلیک کړی وه.

دغه اتحادي سیاست د هیوادونو د اقتصادي، ټولنيز، سياسي او خپلو گټو په اساس رامنځته شوی وه، په دې حال کې چې یوه هم ذاتي دښمني یا دوستي نلرله،

د نړيوالو اړيکو په اساس دا قاعده ده، چې د قومي گټو په اساس بايد د نورو هيوادونو سره دښمني يا دوستي له منځه ولاړه شي.

د هغه وخت د اروپايي هيوادونو سياست ثابت نه وه، د بيلگي په ډول، ايټاليا او رومانيه، په داسې حال کې چې دواړه د درې گوني اتحاد غړي ول، سره ددې هم يو بل ته په قهر او غصه ول.

د مشرانو ناکامه مشري

په ۱۸۷۰ لسيزه کې په اروپا کې سياسي استحکام ليدل کيږي، په دې لسيزه کې اروپايي مشران ليدل کيږي، چې په ذمه واری سره خپلې دندې په درست ډول پرمخ وړي او د مسئلو لپاره د حل لارې لټوي، چې ددې کار وجه د شپيټمو کلونو خونړۍ جگړې دي، په دې جگړو کې ټوله اروپا تباه شوې وه.

په تيرو مخونو کې چې د اروپا کوم حالات مورن مطالعه کړل، هغه ددې خبرې ښکارندويي کوي، چې د اروپا مشرانو په دغه وخت د پوهې پر ځای د سطحي فکر نه کار اخلي او هره ورځ ددې لپاره چې حالات ښه کړي، حالات د خرابتيا پرمخ وړي، د خونړيو جگړو د وخت په تيريدو سره بيا هم د مشرانو په فکر د جگړو اغېزې ليدل کيدې او هر هيواد د خپلو گټو لپاره د نورو سره تړونونه لاسليکول، په دې وخت کې هر هيواد ځان محفوظ نه گاڼه.

د پوهې څخه مطلب هيڅکله هم بزدلي نه ده، د يوې خوا د مصلحت په ښکاره کيدو سره بل هيواد داسې فکر کوي، چې مقابل هيواد يې کمزوری دی، دوی بيا خپلې غوښتنې لوړوي، په دې وخت د يوه اروپايي مشر لخوا هم داسې کار نه ليدل کيږي، چې خپل مسئوليت دې په درست ډول سرته رسولی وي.

په ۱۸۹۱ ز کال کې د جرمني لخوا غير ذمه واراننه سلوک رامنځته شو، يو خوا دې حکومت د فرانسې او روسيې سره دښمني درلوده، بلخوا يې بحري فوځ د انگلستان سره د جگړې په هکله فکر کاوه، فرانسې په عملي ډگر کې غير فعاله وه او د جرمني په شان ځواکمن هيواد ته ترې گواښ نه متوجه کيده.

فرانسې د خپلو دلاسه وتلو سيمو الزاس او لورن د نيولو خوبونه ليدل او پاریس په دې خبره بڼه پوهیده، چې په یوازې ځان نه شي کولای د جرمني سره جگړه وکړي؛ نو د روسیې سره په اتحاد کولو سره یې دا خوب پوره کول غوښتل، په دې وخت کې د جرمني د فوځ مشر د قیصر دویم ویلیم په غوښتنه د شیلفن پلان جوړ کړ، چې ددې پلان له مخې به په فرانسه یرغل کېږي، چې یو ناوړه پلان وه.

روسیې د کریمین په جگړه کې ماته خورلې وه او زخمونه یې لا تازه وه او د تیرې نیمې پیړۍ راهیسې یې کوبښن کاوه، چې خپل حالات سم کړي؛ خو د زیات مساحت او زیات فوځ په درلودلو سره بیا هم یو ځواکمن هیواد وه، د جرمني لخوا د روسیې پلاوي بیرته لیږل، د جگړې پرته بل څه نه وه، کوم چې ډېر ناوړه کار وه.

د دویم ویلیم د پراختیا غوښتنې فکر هم د نورو نړیوالو په فکر بڼه نه وه، وروسته اتحادي سیاست رامنځته شو او بیا د هیوادونو تر منځ د دوستۍ او دښمنۍ رامنځته کیدل هم ډېر ناوړه کار وه.

جرمني ته په کار وه، چې د شاوخوا دښمنانو سره بڼه اړیکې ولري؛ خو دویم ویلیم ډېر په جذبې کې وه، د نویو ځمکو نیول او جرمني په نړیوال ځواک بدلول د هغه غوښتنې وې، چې په هغه وخت کې دا مناسبه رویه نه وه.

بلخوا استریا-هنګري د سیاسي استحکام د نه موجودیت، خراب اقتصادي حالت او د دفاعي کمزورۍ سره مخ وه، چې ددې په موجودیت کې یې هم د گاونډیو هیوادونو سره د جگړې فکر درلود، تر دې بریده، ایټالیا چې د درې گوني اتحاد د تړون غړې وه، د استریا-هنګري د شهزاده او د فوځ د مشر فرنزکونریډ څخه په تنګ شوي وه، د استریا-هنګري د پاچا لخوا د دوی دا کارونه غندل کیدل؛ خو ددې سره هم دا کار پای ته ونه رسید.

په همدې ډول رومانیه هم د استریا-هنګري د واک څخه چې په رومانوي قوم یې درلود خوښه نه وه، د سربیا سره یې هم اړیکې خرابې وې، په داسې حال کې چې استریا-هنګري په دې بڼه پوهیدل، چې د سربیا تر شا روسیه ولاړه ده.

په هغه وخت کې د اروپا مشرانو د پوهې او عقل نه کار وانه خيست، د عقل ډېر کمې په کې ليدل کيږي، چې د همدې کم عقلۍ په پايله کې لومړۍ نړيواله جگړه رامنځته شوه او د جگړې د لاملونو څخه يو لامل شو.

صنعتي انقلاب او د نوي والي سره د ځينو خلکو مخالفت د نولسمې پيړۍ په پېل کې د نړۍ په زياتو قومونو کې د صنعتي انقلاب اغېزې ليدل کيدې، په دې وخت د اروپا زيات مفکرين او پوهان د پخواني سياسي، اقتصادي، ټولنيز، جغرافيايي، قومي او فوځي نظام پر ځای د نوي نظام سره اشنا شوي وه؛ خو اوس هم داسې کسان موجود ول، چې نه يې غوښتل خپل پخواني روايات او نظامونه پريردي، هغوی شاهي نظام غوښته او په هماغه نظام کې د پرمختگ او نوي والي غوښتونکي ول، هغوی د نوي پارلماني نظام سره مخالفت بنوده.

بلخوا د نوي والي غوښتونکو ډله د اروپا په سترو ادارو باندې واکمنه شوې وه، تر دې چې د انگلستان او فرانسې سياسي مشران هم د شاهي او پارلماني نظام په اړه غږيدل او د دواړو ادارو واکونه يې سره ويشلي وه، په دې ډول نه بشپړ شاهي نظام موجود وه او نه هم بشپړ جمهوري پارلماني نظام، د اروپا په زياتو هيوادونو کې فساد رامنځته شوی وه او وسله وال کونښنونه پېل شوي وه.

د کارل مارکس نظريې زيات ملاتړ تر لاسه کړی وه، مارکسيستانو خپلې اتحاديې جوړې کړې وه او په دې ډول يې کونښنونه کول، د واک د تر لاسه کولو لپاره يې د زيات جدت څخه کار اخيسته، هره فابريکه، کمپنۍ، مارکيټ، ځمکه او هر څه د حکومت ملکيت شمېرل کيدل، انسان ته د انسان په نظر نه کتل کيدل، بلکې د يوه ماشين په سترگه ورته کتل کيدل، چې د نه د ملکيت خاونده وه او نه هم د شخصي ژوند، بس دوه وخته ډوډۍ او د ځان پټولو لپاره يې د کاليو حق درلوده.

د نوي پارلماني نظام غوښتونکي په دې ډاريدل، چې کوم بل نظام يې مخې ته ونه دريږي او غوښتل يې، چې بايد خپل هيوادونه يې ددې نظام نه بڼه گټه پورته کړي او نور هيوادونه بايد ددې هيوادونو د نظام تقليد وکړي، بلخوا د شاهي نظام

غوبنتونکي خلک په دې لگيا وه، چې دغه نظام په څه ډول بڼه کړي او کوبښښ يې کاوه، چې نور هيوادونه هم همدغه نظام په خپلو هيوادونو کې پلي کړي.

په دې جگړه کې د اروپا څو هيوادونه او قومونه شريک وه، هر هيواد د بل هم نظره هيواد نه ملاتړ کاوه، حالات تر دې اندازې خراب شوي وه، چې د پخواني نظام پر ضد ډېر پاڅونونه شوي وه، د ځينو پاچاهانو سياسي وژني هم رامنځته شوې وې او ځيني نور يې تبعيد کړي وه.

په دې حالاتو کې يو خوا په انگلستان او فرانسه کې جمهوري نظامونه واکمن وه او صنعتي پرمختگ پر مخ روان وه، بلخوا په جرمني کې پخوانی شاهي نظام واکمن وه؛ خو ددې نظام په درلودلو سره يې هم په کسب، صنعت او اقتصاد کې بڼه پرمختگ کړی وه، چې دا کار د انگلستان او فرانسې لپاره يو ډول چلینج وه او کيدای شوای، چې جرمني د نړۍ مشري په لاس کې اخيستي وای.

دې حالاتو ټول جمهوري نظامونه په ويره کې اچولي ول او د هرې ممکنې لارې نه يې غوښتل، چې د جرمني د پرمختگ مخه ونيسي، هغوی غوښتل، چې په جرمني کې پخوانی شاهي نظام له منځه يوسي.

د نويو سيمو د نيولو پر سر رقابت

د اتلسمې پيړۍ په پای کې اروپايي هيوادونو د مختلفو بهانو په رامنځته کولو سره د اسيا او افريقا په هيوادونو باندې يرغلونه پيل کړ، د هغه هيوادونو حکومتونه يې د سوداگرۍ په واسطه ډېر اغېزمن کړي وه، د امريکا او استراليا په براعظم يې هم ولکه درلوده، د نولسمې پيړۍ په پيل اروپايي هيوادونو بڼې ډېرې مستعمرې درلودې.

اروپايي هيوادونه د خپلو کوچنيو هيوادونو څخه بهر وتل او د بهرنۍ نړۍ د نيولو په هڅه کې ول، هلته يې خپل خلک ځای پر ځای کول او د اوسيدو په صورت کې يې د هغه ځای ټوله اقتصادي گټه لاسته راوړه، هغوی د گټې د لاسته راوړلو لپاره د سلطنت او کنترول غوښتونکي ول، د نولسمې پيړۍ په پای کې تقريباً ټولو اروپايي هيوادونو د اروپا څخه بهر مستعمرې درلودې.

دا د اروپايي قومونو د عروج پيړۍ وه، داسې قوم چې په اروپا کې بيخي بې اغېزې او بې ارزښته وه، اسيایي او افريقايي هيوادونه يې د خپل تسلط لاندې راوستل، انگلستان، فرانسې، جرمني، پرتگال، بليجيم او نورو هيوادونه استعمار کړي وه، انگلستان، فرانسه، جرمني او پرتگال داسې هيوادونه ول، چې په يوه وخت کې يې څو هيوادونه نيولي و.

دا د پراختيا غوښتنې فکر په چټکۍ سره زياتيده، څرنگه چې هر اروپايي هيواد غوښتل، مستعمرې ولري؛ نو دوی په خپلو کې ښې اړيکې نه درلودې، د اروپا دننه چې اړيکې هر څنگه وې؛ خو د اروپا بهر يې د خپلو گټو لپاره جگړې ته هم وردانگل، فرانسې د انگلستان نه سر ټکاوه او د انگلستان د ځواک د پای ته رسيدو هيله يې درلوده، انگلستان د فرانسې د مستعمرو د محدودولو کوښښ کاوه.

د جرمني لومړی وزير بسمارک د پراختيا غوښتنې هيله نه درلود؛ خو قيصر دويم ويليم يې خوبونه ليدل او ددې خوب د پوره کولو لپاره هر ډول قربانۍ ته چمتو وه، بسمارک يې په ۱۸۹۰ ز کال کې له دندې گوښه کړ او ويليم د خپلو خوبونو په بشپړولو پيل وکړ.

په دې کار سره جرمني په هغو هيوادو سخت په قهر شو، چې د جرمني قوم د غوښتنو په لار کې يې خنډ رامنځته کاوه، جرمني قوم شاوخوا ډېر دښمنان درلودل، چانسler وويل، چې هر هيواد به څاري او هيچا ته به زيان نه رسيري.

په دې وخت کې اروپايي هيوادونو د مستعمرو د زياتولو خوبونه ليدل، چې کمزوري هيوادونه به يې لاندې کول، ځواکمن هيوادونه يې دې ته نه پرېښودل، چې د هغوی پر ضد څه ووايي؛ ځکه اروپايانو غوښتل، چې په هر کمزوري هيواد باندې سلطه ولري، هر هيواد د بل هيواد نه شکايت کاوه، په نويو ځمکو سره د استعماري هيوادونو اقتصاد ته زياته گټه رسیده.

دويمه برخه

د جگړې احوال

د ۱۹۱۴ ز کال د جگړې حالات

۱۹۱۴ ز کال د نړۍ په تاريخ کې د تباھۍ او وړانۍ د پېل کال دی، د اروپا قومونه چې په دغه وخت کې د نورو قومونو څخه پرمختللي وه، په نويو او ويجاړوونکو وسلو باندې سمبال وه، د وینې تويولو لپاره یو پېل په کار وه، چې دغه پېل د ۱۹۱۴ ز کال د جون په ۲۸ رامنځته شو، په دې وخت کې د استریا-هنګري د سلطنت ولیعهد ارک ډیوک فرینز فرډیناند او میرمن یې صوفیه د سراجیو په سیمه کې د سربیايي قوم پرستو لخوا ووژل شول، قاتل شخص د یوې ترورستي ډلې سره اړیکه درلوده، چې ددغې ډلې نوم بلیک هاند (Black Hand) وه.

د سربیا او استریا-هنګري اړیکې د پخوا څخه خرابې وې، سربیا د روسیې په اشاره د استریا-هنګري په داخلي چارو کې لاس وهنه کوله، همدې روسانو د سربیا د ترورستي ډلې په واسطه د استریا-هنګري ولیعهد او میرمن یې ووژل، په همدې وخت کې استریا-هنګري د سربیا په ځینو سیمو باندې ولکه هم درلوده، چې ددې پېښې په پایله کې لومړۍ نړیواله جگړه پېل شوه.

د اتحادي سیاست په پایله کې اروپا په دوه ډلو ویشل شوې وه، یو خوا د انگلستان، روسیې او فرانسې په شان ځواکمن هیوادونه او بلخوا جرمني، استریا-هنګري او ترکیې قرار درلود، ددې سترو دولتونو په منځ کې کوچني هیوادونه هم د جگړې څخه په امان نه شو پاتې کېدای، د ځینو هیوادونو جغرافیایي موقعیت داسې وه، چې په جگړه کې داخل شول؛ خو ځینې داسې هیوادونه ول، چې د گټو په خاطر یې جگړه پېل کړه.

د سربیا او روسیې تر منځ دفاعي تړون موجود وه، چې ددې تړون له مخې د جگړې پر وخت به روسیه د سربیا ملاتړ کوي، بلخوا استریا-هنګري او جرمني د

درې گوني تړون غږي وه، د درې گوني تړون له مخې د يوه هيواد سره په جگړه کې به بل هيواد مرسته کوي، انگلستان هم د بيلجيم سره يو پخوانی تړون درلود، چې بيلجيم بې طرفي غوره کړې او انگلستان يې د هر ډول مرستې ژمنه کړې وه، يو تړون د انگلستان، روسيې او فرانسې تر منځ هم موجود وه، چې د جگړې پر وخت به د يو بل سره مرسته کوي.

د انگلستان او فرانسې مشرانو د جگړې لپاره يو پلان جوړ کړی وه، ددې پلان مطابق بايد داسې حالات رامنځته شي، چې د استريا-هنګري يا هم جرمني فوځونه په کوم هيواد حمله وکړي او انگلستان، روسيې او فرانسې ته ددې چانس په لاس ورشي، چې دوی په جرمني حمله وکړي، جرمني د متحدو هيوادونو ځواکمن دښمن وه؛ خو استريا-هنګري کمزوری وه.

د سربيا او استريا-هنګري دې (د قتل) مسئلې نړيوال رنگ خپل کړ او پلان جوړوونکو دغه دواړه هيوادونه په خپل پلان کې شامل کړل، سربيا د روسيې په ملاتړ د استريا-هنګري وليعهد او ميرمن ووژل، ددې قتل پړه د سربيا په حکومت باندې واچول شوه؛ ځکه هغه ترورستي ډله د سربيا د حکومت د ملاتړ څخه برخمنه وه.

د استريا-هنګري حکومت د سربيا ددې کار د انگيزې څخه خبر وه، پاچا فرينز جوزف د روسيې، انگلستان او فرانسې د فکر او پلان څخه خبر وه، هغه د سربيا سره د جگړې د پېل څخه دمخه د جگړې په اغېزو باندې فکر کړی وه، هغه پوهيده، چې جرمني به د استريا-هنګري څخه ملاتړ کوي.

د ۱۹۱۴ ز کال د جولايي په ۵ د فرينز جوزف سفير د قيصر دويم ويليم سره کتنه وکړه، دويم ويليم استريا د خپل ملاتړ نه خبره کړه او د روسيې د حملې په مقابل کې يې په جگړه کې د شريکيدو ملاتړ ور بنسکاره کړ، د جولايي په ۷ د استريا-هنګري د وزيرانو مجلس د سربيا څخه وغوښتل، بايد د استريا افسرانو ته اجازه ورکړل شي، چې ددې قتل په اړه څيړني وکړي او په ثابتولو سره بايد قاتلينو ته سزا ورکړل شي.

په ۱۵ جولایي کې د فرانسې ولسمشر او لومړی وزیر په روسیه کې ول، د جولایي په ۲۳ د استریا حکومت سربیا ته التیما تم ورکړ او ۴۸ ساعت وخت یې ورکړ، چې باید د استریا ټولې غوښتنې ومني، ګنه جګړې ته دې چمتو شي، سربیا د روسیې په ملاتړ خپل کوچني فوځ ته حرکت ورکړ، التیما تم د جولایي په ۲۵ پای ته ورسیده.

په دې ځای کې به د جرمني او متحدینو د جګړې پلانونه تر مطالعې لاندې ونیسو، تر څو وروسته د جګړې په حالاتو باندې په ښه ډول پوه شو.

د جګړې پلانونه

کله، چې حالات خراب شول، نو جګړې ته لیوال هیوادونو د یو بل خلاف د جګړې لپاره پلانونه جوړ کړل، په پلانونو کې تر ټولو مهم هغه یې د شیلفن پلان وه، ایلفر ډوان شیلفن د جرمني پخوانی فوځي مشر وه، چې په ۱۹۰۵ ز کال کې تقاعد شوی وه، شیلفن د داسې طبیعت خاوند وه، چې غوښتل یې خپل دښمن باید نیست او نابود کړي، دده پلان د لومړۍ نړیوالې جګړې تر ټولو بريالی پلان وه او په لومړي سر د جرمني د بریا لامل هم همدا پلان وه.

د شیلفن پلان

جنرال شیلفن په دې نظر وه، چې فرانسه به د خپلو سیمو د ترلاسه کولو لپاره حتماً په جرمني باندې حمله کوي او فرانسه به ددې کار لپاره د الزاس او لورن په سرحدونو کې خپل فوځ هم ځای پر ځای کوي، په دې حالت کې به جرمني د بیلجیم له لارې د فرانسې دفاعي حالت کمزوری کوي او په کمزورو برخو مزریز او ډونکرک باندې به حمله کوي او د پاریس د نیولو کوښښ به کوي.

ددې موخې لپاره یې فوځ په ښه ډول ترتیب کړی وه، د راسته خوا فوځ د قوي کولو لپاره یې ډېر کوښښ کړی وه، هلته یې لومړی او دویم فوځ ځای پر ځای کړی وه، دغه فوځ به د بیلجیم او نیدرلینډ له لارې په فرانسه حمله کوي، د الزاس او لورن نه د دفاع لپاره یې پنځم او شپږم فوځ چمتو کړی وه، ددې فوځ موخه دا وه،

چې فرانسوي فوځ د ځان سره بوخت وساتي، تر څو لومړي او دويم فوځ ته ددې موقع په لاس ورشي، چې د دېنمن د فوځ د مرستې لاره بنده کړي.

په دې وخت کې به پنځم او شپږم فوځ چټکې حملې کوي او مخکې به ځي، ددې فوځ(شاته) ملاتړی فوځ يې د هغوی د مرستې لپاره چمتو کړی وه، په دې ډول ددې پلان مطابق به د فرانسې ټول فوځ محاصره شي.

په دې پلان کې د جرمني ټوله توجه د فرانسې خواته وه، د روسيې څخه د دفاع لپاره يې چندان ځواکمن فوځ نه وه ټاکلی او ددې کار وجه دا وه، چې هغه وخت روسیه په اقتصادي او فوځي لحاظ دومره قوي نه وه.

دا پلان په ۱۹۰۵ ز کال کې جوړ شوی وه، په همدې کال جنرال شيلفن تقاعد اخیستی وه، پر ځای يې جنرال هيلموت وان مولتيک ټاکل شوی وه، په لومړيو کې مولتيک هم دا پلان خوښ کړی وه؛ خو وروسته د نړيوالو حالاتو په بدلیدو سره په دې پلان کې د تغیر اړتیا وليدل شوه؛ ځکه یو خوا په ۱۹۰۵ ز کال کې روسيې د جاپان نه ماته خورلې وه او په خپلو فوځي اصلاحاتو کې مصروفه وه، دویم دا چې د جرمني د سرحد سره نږدې د ډبرو د سکرو کانونه او د راهین لیند صنعتي بنارگوټی موجود وه، چې دېنمن ته ددې پریښودل، یو احمقانه کار گڼل کیده.

شيلفن په ۱۹۱۲ ز کال کې په دې پلان کې د تغیر خبره وکړه او ويې ويل، چې په ختیزه جبهه کې د بيلفورټ د سمندر د سرحد پورې باید فوځ ځای پر ځای کړای شي او په یوه وخت کې يې د ختیزې او لويديزې جبهې د بني او کینې برخې د فوځ په ځواکمنولو باندې ټینگار کاوه، مولتيک د شيلفن په پلان کې ځینې تغیرات راوستل.

د شيلفن د پلان اصلي کار دا وه، چې بني بازو دې قوي کړای شي؛ خو د جگړې په دوران کې مولتيک د کین بازو د قوي کولو کوښښ کاوه، تر څو جرمني په یوه وخت کې په دوه جبهو کې بریا ترلاسه کړي.

۱۷ شمېره پلان

بلخوا فرانسې او نورو متحدینو هم پلانونه جوړ کړي ول؛ خو د دوی په پلانونو کې هغه پخوانی او بشپړوالی نه وه، کوم چې د شیلفن په پلان کې موجود وه، په ۱۹۱۱ ز کال کې د فرانسې او انگلستان تر منځ نږدې اړیکې موجودې وې او دا پریکړه شوې وه، چې خپل فوځونه به د جرمني د مقابلي لپاره د فرانسې ښي اړخ ته لیري، تر څو هلته جگړه وکړي، د ۱۸۷۰-۷۱ ز کال په جگړه کې فرانسې خپلې سیمې له لاسه ورکړې وې، چې د هغه د لاسته راوړلو لپاره یې زیات کوبنښ کاوه، هغوی ډیر په جذبې کې وه او فوځي مشرانو یې هم د جذبې په اساس پلانونه جوړول.

په ۱۹۱۱ ز کال کې ۱۶ شمېره پلان د الزاس او لورن د نیولو لپاره جوړ شوی وه، جنرال اګسټین ایډیورډ ۱۶ شمېره پلان د فرانسې لپاره زیان رسوونکی باله، هغه په دې عقیده وه، چې جرمني به د الزاس او لورن پر ځای د بیلجیم له لارې په فرانسه باندې حمله کوي، هغه وړاندیز کړی وه، چې د بیلجیم له لارې د جرمني د حملې نه د ځان ساتلو لپاره په کار ده، چې د بیلجیم په سرحد باندې فوځ واچول شي او د حملې پر وخت جرمنیانو ته ماته ورکړي.

ددې پلان د پلي کولو لپاره فرانسې خپل ټول فوځ بیا منظم کړ، بلخوا ددې پلان د پلي کولو لپاره فرانسې باید د بیلجیم بې پریتوب د پښو لاندې کړی وای، جنرال گسټین دغه پلان رد کړ او جنرال جوزف جوفر یې د فوځ د ستر جنرال په توګه وټاکه، چې وروسته مارشال شو.

جنرال جوزف یو نا بشپړه او غیر واضح پلان وړاندې کړ، په دې پلان کې هغه سیمې په نښه شوې وې، چې د دښمن لخوا پرې د حملې امکان وه، دې پلان ته یې د ۱۷ شمېرې نوم ورکړ، ددې پلان مطابق جرمنیان به د الزاس او لورن لخوا په فرانسې باندې حمله کوي، په دې پلان کې د جرمني لخوا د بیلجیم له لارې حمله کول هم په نظر کې نیول شوي وه.

ددې پلان مطابق د فرانسې لومړی، دویم، دریم او پنځم فوځ به د ښي څخه کین خوا ته د الزاس او لورن په سیمه کې د جرمني د حملې لپاره چمتو وي، د څلورم

فوځ به په کینه خوا کې د جرمني سره مقابله کوي او د پنځم فوځ ځای به نیسي، پنځم فوځ به د بیلجیم له لارې د رانوتي جرمني سره جگړه کوي او د کین لوري به د جرمني فوځ د پرمختګ مخه نیسي، څلورم فوځ ته لارښوونه شوي وه، د دریم فوځ بني خوا ته د الزاس او لورن په سیمه کې دې د جرمني فوځ سره جگړه وکړي.

په دې پلان کې انګلیسي فوځ ته کوم ځای نه وه ورکړل شوی؛ خو د فرانسوي پنځم فوځ کین طرف ته په سرحد کې یو ځای پرېښودل شوی وه، چې هلته انګلیسي فوځ د جرمنیانو مقابله وکړي، په دې ډول فرانسوي او انګلیسي ځواکونو غوښتل، چې دواړه فوځونه یو قوي حمله وکړي؛ خو د فوځ شمېر او وخت یې ټاکلی نه وه؛ ځکه نو دا یو ناکام پلان وه، فرانسوي فوځ هغه څه وکړل، د کومو چې په شیلفن پلان کې یې وړاندوینه شوې وه.

ځمکنی او بحري حملې

د جولای په ۲۸ استریا-هنګري سربیا ته د جگړې اعلان وکړ، په دا بله ورځ روسیې د خپل پلان له مخې خپلو فوځونو ته په استریا باندې د حملې حکم وکړ، په ۳۱ تاریخ جرمني د روسیې څخه د فوځونو د ودرولو غوښتنه وکړه؛ خو روسیې یې غوښتنه رد کړه، چې په ځواب کې یې د ۱۹۱۴ ز کال د اګست په لومړۍ نیټه جرمني د روسیې پر ضد د جگړې اعلان وکړ او د روسیې د ملګري فرانسي نه یې وغوښتل، چې باید مداخله ونکړي؛ خو د فرانسي د بهرنیو چارو وزیر دغه غوښتنه رد کړه او خپلو فوځونو ته یې د حرکت حکم وکړ.

په همدې ورځو کې د جرمني او عثماني ترکیې ترمنځ یو پټ تړون لاسلیک شوی وه، په تړون کې راغلي وه، چې دواړه به د یوه بل سره فوځي مرسته کوي، ایټالیا چې د درې ګوني اتحاد غړې وه، ځان یې بې طرفه اعلان کړ.

د اګست په ۲ جرمني بیلجیم ته وویل، چې د فرانسوي فوځونو د حملې لپاره چمتو شي، ددې کار لپاره باید جرمني خپل فوځ بیلجیم ته داخل کړي او بیلجیم ته یې وویل، چې بې طرفي به یې وساتل شي، که د بیلجیم فوځ ورانې وکړ؛ نو دا به حمله وګڼل شي، چې د ۱۲ ساعتو التیماتم یې ورکړی وه.

په ۳ اگست بيلجيم د جرمني غوښتنه رد كړه، په همدې ورځ جرمني د فرانسې پر ضد د جگړې اعلان وكړ، په بله ورځ د جرمني فوځ د برېښنا په شان بيلجيم ته ننوت، د بيلجيم پاچا د بې طرفۍ لاسليكونه ټولو خواوو ته ښكاره كړل او د مرستې غوښتنه يې وكړه، په دې سره انگلستان جرمني ته التيماتم وركړ، چې خپل فوځ بايد بيلجيم نه وباسي، د التيماتم وخت نيمه شپه پاى ته ورسيد؛ خو د جرمني لخوا انگلستان ته ځواب ورنكړل شو، د اگست په پنځمه انگلستان د جرمني او استريا-هنګري پر ضد د جگړې اعلان وكړ، بلخوا مونتي نيګرو هم د استريا پر ضد جگړه اعلان كړه.

په همدې ورځ جرمني د بيلجيم په كلاګانو باندې حمله وكړه او د ۱۶ اگست پورې يې ټولې كلاګانې ونيولې، په ۶ اگست باندې د استريا فوځ د روسيې سره جگړه اعلان كړه او سربيا د جرمني پر ضد د جگړې اعلان وكړ، د اگست په ۹۷ د انگلستان فوځ فرانسې ته ورسيد او د اگست په ۹ مونتي نيګرو د جرمني سره د جگړې اعلان وكړ.

د اگست په ۱۰ استريا د روسيې د لاس لاندي سيمي پولينډ باندې حمله وكړه، د اگست په ۱۱ او ۱۲ فرانسې او انگلستان د استريا پر ضد د جگړې اعلان وكړ، په دې ډول لومړۍ نړيواله جگړه د ۱۹۱۴ څخه تر ۱۹۱۸ ز كال پورې روانه وه او هر وخت د جگړې وخت وه، په مختلفو جبهو كې جگړې كيدې، چې ځينو جبهو يې ډېر شهرت موندلى دى.

لوېديځه جبهه

جرمني دوو خواته جگړه كوله، په لوېديځ كې فرانسوي، انگليسي او بيلجيمي فوځونه او خيټخ ته روسي ديوهيكل فوځ په ختيځې پروسيا(جرمني) باندې حمله كوله، په لوېديځه جبهه كې په جگړو باندې د ښه پوهيدلو لپاره بايد ختيزه، لويديزه او د استريا-هنګري جنوبي جبهې جلا جلا مطالعه كړو، تر څو په بشپړ ډول د جگړې په نقشه باندې پوه شو.

سرحدی جگړې

د اگست په ۵ جرمني فوځونو په بیلجیم باندې حمله کړې وه، د بیلجیم لږ فوځ په کلاگانو کې د جرمني د سیلابي فوځ سره په جگړه وه، د جرمني لومړي او دویم فوځ د بیلجیم کلاگانې یوه په بلې پسې نیولې، د بیلجیم پاچا البرت خپل فوځ په دوه برخو ویشلی وه، یوه برخه یې د کلاگانو د دفاع لپاره او بله برخه یې د په کلاگانو کې د جرمني لپاره د خنډ اچولو په موخه ګمارلې وه.

په لیج او نیمور کې د بیلجیم فوځ په میرانه جگړه کوله؛ خو د جرمني د لومړي او دویم فوځ سره تخنیکي وسائل او پرمختللي توپونه موجود وه.

اوس د جرمني په مخ کې یوازې د بیلجیم ساتونکي فوځ خنډ وه، جرمني فوځ خپل حرکت کابو نه شو کړای او د بیلجیمي فوځ لخوا د مقابلي سره مخ شو، جرمني فوځ په بشپړ ډول د حرکت کولو نه مخکې حمله پیل کړه؛ ځکه نو فوځ یې بریا وروسته تر لاسه کړه، په لیج او نیمور کې دوی ۱۱ ورځې جگړه وکړه، جرمني فوځ د اگست په ۱۶ دغه سیمې ونیولې.

اوس د بیلجیم گشت کونکي فوځ مقابله کوله، چې څو ورځې یې د جرمني فوځ ته ستونزه جوړه کړې وه؛ خو د جرمني د بریښنا په شان چټک فوځ په مخکې د بیلجیم کمزوري فوځ ډېره مقابله ونکړه او پای د اگست په ۲۰ جرمني فوځ د فرانسې پولې ته ورسید.

د لورن په سیمه کې جگړه

د فرانسې فوځ د الزاس او لورن په سیمه د ۱۷ شمېرې د پلان مطابق خپل فوځ ځای پر ځای کړی وه، د اگست په ۷ د فرانسې لومړي فوځ په الزاس باندې حمله وکړه او په دا بله ورځ یې په خپله ولکه کې راوست، په دې سره د فرانسې فوځ ډېر خوشحاله شو؛ خو خوشحالي هغه پای ته ورسیده، چې د اگست په ۹ جرمني فوځ په یوه حمله کې د فرانسې ټول فوځ د الزاس نه وویست او خپل لومړني ځای ته یې ورسوه.

دې کوچنی ماتي جنرال جوهر اړ کړ، چې خپل پلان بيا د سره جوړ کړي، جوهر د فرانسې د اووم فوځ مشر اگست لري او پر ځای يې تقاعد شوی جنرال پاول وټاکه، ددې د مرستې لپاره د الزاس فوځ ته امر وکړ، چې دده د شاته بني خواته دې ورسره په حرکت کې وي.

د ۱۷ شمېره پلان تفصيل د اگست په ۸ تاريخ باندې برسیره شول، کوم چې جنرال جوهر لخوا جوړ شوی وه، ددې پلان مطابق د فرانسې لومړی او دویم فوځ به د الزاس او لورن په شمال لويديځ کې جگړه کوي، دغه فوځ ته ساربرگ نيسي او جرمني فوځ ته ستريس برگ سيمي ته په شا تمبوي.

جنرال جوسياس وان هيرفگن په الزاس او لورن کې د جرمني د شپږم فوځ مشر وه، د اووم فوځ مشر د شهزاده روبرت په لاس کې وه؛ خو اصلي مشري يې د جنرال کونارډ کرافت وان ډيلمن سره وه.

د جرمنيانو د پلان له مخې شپږم او اووم فوځ به د فرانسې د فوځ سره جگړه کوي او فرانسوي فوځ به کومور هينگ، ساربرگ او د دوسکس غره ايزي سيمي ته په شا کوي، چې دلته به پرې په يوه ځل حمله کوي، فرانسوي فوځ به محاصره کوي او وژني به يې، هغه څه چې جرمنيانو غوښتل فرانسوي فوځ همغسې وکړل او فرانسوي فوځ ته دروند ځاني او مالي زيان واوښت.

د ۱۴ اگست نه ديخوا د فرانسې دویم او دريم فوځ قوي جگړه پېل کړه، په څلور ورځينی جگړه، جرمني فوځ چې قوي توپونه ورسره وه، د فرانسويانو لخوا په شا کړل شو، فرانسويان په دې جگړه کې خپل سرحد ته ورسيدل، فرانسوي جنرالان د جرمني د قوي حملې څخه په ويره کې ول؛ خو په دې ډاډه ول، چې کولای شي، جرمني فوځ ته قوي ځواب ورکړي.

د اگست په ۲۰ د جرمني لخوا يوه قوي ځوابي حمله وشوه، فرانسوي فوځ يې په شا کړ او خپل لومړني ځای ته يې ورسوه، فرانسوي فوځ د پنځو نورو ورځو لپاره د جگړې نه لاس واخيست.

جرمني جنرال ډيملسن د فوځ د مشر نه غوښتنه وکړه، چې د شيلفن پلان برعکس دې هغه ته اجازه ورکړل، چې د نينسي په سيمه کې په فرانسوي فوځ باندې حمله وکړي، تر څو ټول له منځه يوسي، جنرال ډيملسن د فوځ مشر مولتيک ته ويلي ول، چې فرانسوي فوځ ډېر کمزوری شوی او کيدای شي په يوه حمله کې ټول له منځه ولاړ شي او دا د هغوی د له منځه وړلو لپاره يو ښه چانس دی.

د فوځ مشر مولتيک د حملې اجازه ورکړه، د جرمني اووم او اتم فوځ د نيسني په طرف روان شو؛ خو د فرانسې فوځ يې مقابله وکړه، د جرمني فوځ ته ځاني او مالي زيان ورسيد، جرمني فوځ خپل فوځ ته امر وکړ، چې د ښي اړخ ځيني فوځ ته کينې خوا ته راشي، چې په دې سره يې په شمال کې فوځ کمزوری شو، دا کار يې د شيلفن پلان پر ضد وه او جرمني ونه شو کړای، چې ددې پلان نه په درست ډول گټه ترلاسه کړي.

جرمني فوځ ډيره لږه گټه وکړه، د لږ وخت لپاره بريالي وه؛ خو خپله موخه يې ترلاسه نكړه، په الزاس او لورن کې يې ماته وخوړه، د جنرال ډيملسن په غوښتنه د فوځ مشر جنرال مولتيک يوه ستره تاريخي غلطي وکړه، په دې کار سره جرمني ونه توانيده، چې پاریس ونيسي.

د ارډينيس جگړه

د جنرال جوهر د پلان مطابق د فرانسې د لومړي او دويم فوځ لخوا په لورن د حملې په دوران کې بايد دريم، څلورم او پنځم فوځ د شمال خواته مخکې ولاړ شي، دغه د جنرال فوش پلان وه.

د پنځم فوځ مشر جنرال چارلس په دې پوهيده، چې جرمني فوځ ډېر او ځواکمن دی، چې په درست ډول يې روزنه هم ترلاسه کړې ده، هغه غوښتل، چې د ميوز د سيند ر شمال او جنوب له لارې بيلجيم ته د داخلیدونکي جرمني فوځ مخه دې ونيول شي.

د اگست په ۱۵ جرمني فوځ د ډينټ په سيمه يوه قوي حمله وکړه، په دې وخت جنرال جوهر د جنرال چارلس خبره ومنله، هغه يې د ميوز او سيمبر د سيمو مينځ

ته وليزه، د څلورم فوځ كين اړخ يې متحرك كړ، هلته پنځم فوځ له مخكې څخه موجود وه.

د لورن د سترې خونړۍ جگړې دوه ورځې وروسته د اگست په ۲۲ په ځنگلونو كې دا جگړه رامنځته شوه، د فرانسې فوځ فوځ حملې كولې، په دې سره فرانسوي فوځ ته زيات ځاني او مالي زيان هم ورسیده، د جگړې په دريمه ورځ د جرمني فوځ د يوې قوي حملې په پايله فرانسوي په شا وتمبول شو او خپل لومړني ځای ته يې وليزه.

په دا بله ورځ يې د لورن نوی جوړ شوی فوځ هم له منځه يوړ، په دې سره د جرمني په فوځي قرار گاه كې د فرانسې په ماته خوشحالي بنسټكاره شوه، اوس د جرمني فوځي مشرانو داسې احساسوله، چې كولاى شي، پاریس ونيسي.

د سيمبر جگړه

د جنرال جوفر په امر د فرانسې پنځم فوځ د ميوز او سيمبر په سيمه كې گشت گاوه، جنرال چارلس د خپلې اصلي موخه په اړه غلط پوه شوی وه، هغه ته ويل شوي وه، چې په سيمبر او خيتخ كې د ميوز په سيمه كې به د جرمني د فوځ سره جگړه كوي؛ خو د اگست د ۲۱ پورې جنرال چارلس د جرمني فوځ ځای نه وه موندلی، هغه هيڅ حرکت ونكړ.

د جرمني دويم فوځ د جنرال كارل وان بولو په مشرۍ د ميوز او سيمبر په طرف مخكې روان وه، هلته د جنرال چارلس په مشرۍ فرانسوي فوځ موجود وه، په همدې ورځ جرمني فوځ د سيمبر سيمې ته ورسید، چې د پنځم فرانسوي فوځ سره يې جگړه پېل كړه.

توله شپه خونړۍ جگړه روانه وه، په پای كې جرمني فوځ د سيمبر د سيند په جنوب كې خپلې پښې تينگې كړې، اوس نو جرمني فوځ د جنرال ميكس وان هوسين په مشرۍ د دريم فوځ د راتگ انتظار كاوه، بلخوا د فرانسې د پنځم فوځ جنرالانو په جرمني فوځ باندې د حملې خبرې كولې، چې جنرال چارلس پرې هيڅ تبصره ونكړه.

د اگست په ۲۳ جرمني فوځ د فرانسې پنځم فوځ په شا وتمبوه او زیات ځاني او مالي زیان یې ورواړه، جنرال کارل وان بولو داسې احساس کړه، چې د نوري مرستې د رارسیدو پرته کولای شي، چې فرانسوي فوځ مات کړي، د همدې ورځې په ماښام یې په فرانسوي فوځ باندې حمله وکړه او هغه یې د جنوب خوا څو کیلومتره لرې شا تگ ته اړ کړ.

د بیلجیم فوځ د نیمور سیمه پرېښوده او د فرانسې د پنځم فوځ شاته یې پناه واخیسته، بلخوا کله چې د جرمني فوځ په جنوب کې د میوز او سیمبر منځنۍ سیمې ته د حملې لپاره ورسیدل؛ نو هلته یې د فرانسې پنځم فوځ پیدانکړ.

دې جگړې ته کله نا کله د چارلیرويي یا نیمور جگړه هم وایي، په دې جگړه کې هم د جرمني فوځ د نورو جگړو په شان بریا ترلاسه کړه، د فرانسې فوځ په بشپړ ډول ختم نه شو؛ خو زیات مالي او ځاني زیان ورواوبنت.

جرمني ونه شو کولای، چې ستره بریا ترلاسه کړي او وجه یې په پلان کې یوه ستره غلطې وه، جرمني خپل دویم او دریم فوځ همداسې پرېښود، جنرال بولو چې د پروسیا د یوې ستري کورنۍ غړی وه، د جرمني د سترو چارواکو لخوا یې ملاتړ کیده.

جنرال بولو د خپلې بریا لپاره دویم او دریم فوځ راوغوښته، په داسې حال کې چې دریم فوځ د هغه د لاس لاندې نه وه، د لومړي او دریم فوځ په موجودیت کې به هغه دویم فوځ د خپلې ساتنې لپاره راغوښته، په دې ډول جرمني فوځ ونه شو کولای، هغه بریا چې د فرانسې د فوځ پر ضد یې غوښته، په بشپړ ډول لاسته راوړي.

د مونز، لاکیتا او گوئز جگړې
انگلیسي فوځ د اگست په ۱۴ د فرانسې سرحد ته رسیدلی وه، هغوی د چمتو والي لپاره ډېر وخت درلود، د جنرال فرینچ په مشرۍ ۷۰۰۰۰ فوځ د لاکیتا سیمې ته رارسیدلی وه، دوی غوښتل، چې د جرمني خاورې ته داخل شي او د هغوی مخه ډب کړي.

بلخوا جرمني جنرال مولتيک هم خپل فوځ ته خبر ورکړی وه، چې انگليسي فوځ د ليل په سيمه کې موجود دی.

جنرال جان فرينچ ته ويل شوي وه، چې د فرانسوي فوځ سره بايد بڼه مرسته وکړي او خپل پلانونه د فرانسوي فوځ د مشرانو سره شريک کړي، هغه د جنرال جوفر او جنرال چارلس سره وليدل.

د اگست په ۲۲ انگليسي فوځ د مونز په سيمه کې تم شول، د انگليسي او فرانسوي پنځم فوځ تر منځ ډېر واټن موجود وه، د جرمني د لومړي فوځ مشر جنرال کلارک وه او په چټکۍ سره د مونز په خوا روان وه، د اگست په ۲۳ د انگليسي او جرمني فوځونو تر منځ جگړه رامنځته شوه، چې انگليسانو د جرمني فوځ د حملو ځواب په بڼه ډول سره ورکاوه.

په ځينو سيمو کې جرمني فوځ انگليسي فوځ په شا وتمبوه، بلخوا کله چې فرانسوي فوځ د انگليسي فوځ دا حالت وليده؛ نو جنرال چارلس خپل فوځ ته د شاته تگ امر وکړ، انگليسي فوځ دا کار خوښ نه کړ، چې په دې سره د انگلستان د جنگ وزير خپل فوځ د مارن سيمي ته وليږه.

پورتنی جگړو ته سرحدي جگړې هم وايي، په دې جگړه د فرانسې درې لکه فوځ ووژل شو، د فرانسې فوځ په هر ځای کې شا تک ته اړ کړای شو؛ خو ددې سره هم فرانسوي جنرال هنري ايم برتي لاپت په خپلې بریا باندې يقين درلود، هغوی دماتي خوړلو نه وروسته د جرمني په پلان باندې پوه شول.

د اگست په ۲۷ مولتيک خپل فوځ ته نوې لارښوونې وکړې، فوځ يې مخکې تگ ته چمتو کړ، چې فرانسې د پنځم فوځ وړ سره مخ شو، چې د جرمني فوځ سره يې سخته جگړه وکړه.

د لاکيټا په سيمه کې انگليسي فوځ د ډير سخت حالت سره مخ شو، په همدې وخت کې د انگليسي فوځ مشرانو د فرانسوي جنرال جوفر نه د مرستې غوښتنه وکړه، ورته يې وويل، چې موږ په ډېر بد حالت کې يو او د بشپړې تباهي په لور

روان يو، هغوی ته يې وويل، چې د جرمني په فوځ باندې حمله وکړي، تر څو د فوځ مخه يې زموږ نه واوړي او فرانسوي فوځ سره په جگړه شي.

جنرال جوفر همداسې وکړل، د جرمني په لومړي فوځ باندې يې په جنوب کې د حملې امر وکړ، د جنرال چارلس فوځ د مخکې څخه دوه برابره قوي شوی وه او د جرمني فوځ سره يې جگړه کوله.

فرانسوي فوځ ته ويل شوي وه، چې په جگړه کې د انگليسي فوځ سره مرسته وکړي؛ خو انگليسي فوځ يې دا کار ونه مانه، چې فرانسوي فوځ په دې کار سره د انگليسي فوځ نه سخت خفه شول.

وروسته په جگړه کې د فرانسې فوځ لږ څه کاميابي لاسته راوړه؛ خو جنوب خوا ته د پنځم فوځ حمله يې په بشپړ ډول ناکامه شوې وه، شمال کې يې د جرمني د مخکې تگ مخه نيولې وه.

د مارن او ارک جگړې

د لاکيټا د جگړې نه وروسته جنرال مولټک جنرال کلاک ته امر وکړ، چې خپل فوځ دې جنوب لويديځ خوا ته بوځي، د اگست په ۳۰ د جنرال بولو لخوا جنرال کلاک ته وويل شول، چې فرانسوي فوځ په بشپړ ډول مات شوی دی او د دېنمن د مخې د ډب کولو لپاره يوې قوي حملې ته اړتيا ده، چې لومړی فوځ يې بايد مرسته وکړي.

جنرال کلاک چې د جگړې په پېل کې د جنرال بولو د لاس لاندې وه، اوس په يوه مستقل جنرال باندې بدل شوی وه.

جنرال کلاک د جنوب ختيځ خواته مخکې ولاړ، غوښتل يې د فرانسې پنځم فوځ ته ماته ورکړي او د پاریس ښار ختيځ ته ځان ورسوي او خپل فوځ ته يې د همدې کار د سرته رسولو امر ورکړ.

د فرانسې پنځم فوځ چې شمېر يې کم شوی وه، دريم او څلورم فوځ ته يې حرکت ورکړ، ټول فوځ په يوه ځای کې راټول شو، دوی غوښتل، چې په جرمني فوځ

باندي ید فرانسې پنځم فوځ چې شمېر یې کم شوی وه، دریم او څلورم فوځ ته یې حرکت ورکړ، ټول فوځ په یوه ځای کې راټول شو، دوی په جرمني فوځ باندي یوه قوي حمله کول غوښتل.

فرانسویانو خپله پلازمینه د پاریس نه بوردیوکس ته لیږلې وه، تقریباً پنځه لکه خلکو د پاریس نه هجرت کړی وه، د نویو حالاتو په کتو سره جنرال جوفر یو ځل بیا خپل پلان تغیر کړ؛ ځکه انګلیسي فوځ په بشپړ ډول له منځه تللی وه، جنرال جوفر د حالاتو د سمولو لپاره ډېر وخت ته اړتیا درلوده، هغوی د جرمني فوځ د مخکې تګ نه هم خبر شوي وه.

د سپتمبر په لومړۍ نیټه جنرال جوفر خپل څلورم فرمان صادر کړ، خپل فوځ ته یې د نور شاتګ امر ورکړی وه، چې ورډن نوجینسټر ته دې وروسته لار شي، د جنرال چارلس پر ځای یې جنرال فرینچټ ډي ایسپیر وټاکه.

بلخوا جرمني جنرال کلاک خپل فوځ د سپتمبر په ۲ جنوب ختیځ ته ورسوه، هغه غوښتل، چې د فرانسوي پنځم فوځ بڼې خوا په بشپړ ډول له منځه یوسي، د جنرال بولو فوځ د جنرال کلاک د فوځ نه ۳۶ ساعته وروسته پاتې وه.

د سپتمبر په ۲ د شپې مهال لومړی فوځ د مارن سیمې ته ورسید، په دې وخت جنرال مولټک جنرال کلاک د فرانسوي فوځ د حرکت څخه نه وه خبر کړی.

د سپتمبر په ۶ جنرال جوفر د خپل پلان له مخې د جنرال مائیکل ماؤنیوري د شپږم فوځ څخه وغوښتل، چې د جرمني په فوځ باندي یوه ځوابي حمله وکړي، بلخوا پنځم فوځ او هم انګلیسي فوځ د جرمني په فوځ باندي د څنګ لخوا د حملې کولو لپاره چمتو وه.

جنرال مولټک د جنرال جوفر په پلان باندي پوه شوی وه، د پلان څخه معلومیده، چې جنرال جوفر یوه قوي حمله کول غواړي.

جنرال مولټک په شیلفن پلان کې تغیرات راوستل؛ ځکه لومړی او دویم فوځ ددې وړتیا نه درلوده، چې د دښمن د فوځ د حملې ځواب ورکړي، هغه غوښتل، چې د

دوه فوځونو په واسطه د فرانسوي فوځ مخه ونيسي او د پنځو نورو په واسطه د فرانسې د ټول راتول شوي فوځ سره جگړه وکړي.

جنرال جوفر چې د ۲ اگست څخه د سپتمبر د ۶ پورې خپل فوځ منظم کړی او د کنترول لاندې نيولی وه، هغه يې د ۳ فوځي مشرانو، ۱۰ مرکزي فوځونو او ۳۸ ساحوي فوځي مرکزونو مشر وټاکه، په دې کار سره د فوځ دننه د هغه پر ضد ځيني کسان راولاړ شول؛ خو هغه کسان چې اهليت يې نه درلود او ستونزې يې ورته پيدا کولې، له دندې يې گوښه کړل.

جنرال جوفر شپږم فوځ ته امر وکړ، چې د خپلو خندقونو نه راووځي او د شمال خواته د ارک د سيند نه واورې، د سپتمبر په ۶ سهار مهال يې په دبنمن باندې حمله کوله، ټيک په همدې وخت انگليسي او فرانسوي فوځونو غوښتل، چې په دبنمن باندې به حمله کوي، جنرال جوفر دا معلومه کړې وه، که چيرې په دې جگړه کې فرانسوي فوځ ماتې وخورې؛ نو دا د فرانسې لپاره د ډېر شرم او ذلت خبره وي.

شپږم فوځ د سپتمبر په ۵ د ارک د سيند په طرف روان وه، په همدې وخت کې جرمني څلورم فوځ د جنرال هينز په مشرۍ د سيند شاوخوا گزمه کوله، د جنرال هينز فوځ کم وه؛ خو بيا يې هم په فرانسوي فوځ باندې حمله وکړه، تر څو هغوی معلوم کړي.

ددې حملې لپاره فرانسوي شپږم بيخي چمتو نه وه، جرمني فوځ پرې برلاسی وه؛ خو د ورځې تر پایه جنرال هينز پوه شوی وه، چې فرانسوي فوځ څومره قوي دی، خپل فوځ ته يې د شاته تگ امر وکړ.

جنرال کلاک چې خبر شو؛ نو يو گروپ نور فوځ يې ورورليزه، د ارک د سيند سره د جرمني د دوه گروپ فوځونو او د فرانسې د شپږم فوځ تر منځ د سپتمبر په ۶ ټوله ورځ جگړه روانه وه، جرمني فوځي مشر د جنرال کلاک نه د نورې مرستې غوښتنه وکړه؛ خو جنرال کلاک دې جگړې ته هيڅ ارزښت ورنکړ، په دا بله ورځ چې فاتح جنرال جوفر خبر شو؛ نو دوه نور فرانسوي گروپ فوځونه يې د مارن نه د ارک سيمې ته وليږل.

جنرال کلاک پوه شوی وه، چې انگلیسي فوځ جرمني فوځ ته کوم گواښ نه شي پېښولای، بلخوا جنرال ماؤنیوري ته د جنرال گیلیني لخوا مسلسل مرسته رسیده، هغه د سپتمبر په ۷ او ۸ نې حملې وکړې، جنرال کلاک د سپتمبر په ۹ د یوې قوي حملې حکم وکړ.

جنرال ماؤنیوري د خپلو مشرانو نه غوښتل، چې باید فوځ ته د پاریس خواته د شاتګ امر ورکړي، د فرانسوي او جرمني فوځ تر منځ ۵۰ کیلومتر واټن موجود وه، که جنرال بولو خپل فوځ د لویدیځ خواته بوولی وای؛ نو دا واټن به نه رامنځته کیده.

د مارن دویمه جګړه

د جنرال فرینچت دی ایسپیر فوځ د سپتمبر په ۶ د خپل پلان مطابق مخکې روان وه، فوځ یې د مارن په جنوب کې د جنرال کلاک د سختې حملې سره مخ شو، ټوله شپه جګړه روانه وه.

جنرال فرینچت د سپتمبر په ۷ د یوې ستري حملې امر وکړ، جنرال بولو کین خواته په شاتګ وکړ او حکم یې وکړ، چې د مارن د سیند دویمې خواته دې صف بندي وکړل شي، د سپتمبر په ۸ فرانسوي فوځونو حمله وکړه؛ خو بریالی نشول، ماسپینین ناوخت جنرال بولو یوه بله حمله وکړه؛ خو دا هم بریالی نشو، کله چې جنرال فرینچت دده کمزوري ولیده؛ نو د شپې یې بیا حمله وکړه، چې فرانسوي فوځ بریالی شو او جنرال بولو شپږ میله شاتګ ته اړ کړای شو.

په دې سره د د لومړي او دویم فوځ تر منځ یو ستر واټن رامنځته شو، دوه توپخاني ورسره وې، چې یوازې ۱۰۰۰۰ فوځیان یې ساتنې ته پاتې شول، انگلیسي فوځ، چې تر اوسه پورې یې کومه د پام وړ بریا نه وه ترلاسه کړې، د یوې قوي حملې په چمتو والي بوخت وه.

انگلیسي فوځ ډېر سست وه؛ خو مقابل کې یې جرمني فوځ ډیر چټک وه، په درې ورځو کې انگلیسي فوځ یوازې ۲۵ میله واټن وواکه.

د سنت گاندي د سيمي جگړې

د جنرال مولتيک د پلان له مخې جنرال بولو او جنرال هوسين د پاریس په طرف مخکې روان وه، په دې وخت کې فرانسي یو نوی فوځ د نهم فوځ په نوم جوړ کړی وه، چې مشري یې جنرال فوش کوله، کله چې جرمني فوځ د هغوی د څنگ نه تیریده، جنرال فوش خپل فوځونه شا ته کړل.

جنرال هوسين د شپې په تیاره کې د حملې لپاره چمتووالی نیوه، د سپتمبر په ۸ د شپې ۳ بجې یې د فرانسي په نهم فوځ باندې حمله وکړه، چې بریا یې ترلاسه کړه او د دینمن فوځ یې درې کیلومتره شا تگ ته اړ کړ، جنرال فوش خپل فوځ ته د اضطراري حالت اعلان وکړ، هغه خپل فوځ ته وویل، چې نور باید د ماتې خبره د زړه نه وباسي او یوازې حملې باید وکړي. د سپتمبر په ۹ د جنرال هوسين فوځ په مسلسل ډول حملې پیل کړې، نږدې وه، چې د فرانسي نهم فوځ شاته کړي او پاریس ته یې ورسوي، د لویديزې جبهې نه د ترلاسه شویو خبرو په وجه د جرمني فوځ مورال کمزوری شو، جرمني فوځ د پاریس د حملې نه تیر شو، د جنرال فوش هغه اقدام چې کړی یې وه، ناکامي یې په بریا باندې بدله کړه او د جگړې یوه بیلگه یې وړاندې کړه.

د جنوبي جبهې جگړې

د فرانسي څلورم فوځ د اړدیننس د جگړې وروسته شاته روان وه، د سپتمبر په ۵ د جنرال جوفر لخوا د یوه نوي پلان امر ور ورسید، ددې فوځ اصلي موخه د جرمني فوځ په منځ کې داخلیدل وه، تر څو په فرانسي فوځونو باندې حمله ونکړي، د دوی مقابل کې د جرمني څلورم فوځ وه، چې شهزاده ایلبرټ ډیوک هم په کې موجود وه، د جرمني پنځم فوځ هم دلته موجود وه، چې شهزاده ویلیم هم په کې موجود وه.

په لومړیو کې د جرمني څلورم فوځ د فرانسي په څلورم فوځ باندې حملې کولې، دواړه جرمني شهزادگان د حملې په اړه په یوه نظر نه ول، اخر یې د جنرال مولتيک نه مرسته وغوښته.

د فرانسې څلورم فوځ ته په کمک رسيدو سره يې مورال لوړ شو او په بريالۍ توگه يې د جرمني د څلورم فوځ د حملو دفاع کوله، په همدې مهال کې د فرانسې څلورم فوځ يوه قوي حمله وکړه او د جرمني فوځ يې د شمال خواته شا تگ ته اړ کړ، بلخوا د جرمني پنځم فوځ د فرانسې د دريم فوځ سره په جگړه کې بوخت وه، د پنځم فوځ مشر شهزاده ويليم په څلورو ورځو کې څو ځلې حملې وکړې؛ خو بريالۍ نشو.

د اگست په ۲۴ د لورن د جگړې وروسته جرمني فوځ ورو ورو د پاریس خواته نږدې کیده، د فرانسې دويم او دريم فوځ يو ستر قوت جوړ کړی وه؛ خو جرمني فوځ د فرانسې دفاعي کرښه کمزورې کړه؛ مگر جرمني فوځ هم د زياتو جگړو سره مخ شو، د ۳ څخه تر ۱۰ سپتمبر پورې جرمني فوځ حملې وکړې؛ خو کومه بريالۍ يې په برخه نشوه.

جنرال مولتيک اوس پوه شو، چې د شيلفن پلان درست وه، بايد په لورن باندي مو کومه ستره او ځواکه حمله نه وای کړې، هغه نورې حملې ودرولې او د انزن خواته يې د تلو امر وکړ. جنرال مولتيک ته د جگړې ټول راپور وړاندي کړل شو، د جگړې وروسته جنرال خپله د جگړې ځای ته راغی، هغه خپل فوځ ته د شا تگ امر وکړ او ويې ويل، چې د نويون-وارډن په سيمه کې دې دفاعي کرښه جوړه شي، د سپتمبر د ۱۴ پورې جرمني فوځ خپله دفاعي کرښه جوړوله او د مارن جگړه هم پای ته رسيدلې وه.

په همدې ورځ جنرال مولتيک له دندې گوښه کړای شو او جنرال ايرک وان فالکن هين د فوځ د مشر په توگه وټاکل شو، ددې لپاره چې د فوځ مورال ټيټ نه شي، دا خبر يې پټ وساته او جنرال مولتيک ته يې د فوځ په قرار گاه کې د اوسيدو امر وکړ، چې ددې تبديلی اعلان يې د نومبر په لومړۍ نيټه فوځ ته واوروه.

د ائزن لومړی جگړه

جرمني فوځ شاته تللی وه او د ائزن د سیند بلي خواته يې صف بندي کوله، د سیند نه دوه میله لرې شمال خواته په یوه لور خای باندې يې پراو اچولی وه، د سپتمبر د ۱۳ نه د ۱۸ پورې متحدو فوځونو حملې کولې، چې د سیند نه ورپورې وتل، د حملو نه يې کومه پایله ترلاسه نكړه؛ ځکه نو جنرال جوفر د حملو د ودرولو امر وکړ.

په دې جگړې سره د فرانسوي فوځ مورال لوړ شو؛ ځکه ددې څخه مخکې فرانسوي فوځ هر وخت شاته روان وه او دفاعي جگړې يې کولې، دا لومړی جگړه وه، چې فرانسوي فوځ په دښمن باندې حمله وکړه، بلخوا په لومړي ځل جرمنیان دا حس کړه، چې مقابل لوری يې قوي دی، چې په دې سره يې مورال لږ څه ټیټ شو.

دا لومړی جگړه وه، چې په خندقونو کې وشوه، د مورال د ټیټیدو سره سره جرمني فوځ د جگړې په ډگر کې دفاع کوله، په دې جگړه کې د الوتکو څخه هم کار واخیستل شو.

د جگړې حالت د مخکې څخه بدلیده، دواړه فوځونه د میټز څخه د نويون پورې د یوه بل مخالف ولاړ ول، متحدو فوځونو د شمال له لوري د دښمن د کینې خوا د کمزوري کولو کوښښ پیل کړی وه، په دې ډول د شمال له لوري د سیند لخوا يې په یوه بل باندې حملې پیل کړې.

دغې جگړې د سپتمبر نه د اکتوبر د میاشتې پورې روانې وې، چې یوه خوا هم په کې بريالی نشوه، په دې وخت کې د دواړو تر منځ ځینې مشهورې جگړې وشوې، چې تر ټولو مهمه يې د پاریس لومړی جگړه ده.

د پاریس لومړی جگړه

د اکتوبر په ۱۲ جنرال فالکن د بیلجیم په یوه ښار باندې حمله وکړه، چې هلته يې موجود انگلیسي فوځ کمزوری کړ، د حملې موخه په دې خای کې د دښمن په فوځونو کې د درز رامنځته کول او مخکې تگ وه، تر څو د دښمن فوځ په دوه

برخو باندې وويشل شي، دبنمن د دوو خواوو څخه محاصره شي او له منځه يوړل شي، انگليسي فوځ د جرمني فوځ مقابلې نشوه کولای او هره ورځ يې حالت خرابيده.

سربيره پر انگليسي فوځ د بيلجيم فوځ هم د جرمني فوځ سره په جگړه وه، جنرال جوفر جنرال فوش د انگليسي فوځ د مرستې لپاره ور وليږه، هغه په رسيدو سره د انگليسي او بيلجيمي دواړو فوځونو کنترول په خپل لاس کې واخيست او د دبنمن سره يې په ميرانې جگړه وکړه.

د اکتوبر په ۲۰ جرمني فوځ حملې ودرولې، جنرال فوش او جنرال فرينچ فکر وکړ، چې دبنمن خپل مورال له لاسه ورکړی دی؛ ځکه يې په جرمني فوځ باندې حمله وکړه، څرنگه چې هوا ډيره يخه وه؛ نو باران او واوره پيل شوه.

همدغو حالاتو ته په کتو سره جرمني فوځ خپلې حملې درولي وې او کله چې د انگليسي فوځ لخوا حمله وشوه، جرمني فوځ يې په ميرانې ځواب ورکړ، چې په پايله کې يې متحدو ځواکونو ته زيات زيان ورسیده، د اکتوبر په ۲۸ د زيات زيان په وجه جنرال فوش خپلې حملې بندې کړې.

په دا بله ورځ سمدستي جنرال فالکن په انگليسي فوځ باندې حمله وکړه، د جگړې په دريمه ورځ د انگليسي فوځ دفاعي کرښه ډېره زياته کمزورې شوه، نږدې وه، چې جرمني فوځ د انگليسي فوځ دغه کرښه په دوه برخو وويشي؛ خو انگليسي فوځ خپل ټول فوځ ته د جگړې کولو امر وکړ، جنرال فالکن د نومبر د ۱۱ پورې جگړې روانې وساتلې؛ خو بريالۍ نشو.

د پاریس په دې جگړه کې د انگلستان دفاعي کرښه په بشپړ ډول ناکامه شوې وه، بيلجيمي فوځ ته ۳۵ سلنه زيان واوښت، د فرانسې فوځ ته هم تقريبا همدمه زيان واوښت، د جرمني ۱۳۵۰۰۰ جنگيالي په دې جگړه کې ووژل شول، جرمني فوځ د پاریس د ښار شاوخوا په لوړو ځايونو کې موجود وه او د متحدو فوځونو حالات يې څارل.

د ۱۹۱۴ ز کال د پاریس لومړۍ جگړه د لویدیزې جبهې وروستی خو مهمه جگړه وه، دواړو خواوو ځانونه په خندقونو کې ځای په ځای کړي وه او د یوه بل سره په جگړه وه، چې دا جگړه د راتلونکو څلورو کلونو پورې روانه وه.

د خندقونو دا جگړه د دواړو خواوو لپاره د یخ موسم په وجه سخته وه؛ ځکه یوې خوا هم په خندق کې د جگړې کولو مهارت نه درلود؛ خو په راتلونکو کلونو کې د فوځونو حالت ښه وه.

د ۱۹۱۴ ز کال په پای ته رسیدو د فرانسې ۳۸۰۰۰۰۰ ځوانان وژل شوي وه، شپږ لکه ټپي یا ورک شوي وه؛ خو بلخوا د جرمني زیان د فرانسې په نسبت کم وه، د مارن بریالۍ جگړه د جرمني لپاره د چین د دیوال حیثیت غوره کړی وه، په لویدیزه جبهه کې د متحدو فوځونو ماته په بریا باندې بدله شوه او جرمني په پرلپسې ډول د څلورو کلونو د بریاوو وروسته د ماتې سره مخ شو.

ختیزه جبهه

په ختیزه جبهه کې د روسیې او جرمني تر منځ یوه پراخه سیمه پرته وه، چې د جگړې یو پراخ ډگر یې جوړ کړی وه، دلته پولینډ د ۲۳۰ میلیو په اوږدوالي او ۲۱۰ میلیو په لنډوالي مساحت درلود، د وارسا کلا د وستولا د سیند په غاړه پرته وه.

روسیې غوښتل، چې د وارسا له لارې په جرمني باندې حمله وکړي؛ خو شمال کې یې ختیزه پروسیا او جنوب کې یې گلېشیا خنډ وه، روسي فوځ باید په ختیزې پروسیا یا هم په گلېشیا باندې ولکه ټینګه کړي وای؛ ځکه د ختیزې پروسیا او گلېشیا له لارې د استریا-هنګري فوځ کولای شول، چې په روسي فوځ باندې حمله وکړي او له منځه یې یوسي.

ددې حالت نه د وتو لپاره روسي فوځ دواړو خواوو ته قوي کلاګانې جوړې کړې وې او خپل فوځ یې د وارسا په جنوب کې نه وه ځای په ځای کړی، دلته د اورګاډي پټلۍ نه وه او نه هم ښه جوړ سرکونه موجود ول، همدا وجه وه، چې جرمني فوځ د ستونزو سره مخ وه.

بلخوا جرمني او استريا-هنګري هم د خپلو سيمو د ساتلو لپاره قوي کلاګانې جوړې کړې وې، روسي فوځ په خوراک، څښاک او پوښاک کې ډېر کمزوری وه.

د ۱۸۹۰ ز کال د پلان له مخې چې جرمني به په فرانسه باندې د حملې کولو څخه مخکې په ختيزه جبهه کې روسيه له مينځه وړي، هغه يې پريښود او د شيلفن د پلان له مخې لومړی يې د فرانسې سره جګړه وکړه او وروسته يې د روسيې پر ضد د جګړې پلان جوړ کړ، ددې پلان له مخې جرمني به د شپږو اونيو دننه فرانسه له منځه وړي او روسيې ته به متوجه کيږي، په دې وخت به روسيه نه شي کولای، چې د خپل سست حرکت په وجه په جرمني باندې حمله وکړي.

روسيې او استريا-هنګري د جګړې لپاره دوه پلانه درلودل، د روسيې لومړی پلان دا وه، چې جرمني به په ختيزه جبهه کې د روسيې سره جګړه کوي او روسي فوځ به د هغوی سره ورو ورو جنګيږي او شاته به راځي، تر څو جرمنيان داسې يو ځای ته راولي، چې هلته پرې يوه قوي ځوابي حمله وکړي.

دويم فکر دا وه، چې جرمني به په لويديزه جبهه کې په فرانسې باندې حمله کوي او روسي فوځ به په همدې وخت کې د ختيزې پروسيا له لارې ځان برلين ته رسوي.

د استريا-هنګري لومړي پلان د روسيې سره د جګړې اړيکه نه درلوده، د استريا-هنګري درې فوځونه به په سربيا باندې حمله کوي او درې نور فوځونه به يې په سرحد کې د روسي فوځ څخه د پولې د ساتنې لپاره ولاړ وي، دويم پلان يې په يوه وخت کې د سربيا او روسيې پر ضد د جګړې پلان وه او همدغه پلان يې عملي کړ، ددې پلان له مخې دوه فوځونه به د سربيا سره په جګړه وي او څلور نور فوځونه به يې د روسيې سره.

د تينن برگ جبهه

روسيه د خپل دوست فرانسې نه د دفاع لپاره نارامه وه، جګړه چې پيل شوه؛ نو د روسي فوځ مشر ته معلومه شوې وه، چې جرمني په فرانسې باندې حمله کړې

ده، په دې وخت کې يې دويم پلان په نظر کې ونيوه او روسيې خپل ۲۰ لکه فوځ د جرمني د پولې سره ځای پر ځای کړ.

په ختيزې پروسيا باندې د حملې لپاره يې لومړی فوځ د جنرال پاول رنين کيمپف او دويم فوځ يې د جنرال اليگزنډر رسام سنووکي په مشرۍ باندې روان کړ، د دواړو فوځونو مشري د جنرال ائيون زهلين سکائیکي په لاس کې وه.

هغه خپل فوځ ته امر وکړ، چې ځان زر تر زره د جرمني پولې ته ورسوي او حمله پرې وکړي، د اگست په ۱۷ د جنرال رنين فوځ د سرحد نه واوښته، د پلان له مخې د جنرال سنووکي فوځ به پنځه ورځې وروسته د پولې څخه اوږي، جنرال رنين ته امر شوی وه، چې خپل فوځ بايد شمال او ختيځ ته ورسوي او جنرال سنووکي ته يې ويلي ول، چې د هغه شاته بايد روان وي.

په ختيزه جبهه کې د جرمني د فوځ مشري د جنرال پريټ وټز په لاس کې وه، دده د پلان له مخې بايد روسي فوځ پروسيا ته ننوځي او بيا پرې ناڅاپه حمله وکړي او د پروسيا څخه يې وباسي، ددې څخه مخکې لومړي گروپ مشر جنرال هرمن وان فرينکويز د روسيې د لومړي فوځ د مخکې تگ مخه نيولې وه، روسي فوځ ته يې زيات ځاني او مالي زيان اړولی وه، د جنرال فرينکويز دا حمله پر ځای وه؛ خو بلخوا د جنرال پريټ وټز د پلان سره په ټکر کې وه.

دا وخت د جنرال پريټ وټز لپاره ډېر ارزښتناک وه؛ ځکه هغه پوهيده چې پنځه ورځې وروسته به د روسيې دويم فوځ د جنرال سنووکي په مشرۍ رارسېږي، ده غوښتل، چې د پنځو ورځو دننه بايد د روسيې دويم فوځ د پروسيا څخه بيرون کړي او د جنوب له لارې راتلونکي دويم روسي فوځ ته ځان چمتو کړي؛ خو جنرال رنين پرمخ روان وه، ترڅو ځان د جرمني پولې ته ورسوي.

د اگست په ۲۰ جنرال پريټ وټز د يوې قوي حملې امر وکړ؛ خو بشپړه بري يې ترلاسه نکره؛ مگر څه نا څه يې ترلاسه کړل، په همدې ورځ جنرال پريټ وټز ته خبر ورکړل شو، چې د جنرال سنووکي دويم فوځ هم ختيزې پروسيا ته داخل شوی دی؛ نو هغه خپل فوځ ته د وستولا د سيند خواته د شاته تگ حکم وکړ.

په همدې حالاتو کې جنرال پريټ وټز د خپلې دندې لري کړای شو او پر خای يې تقاعد شوی جنرال پاول وان هيډن برگ او جنرال ايرک ايف ډبليو ليوډ نډروف د حالاتو د کنترول لپاره وليرل شول، دواړو جنرالانو فوځ په دوه جبهو باندې تقسيم کړ، هغه د جنرال رنين فوځ چې شمال لويديځ کې وه، تقريباً محاصره کړ او پاتې د جنرال سنووکي لومړی فوځ يې د شمال، جنوب او نږدې سيمو کې د ټينن برگ سيمې سره نږدې يوه تنگ خای ته راوسته، دلته د جرمني فوځ د دبنمن فوځونه محاصره کړل.

قوي جگړه وشوه، د اگست د ۳۱ پورې د روسيې د ۱۵۰۰۰۰ فوځ څخه يوازي ۱۰۰۰۰ فوځ ژوندی پاتې شو، جرمني فوځ ستره بریا وگټله، يوازي د ۱۰ څخه د ۱۵ زره پورې جرمني فوځ په جگړه کې برخه واخيسته، روسي جنرال اليگزنډر سام سونووکي ډېر مايوسه شو او په همدې حالاتو کې يې ځان وژنه وکړه.

د ميسيورين، گلشيا او د پولينډ جبهه

روسي جنرال لومړی فوځ د دويم فوځ مرستې ته راوغوښته؛ خو د رسيدو څخه مخکې جرمني فوځ دويم فوځ له منځه وړی وه، روسي لومړی فوځ بېرته خپلې جبهې ته ولاړ، د بالکانو د بحيرې څخه تر د ميسيورين د جهيل پورې روسي فوځونه خای پر خای کيدونکي وه؛ ځکه جنرال سکايي پوهيده، چې جرمني فوځ به په وارسا باندې حمله کوي، استريا-هنګري هم د جرمني نه دا غوښتل، چې په وارسا باندې حمله وکړي، تر څو د دبنمن نظر د گلشيا څخه اوږي او وارسا ته متوجه شي.

خو، ددې څخه مخکې جرمني فوځ بايد د جنرال کيمپف فوځ له منځه وړی وای، د سپتمبر په ۹-۱۰ د جرمني فوځ روسي فوځ د لائک په سيمه کې شا تگ ته اړ کړ، جنرال کيمپف د مخکينی جگړې له ويري خپلو فوځونو ته د شاته تگ امر وکړ.

خو، په همدې حالاتو کې جنرال کيمپف يوه ځوابي حمله وکړه، چې په جگړه کې جرمني فوځ ته زيات زيان ورسیده، روسي لومړي فوځ په ۵۵ ساعتونو کې ۵۵

کیلومتره شاته ولاړل او خپل روسي سرحد ته داخل شول، وروسته جرمني فوځ روسي فوځ ته زیات زیان ورسوه.

په دې ډول په درې اونیو کې جنرال هیدن برگ، لیونډروف او فرینکویز ختیزه پروسیا د دینمن نه خلاصه کړه او هم یې زیات زیان ور واړوه، بلخوا روسانو جنرال کیمپف د سپتمبر په ۱۷ له دندې گوښه کړای شو او جنرال نیکولای روسکي یې مشر وټاکه؛ ځکه د کیمپف د نا اهلی په اړه شکایتونه شوي وه.

کله، چې د جنرال سکایي فوځونه د ختیزې پروسیا څخه پر شا کیدل، په همدې وخت کې نور روسي فوځ د جنرال نیکولایي په مشرۍ د استریا د گلشیا سیمې ته داخل شو، په مقابل کې یې د جنرال کونریډ استریایي فوځ د سربیا او روسیې په جبهو کې په جگړه بوخت وه.

جنرال کونریډ دلته دوه غلطې وکړې، لومړی هغه خپل زیات فوځ یې د سربیا د جبهې څخه روسي جبهې ته راوغوښته او دا فوځ ډېر وروسته ور ورسیده، چې په دواړو جبهو کې یې خپل قوت ته زیان ورسوه، بله ستره جنګي غلطې یې دا وه، هغه فکر کاوه، چې روسان به د ریبلن-خولم له خوا حمله کوي؛ نو دوه برخې فوځ یې هلته واستوه او پاتې فوځ یې د لیمبرګ نه مخکې سرحدي سیمو ته د دفاع لپاره ولېږه، بلخوا جنرال نیکولایي په لیمبرګ باندې د حملې امر وکړ.

د دواړو فوځونو معلوماتي سرچینې ډېرې کمزورې وې، د اګست په ۲۳ د روسیې څلورم فوځ د استریا د لومړي فوځ سره په جگړه شو او جگړه پېل شوه، جنرال کونریډ روسي فوځ شاته وتمبوه، د اګست په ۲۵ جنرال کونریډ خپل فوځ ته امر وکړ، چې په زیموسک او ماروو باندې حمله وکړي، ددې موخې لپاره یې خپل فوځ د لیمبرګ نه ماروو ته راوغوښت، جګړ د سپتمبر د لومړي نیټې پورې روانه وه، چې د استریا فوځ په کې لږه بریا ترلاسه کړه.

د اګست په ۲۶ روسي فوځونو په لیمبرګ باندې حمله وکړه، په جگړه کې جنرال کونریډ میدان پرېښود او د شا تګ امر یې وکړ، د سپتمبر د ۲۶ پورې د استریا فوځ ۱۰۰ میله شا تګ کړی وه او ۳۵۰۰۰۰ فوځیان یې وژل شوي وه.

روسي فوځ بريا خپله كړه او د جرمني د سيليسيا سيمي ته د ننوتو لاره يې پر مخ خلاصه شوې وه، جنرال هيډن برگ ته امر و نه كيدل، چې استريا ته فوځ وليږي او د سپتمبر د ۲۸ پورې يې د مرستې لپاره نوي فوځ جوړ كړ.

د روسانو د حملې د مخنيوي لپاره جنرال هيډن برگ غوښتل، چې په وارسا باندې حمله وكړي، د اكتوبر په ۹ نهم فوځ وستولا ته ورسیده، هلته جنرال نيكولايي د جرمني د فوځ د حركت څخه خبر شوی وه؛ خو د جرمني نهم فوځ لا هم مخ پر وړاندې روان وه.

د اكتوبر په نيمايي كې جرمني فوځ د وارسا څخه يوازي ۱۲ كيلومتره لرې وه؛ خو قوي روسي فوځ او د استريا-هنګري³ كمزروي ته په كتو سره جرمني فوځ خپله حوصله له لاسه ورکړه او د نومبر په لومړۍ نيټه يې د حملې څخه لاس واخيست او خپل مركز ته راغی.

د بالکانو جبهه

د جګړې په پېل كې استريا پر سربيا باندې درې قوي حملې وكړې، چې سربيا په خپل قوت سره په شا وتمبولې.

د جګړې په پېل كې بلغاريا بهي طرفه وه؛ خو د اكتوبر په ۱۴-۱۹۱۴ ز كال يې په جګړه كې د داخليدو اعلان وكړ، ددې څخه مخكې د استريا لپاره په سربيا باندې د حملې يوازي شمالي او لويديزې سرحدې پولې خلاصې وې، دلته د دانيوب، ساوا او ډرينا سيندونه بهيدل او د غرونو يوه اوږده سلسله پرته وه، چې همدا د حمله كوونكي فوځ لپاره خنډ ول.

د سربيا جنرال ريډومير پوتنك د دفاعي جګړې پريکړه كړې وه او سيندونه يې خپله لومړۍ جبهه ګرځولې وه، خپل فوځ يې په ختيځ ځای پر ځای كړی وه، فوځ يې نوي تخنيک او نوي وسلې نه درلودې.

---

³ په ځينو ځايونو كې يوازي استريا ليكل شوې، چې موخه ترې هماغه د استريا-هنګري مشترک سلطنت دی، استريا د اتریش يا اطريش په شکل هم ليكل كيږي (ژباړن)

د اگست په ۱۲ د استریا په ۱۹ برخو باندې ویشل شوي فوځ د سربیا پر ضد جگړه پېل کړه، دویم فوځ د شمال او پنځم او شپږم فوځ یې د لویدیځ لخوا جگړه پېل کړه، په مقابل کې یې د جنرال پوتنک سره یوازې ۱۲,۵ برخې فوځ وه، چې په دريو فوځونو باندې ویشل شوی وه، د اگست د ۱۵ پورې د استریا یوه گروپ فوځ سبیک په خپله ولکه کې راووست او پنځم فوځ د سربیا فوځونه د جادر سیند پورې شا تگ ته اړ کړل.

خو، په دا بله ورځ جنرال پوتنک یوه قوي ځوابي حمله وکړه، د استریا فوځونه یې بیرته خپلې پولې ته ورسول، په دې سره استریا ماته وخوړه، جنرال اسکر وان پوتیورک د خپل فوځ پ مشرۍ او د ارتباط په ټینګولو کې په بشپړه توګه ناکام شوی وه، د ۱۹ برخو څخه یې یوازې ۸ برخې فوځ د جگړې ډګر ته راوسته، د استریا د فکر برعکس د سربیا او روسیې فوځ ډېر قوي او چټک وه.

د سپتمبر په ۸ جنرال پوتیورک یوه بله حمله پلان کړه، ددې پلان مطابق فوځ به یې د ډرینا او ساوا څخه سربیا ته داخلېږي، په لومړیو کې یې بریا ترلاسه کړه، خو د سپتمبر په ۱۶ د سربیا لخوا یوه قوي ځوابي حمله وشوه، د استریا فوځونه یې اړ کړل، چې بیرته خپلې پولې ته ولاړ شي، د سربیا فوځ بیرته دفاعي حالت ونيوه.

د نومبر په ۵ جنرال پوتیورک په سربیا باندې دریمه حمله وکړه، بریا یې ترلاسه کړه، د نومبر د ۱۵ پورې جنرال پوتیورک وال جیوو په خپله ولکه کې درلود.

د سربیا فوځ یوه قوي ځوابي حمله وکړه، د دسمبر د ۳ او ۹ تر منځ یې د استریا فوځ شا تگ ته اړ کړ، د دسمبر د ۱۵ پورې د استریا فوځ خپل سرحد ته رسیدلی وه، د جگړو دا سلسله ډېره خونړۍ وه، په همدې وخت کې د سربیا ۶۷ کلن جنرال پوتنک د خپلو فوځونو د منظمولو لپاره بیا پلان جوړ کړ.

د روسیې فوځ لخوا په گلشیا باندې د ولکې وروسته د استریا لخوا په سربیا باندې حملې کول د مؤقت وخت لپاره ودریدې، د اپریل د ۱۵-۱۹۱۵ پورې ۷۰۰۰۰ سربیايي فوځیان او ځینې عام خلک د ټانفس د ناروغۍ له امله مړه شول.

د ترکیې جبهه

د اگست د ۲ د تړون له مخې ترکیه د مرکزي ځواکونو د مرستې لپاره جگړې ته چمتو وه، په لومړۍ نړیواله جگړه کې د ترکیې د داخلیدو وجه انگلستان وه، ترکیې د بیړیو د جوړولو پیسې ورکړې وې؛ خو انگلستان جوړې شوې بیړۍ بیرته ترکیې ته نه ورکولې، ددې حالت څخه جرمني گټه پورته کړه او دوه بیړیو مرسته یې د ترکیې سره وکړه او ترکیه یې د مرکزي ځواکونو څخه د ملاتړ لپاره چمتو کړه.

د کاکیشیا په جبهه کې ترکیې فوځ د جنرال حسن عزت په مشرۍ د روسیې فوځونو سره جگړه کوله، د ترکیې د جنګ وزیر انور پاشا د جگړې پلانونه جوړول او جنرال حسن عزت پلي کول او د هغه غلطۍ یې اصلاح کولې، د انور پاشا د پلان له مخې روسیې فوځ ته باید د مخکې تګ اجازه ورکړل شي، تر څو د ترکیې سیمې ته داخل شي او د داخلیدو سره سم به ترکان ځوابي حمله کوي، په همدې دوران کې به د روسیې فوځ اړیکه د نور فوځ سره پریکوي او راغلی فوځ به یې په بشپړ ډول له منځه وړي.

دغه پلان د اوړي موسم لپاره ښه وي؛ خو د ژمي په موسم کې چې د حرارت درجه د فارن هایت منفي ۲۰ ته ښکته راځي او هم قوي طوفان ورسره مل وي، په دې وخت کې دغه پلان د پلي کیدو وړ نه وي.

ترکیې مشرانو کولای شول، چې ۱۵۰۰۰۰ فوځیان د جنګ ډگر ته راولي، بلخوا د روسیې فوځ شمېره ۱۰۰۰۰۰ تنه وه، جنرال حسن عزت وکولای شول، چې یوازې ۹۵۰۰۰ فوځ د جنګ ډگر ته راولي، د دواړو خواوو څخه زیات فوځیان ووژل شول، د ناروغانو سره د مرستې د مناسب نظام په نه درلودلو سره د مرګ کچه نوره هم زیاتیده.

د جگړې په دوران کې ترکیې فوځ د سختو لارو، طوفانونو او واورې سره مخ شو، په غریزه سیمو کې د مخکې تګ په وجه یې د یوه گروپ د ۸۰۰۰ تنو څخه

۴۰۰۰ تنه ووژل شول، د جنرال حسن عزت ۲۵۰۰۰ فوځ يوازي د صفونو د جوړولو په وخت کې له منځه ولاړ.

د ۱۹۱۴ ز کال د دسمبر په ۲۹ روسي فوځ بريا تر لاسه کړه، د جنرال حسن عزت د ۹۵۰۰۰ فوځ څخه يوازي ۱۸۰۰۰ فوځ پاتې شو، په دې جگړه کې ترکي فوځ ته زيات زيان ورسیده.

بلخوا ميزوپوتاميا ته د انگليسانو ننوتل هم پېل شوي وي، د انگلستان هندي افسر د اينگلو-پرشين د تيلو د کمپنۍ د ساتنې لپاره د انگليسانو څخه د مرستې غوښتنه کړې وه، چې په دې يو غونډ فوځ ور روان شوی وه، بحرين ته ورسیده او د اکتوبر په ۲۳ انگليسي حکومت د بصري د نيولو حکم ورکړ.

په يوه سخته جگړه کې، چې د نومبر په ۲۲ رامنځته شوه، په دې جگړه کې ۴۸۹ هندي او انگليسي فوځيان ووژل شول او د ترکانو څخه يې بصره ونيوله، د همدې ځای څخه انگليسانو په نورو عربي هيوادونو کې داخلي اختلافاتو او پاڅونونو ته پوکي ورکوه.

بحري جبهه

د لومړۍ نړيوالې جگړې د پېل سره بحري جگړې پېل شوې وي، لومړۍ بحري بريا د جرمنيانو وه، چې د روم په بحيره کې تر لاسه کړه، ددې جگړې له لارې د جرمني کروزي (گوئی بن) او واړه کروزي (بريسلو) د روم د بحيري له لارې قسطنطيني ته رسول وه؛ ځکه انگليسي بحري فوځ د جرمني بحري په بشپړ ډول محاصره کړی وه، دويم دا چې، دا هغه بيړۍ وي، د کومو په واسطه چې ترکيه په جگړه کې داخله شوې وه.

د هولي گوليند جگړه

د ۱۹۱۴ ز کال د اگست په ۲۸ د انگلستان اميرالبحر ډيوډ بيتي د جرمني په بحري ځواک باندې د حملې لپاره يو پلان چمتو کړ، ددې پلان مطابق پنځه جنگي کروزي او ۲۵ ډيسترايزرز به د جرمني په گوليند بندرگاه باندې حمله کوي او ژر به بيرته راځي، په دې جگړه کې د جرمني درې کروزي له منځه ولاړل او د انگلستان کروزي

ایری تهوسا ته هم زیات زیان ورسیده؛ خو په بیرته راتلو کې بریالی شو، په دې ډول د (حمله وکړه- او- وتښته) جگړه په ټوله نړیواله جگړې کې روانه وه.

د سپتمبر په ۲۲ د جرمني فوځ ځوابي حمله وکړه، په دې حمله کې د انگلستان درې کروز له منځه ولاړل.

د نومبر په ۲ شمالي سیمې د جگړې مرکز وټاکل شو او د سوادگریزو او نورو الوتکو د تگ راتگ لپاره ځانگړې لاره وټاکل شوه، د جرمني هغه بیړۍ چې په مستعمرو کې وې، ویې کولای شول، چې انگلیسي بیړۍ له منځه یوسي، ایمن وکولای شول، چې ۱۵ انگلیسي بیړۍ له منځه یوسي، په ویسټ انډیز کې د (لارل سروهي) په نوم موجودې بیړۍ وکولای شول، چې ۱۷ انگلیسي بیړۍ له منځه یوسي؛ خو په پای کې په خپله وچاودیده.

د نومبر په لومړۍ نیټه د جرمني په ختیځ یوې بیړۍ په انگلیسي بیړۍ باندې حمله وکړه، چې دوه جنگي کروزه یې له منځه یوړل او نورې بیړۍ په تښته بریالی شوي، جرمنیانو د ډېر وخت لپاره خپل بحري کودونه تغیر نکړل، انگلیسانو وکولای شول، چې د دوی په خبرو پوه شي او کودونه یې ترجمه کړي، چې ددې څخه وروسته د جرمني بحري جگړې دومره بریالی نه وې.

مستعمراتي جبهې

د افریقا په لویه وچه کې د جگړې حالت بدل وه، هلته د سختو لارو، ځنگلونو او ډبرینو لارو په موجودیت سره جگړیز فعالیتونه یوازې د بحرونو پورې تړلي وه، په بحرونو کې د بیړیو په واسطه حمل و نقل په اسانه ترسره کیده، جرمني د لومړۍ نړیوالې جگړې د پیل پورې زیاتي مستعمري درلودې.

توگو لینډ(اوسنی گانا او د توگو سیمه) کې جرمني د اریکو یو قوي بې سیمه سیستم جوړ کړی وه او په افریقا کې یې د خپلو نورو مستعمرو سره د همدې ځایه اریکه ټینگوله.

د اگست په ۷-۱۹۱۴ ز کال کې انگلستان د لویدیځ او فرانسې د ختیځ لخوا په توگو لینډ باندې حمله وکړه، ۲۰۰ جرمني او ۱۰۰۰ افریقایي فوځیانو د یوې کوچنۍ جگړې څخه وروسته وسله وغورځوله او د اگست په ۲۶ یې دغه سیمه متحدو فوځونو ته پرېښوده، متحدو فوځونو هغه بې سیمه دستګاه له منځه یوړه او خپل سیستم یې نصب کړ.

د اگست په ۲۰ فرانسوي او بیلجیمي او د اگست په ۲۷ انگلیسي فوځونو په کیمرون باندې حمله وکړه، په پېل کې دغو فوځونو بریا ترلاسه کړه؛ خو د جرمني او افریقایي فوځونو په ځوابي حمله کې دغه فوځونه شاته تګ ته اړ کړل شول.

جرمنیانو جنوب لویدیزه افریقا هم په خپله ولکه کې راوستې وه، دغه سیمه په لومړیو هېڅ اروپایي هیواد نه نیوله، په ۱۸۷۸ ز کال کې انگلیسانو یوه کالوني جوړه کړه؛ خو په ۱۸۸۴ ز کال کې دغه سیمه د جرمنیانو په ولکه کې راغله، وروسته ددې سیمې څخه قیمتي شیان لاسته راغلل، چې په دې سیمه کې ورسره پرمختګ پېل شو، د ریل ګاډي پټلۍ او د حمل و نقل نورې لارې جوړې شوې او په ونډوک یې د بې سیمه اړیکو نیولو یو قوي مرکز هم جوړ شو.

قبايلي قومونه د جرمني د فوځ د سلوک څخه ناخوښه وه، حمله کونکو ددې موقع څخه ګټه واخیسته، د ۱۹۱۵ ز کال د جولای په ۱ په اوتلوی کې جرمنیانو خپله وروستي مورچه جوړه کړه او د یوه قوي جنگ وروسته ۳۵۰۰ جرمني فوځیانو د جولای په ۹ خپلې وسلې وغورځولې او دغه سیمه یې د جنوبي افریقا په کنترول کې راوستې.

د جرمني ختیزه افریقا د زیات نفوس او زیات مال لرونکې وه، په دې هیواد باندې د حملې لپاره انگلستان فوځ نه درلوده؛ نو د هند نه یې فوځ راوغوښت او د اگست په ۸ یې د دارالسلام بندر او بې سیمه مرکز له منځه یوړ، ورپسې جگړه پېل شوه، جرمني فوځ ښه جگړه کوله او انگلیسي فوځ ته یې د مخکې تګ اجازه نه ورکوله.

د ۱۹۱۵ ز کال په پای کې جرمني فوځ وکولای شول، چې انگلیسي فوځ ددغه هیواد څخه وباسي او هم یې د انگلستان د ولکې لاندې سیمې ختیزي افریقا باندې

حمله وکړه، د جنرال لایو په مشرۍ کې جرمني فوځ د ۱۹۱۶ ز کال په مارچ کې د یوگانډا د ریل پټلۍ د ولکې لاندې راوسته.

وروسته انگلستان د هند نه نور فوځ راوغوښته او جنرال لایو ورسره جگړه پېل کړه، د انگلستان ۳۰۰۰۰۰ فوځ یې د دوه کلونو لپاره دلته مصرف وساته، په داسې حال کې چې د جنرال لایو سره یوازې ۱۳۰۰ تنه فوځ وه، په دې جگړه کې د انگلستان ۳۵۰ میلیونه پاونډه مصرف شول او تقریباً ۷۰۰۰۰۰ تنه ووژل شول، د ۱۹۱۸ ز کال په نومبر کې جنرال لایو وسله وغورځوله.

کائیو چو د چین د شانتونګ د ولایت یوه جزیره وه، دا سیمه جرمني نیولې وه، تر څو خپلې بحري موخې ترلاسه کړي، د اګست په ۱۵ جاپان جرمنیانو ته التیماتم ورکړ، چې دا جزیره پریردې یا هم جگړې ته تیار شي، د اګست په ۲۳ جاپان د جرمني پر ضد د جگړې اعلان وکړ.

د سپتمبر په ۲ جاپانی فوځ د لنګ کو سیمې ته ورسیده، د سپتمبر په ۱۸ نور جاپانی فوځ هم ورورسیده، پنځه ورځې وروسته انګلیسي فوځ هم ورورسید او یوه خونړۍ جگړه پېل شوه، جرمنیان د فوځ د کموالي سره مخ ول، د یوې سختې جگړې وروسته د نومبر په ۷ جرمني فوځ وسله وغورځوله او جزیره یې جاپاني او انګلیسي فوځ ته تسلیم کړه.

د ۱۹۱۵ ز کال د جگړې حالات

لومړۍ نړیواله جگړه د تیر کال د اګست څخه پېل شوې وه او په هره جبهه کې جگړه بڼه په درز کې روانه وه، د افریقا په صحرا کې، د چین جزیرې، نږدې ختیځ، بالکان، پولینډ، گلشیا، پروسیا او فرانسه ټول د جگړې تاوده ډګرونه ول او فوځونه د یوه په مقابل کې په جگړه باندې بوخت وه او د یوه بل د ماتې لپاره یې موقع لټوله.

انگلیسی فوځ چې په لومړیو کې یې یوازې په شپږو برخو کې جگړه کوله، په دې کال کې یې جگړه لسو برخو ته وغځوله، ددې کال په جریان کې یې فوځ ۳۷ برخو ته ورسوه، د فرانسې فوځ ۱۰۴ برخې وه، د جرمني فوځ په لویدیځ کې ۹۴ او په ختیځ کې ۶۵ برخو کې جگړه کوله، ددې کال د جگړې حالات په لاندې ډول دي.

ځمکنۍ، بحري او هوايي حملې

د ۱۹۱۵ ز کال په دوران کې لویدیزه جبهه لږ څه آرامه بنکاري، دواړو خواوو خپل فوځونه په لومړیو لیکو کې اچولي وه او د خندقونو جگړه یې کوله، متحدو فوځونو د نیول شویو سیمو د بیرته لاسته راوړلو لپاره په جرمني فوځ باندې حملې کولې، ناکامیدل او بیرته خپلو خندقونو ته راتلل.

ختیزه جبهه د جرمني او روسي فوځونو د توجه مرکز وه، د جرمنیانو د پلان له مخې لومړی باید ختیزه جبهه آرامه کړي او بیا خپل پام لویدیزي جبهې ته واړوي؛ خو دې پلان ته عملي جامه اغوستل لږ څه ستونزمن ول، د ۱۹۱۵ ز کال په دوران کې ډېره توجه بالکان، ترکیي او بحري جبهو ته وه، په همدې کال بلغاريې په جگړه کې د مرکزي قوتونو سره ملاتړ اعلان کړ او جگړه کې داخله شوه.

دلته هره جبهه جلا جلا مطالعه کوو.

لویدیزه جبهه

د ۱۹۱۴ ز کال د سپتمبر په ۱۴ جرمني فوځ خپل نوي ځای ته په شا شوي وه، دغه کرښه د ۱۹۱۴ ز کال په نومبر کې یو ځانگړی سرحد وه، دې ځای ته یې د هیډن برگ نوم ورکړی وه، متحدو فوځونو څو ځلې په جرمني فوځ باندې حمله وکړه، چې دواړه خواوې به درې میله شاته یا مخکې شوې او یوې خوا هم بریا خپله نکره.

په همدې کال په لویدیزه جبهه کې د جرمنیانو لخوا په لومړي ځل زهرجن گاز (کلورن گاز) استعمال شو، دغه هرجن گاز د اپریل په ۲۲ د پاریس په دویمه جگړه کې په انگلیسي فوځ باندې استعمال شو.

د نو چييل جگړه

فرانسوي جنرال جوفر د اريس په شمال کې د يوې قوي حملې پلان جوړ کړ، د ۱۹۱۵ کال د مارچ په ۱۰ انگليسي فوځ يوه قوي حمله وکړه، ددې ناڅاپي حملې په پايله کې د جرمني فوځ په لومړي صف کې درز رامنځته شو، په همدې درز کې انگليسي فوځ ورننوت او پر جرمنيانو يې حملې پېل کړې، د جگړې په دوران کې جرمني فوځ ته مرسته هم ورورسيده؛ خو جرمني فوځ ونشو کولای، چې ځوابي حمله وکړي او ناکام شول، دوی د خپل فوځ په منځ د رامنځته شوي درز په ختمولو باندې بوخت ول.

په دا بله ورځ ۱۶۰۰۰ فوځ د جرمني فوځ مرستې راورسيده او ځوابي حملې لپاره يې چمتوالی پيل کړ، د مارچ د ۱۳ پورې جرمني فوځ ځوابي حملې کولې؛ خو بريالي نشول، هو، جرمني فوځ دومره گټه ترلاسه کړه، چې انگليسي فوځ يې د نورو حملو څخه منع کړ او جگړه پای ته ورسیده.

د پاریس دویمه جگړه

د جرمني د فوځ مشر جنرال فالکن پریکړه وکړه، چې په پاریس کې به زهرجن گاز استعمالوي، د اپریل په ۲۲ ماښام ۵ بجې يې دغه گاز استعمال کړ او په پاریس کې موجود انگليسي فوځ وپاشل شو.

انگليسي جنرال سمت ډورن يو ځل بيا خپل لومړنی صف منظم کړ، د اپریل په ۲۴ جرمني فوځ بيا زهرجن گاز استعمال کړل، چې د انگليسي فوځ ته يې زيات ځاني زيان واړاوه، د اپریل په ۲۷ جنرال سمت ډورن خپل فوځ ته د شاته تگ امر وکړ.

په دې کار يې جنرال سمت له دندې گوښه او پر ځای جنرال هربرټ پلمر د متحدو فوځونو مشر وټاکه؛ خو جنرال پلمر د ځای د کتلو وروسته د جنرال سمت کرڼه تائيد کړه، دا ځلي فرانسوي مشرانو دغه پریکړه ومنله.

د انگليسي فوځ شاته تگ د می په لومړۍ نيټه پيل شو، د جرمنيانو لخوا د می په ۲۴-۲۵ حملې څخه وروسته انگليسي فوځ په بشپړ ډول د پاریس نه وشړل شو

او پاریس د جرمنیانو په ولکه کې پریوت، په دې جگړه کې ۷۰۰۰۰۰ انگلیسي فوځ ووژل شو او د جرمني فوځ زیان د نیمایي څخه هم کم وه.

بله جگړه د ارتوئز وه، چې ۱۰۰۰۰۰۰ څخه زیات فرانسوي او ۷۵۰۰۰۰ جرمني فوځیان په کې ووژل شول.

د ۱۹۱۵ ز کال په مني کې فرانسوي فوځ کوبنبن کاوه، چې د جرمني د فوځ په لومړي صف کې درز رامنځته کړي، په لومړیو کې د فرانسوي فوځ حملې ناکامې وې، وروسته یې نور فوځ هم چمتو کړ او د سپتمبر د ۲۵ پورې جگړه وځنډوله، په دویم یې چې جگړه پېل کړه؛ نو د جرمني فوځ لومړی صف یې له منځه یووړ.

په دې وخت کې جرمني جنرال فالکن خپله د جگړې ډگر ته راغی، د هغوی حوصله یې زیاته کړه او جگړه یې پېل کړه، چې دسمن یې شا تگ ته اړ او بیرته خپل ځای ته راغلل.

ختیزه جبهه

د ۱۹۱۵ ز کال په پېل کې روسان په داسې حال کې وه، چې نږدې وه جرمنیان به یې د جگړې څخه وباسي، جنرال هیدن برگ او لیوډنډروف دواړو دویم ویلیم ته ویلي ول، چې لومړی باید ختیزه جبهه په ارامه کړل شي، تر څو لویدیځې جبهې ته اوزگار شي.

ددې موخې لپاره جرمنیانو پلان جوړ کړی وه، هغوی د استریا څخه د لږ کومک په پایله کې کولای شو، چې روسانو ته زیات زیان ورسوي او داسې زیان چې بیا سر راپورته نکړي.

د کاکیشیا په سیمه ترکي فوځ د روسانو سره په جگړه وه، که چیرته روسي فوځ خپل پام ختیزې جبهې ته اړولی وای؛ نو ترکانو کولای شول، چې د روسیې خاوري ته ننوځي، همدغه وجه چې روسانو خپل پام دواړو خواوو ته اړولی وه.

که چیرته روسي فوځ خپله توجه ترکیي ته اړولي وه؛ نو جرمني کولای شول، چې روسي فوځ له منځه یوسي او بیا روسي فوځ نه شو کولای، چې په یوه جبهه

کې هم خپل فوځ راټول کړي، په دې وخت کې مرکزي قوتونو کولای شول، چې نیمه جگړه وگټي؛ ځکه بلخوا د انگلستان، فرانسې، بیلجیم او سربیا د فوځ سره د جرمني نیم فوځ په جگړه کې ښکېل وه او هغوی په سم ډول جگړه نشوه کولای.

په ختیزه جبهه کې جرمنیانو د ۱۹۱۵ ز کال په پېل کې جگړه پېل کړې وه، په دې جبهه کې زیاتې جگړې د روسیې سره دي.

په میسوریا کې د ژمي جگړې

د اوړي په موسم کې مرکزي قوتونو د جگړې څخه د روسیې د ویستلو پلان جوړ کړی وه او یوه متحده جبهه یې ددې پلان د پلي کولو لپاره ترتیب کړې وه، ددې پلان مطابق د جرمني لسم فوځ به د ختیزې پروسیا له لارې په روسیې فوځ باندې حمله کوي او په همدې وخت کې به د استریا فوځ د کارپیتھینز په غاړو باندې حمله پېلوي.

د جرمني لسم فوځ د نی مین د سیند په غاړه مخکې تګ پېل کړ او د روسیې دریم، شپږویشتم او شلم او هم یې سایبیریا دریم گروپ فوځ د اګستوو د ځنگلو خواته په شا تګ ته اړ کړ، په دې شاته تګ کې دریم، شپږویشتم او د سایبیریا دریم گروپ فوځ بریالی شو؛ خو شلم گروپ فوځ په بشپړ ډول په ځنگلونو کې د جرمني فوځ لخوا محاصره شو.

په دې جگړه کې د ۱۰۰۰۰۰۰ څخه زیات روسیې فوځ ووژل شو او اسیر شویو روسیې فوځیانو شمېر ددې څخه زیات وه، بلخوا د استریا د فوځ لخوا په جنوب باندې حمله ناکامه شوې وه، چې ددې په وجه ټول پلان خراب شو او مرکزي قوتونو هیڅ ترلاسه نکړل، په دې سره د جرمني تخنیکي او فوځي بریا ناکامه شوه.

د گارلس ټارنوو ماته

د مارچ د میاشتې پورې د روسیې اقتصاد، ټولنیز او د دهیواد دننه حالات ډېر خراب شوي وه، د خوراکي توکو کمښت، د چارواکو نا اهلي او فساد هغه څه وه، چې د روسیې هرې طبقې د امنیت غوښتنه کوله، یوازې روسیې چارواکو د خپلو متحدو قوتونو د خوشحالولو لپاره د جرمني ضد جگړه کې برخه اخیسته، تر خپل

تړون ته ژمن پاتې وي. په جرمني کې د روسیې د داخلي حالاتو جاج په ژور ډول اخیستل کیده، د جرمني چارواکو په نظر دا هغه وخت وه، چې په روسیه باندې یوه وروستی قوی حمله وکړل شي، تر څو یې د جگړې کولو څخه وباسي او بیا خپله ټوله توجه نورو متحدو قوتونو ته واړوي.

د جرمني چارواکو د فکر مطابق، که چیرته روسي فوځ د جگړې څخه وویستل شي؛ نو بیا کولای شو، چې متحدو فوځونو ته یوه قوی ماته ورکړو او کیدای شي، چې بیا په نړۍ باندې جرمني واکمن شي.

خو، حالات د داسې فکرونو په واسطه په اسانۍ سره تغیر نکوي، قومونه باید خپلو فکرونو ته عملي جامه واغوندي او د خپلو پلانونو د عملي کولو لپاره باید سخته خواري وکړي.

د روسي فوځ حالت ډېر کمزوری وه، هغوی نه شو کولای، چې په جرمني فوځ باندې یوه قوی حمله وکړي، روسي فوځ په هره جبهه کې د جامو (لباس) او وسلو د کموالي سره مخ وه، بلخوا جرمني فوځ په هر لحاظ بشپړ او با اعتماد وه، هغوی د گارلیس ټارنوو د سیمو څخه یوه قوی حمله پلانونه.

ددې موخې لپاره یې توپ خانه او پیاده فوځ د لویديزې جبهې څخه ختيزې جبهې ته انتقال کړ، اوس څلورم او دولسم فوځ زیات قوی شوی وه او په دینمن باندې حملې ته چمتو وه، د می په دویم باندې حمله پیل شوه، په دې حمله کې ۹۵۰ ټوپونه استعمال شول، دغه حمله یې پټه وساتله، چې روسي فوځ ددې حملې څخه هیڅ خبر نه شو.

په راتلونکو دوو ورځو کې د جرمني فوځ توپخانو د روسي فوځ په منځ کې یو درز رامنځته کړ، په دې سره جرمني فوځ نور هم مخکې ولاړ، د جون د ۲۲ پورې جرمني فوځ لیمبرگ ونيوه، د شمال خواته مخکې ولاړل او د اگست په ۴-۵ یې وارسا فتحه کړه.

د اگست په ۲۵ بریست-لیتوسک سقوط وکړ، د اکتوبر په پېل کې جرمني فوځ د روسیې په خاوره کې مخکې تللی وه، په دې جگړه کې د لس لکه څخه زیات روسان ووژل شول، په همدې اندازه نور اسیر شو، په همدې کال کې روسي تزار دویم نیکولاس د فوځ مشري په خپل لاس کې واخیسته.

د ایټالېي جبهه

ایټالیا د می په ۲۳-۱۹۱۵ د انگلستان او فرانسې په غوښتنه د درې گوني اتحاد څخه ووتله او د استریا پر ضد یې د جگړې اعلان وکړ.

په جگړه کې د ایټالیا په داخلیدو سره د جگړې نقشه بدله شوه، ایټالیا په جگړه کې د متحدو فوځونو سره ځکه شامله شوه، چې متحد فوځونه بریا ته نږدې شوي ول.

ایټالېي او استریا ۴۸۴ میله اوږده پوله درلوده، دغه پوله په دريو برخو باندي ویشل کیدای شي، په لویدیځ کې د ټائرویل سیمې، په منځ کې د ډالومیس او کارنک غریزې سیمې او په ختیځ کې د ایسونز د سیند غاړه پرته وه.

د لومړیو دوو سیمو څخه حمله کول ناشوني وه، ایټالیا باید د دریمې سیمې څخه پوریوځي، تر څو حمله وکړي؛ خو د جگړې لپاره دا لاره ډېره ستونزمنه وه، بله ستونزه دا وه، که چیرته د استریا فوځ د لومړۍ سیمې (ټائرویل) له لارې حمله وکړي؛ نو استریا کولای شي، چې د ایټالېي فوځ د ایسونز د سیند په غاړه له منځه یوسي.

د غریزو سیمو لوړوالي توپیر درلود، په مرکز کې یې لوړولی ۶۵۰۰ فټه وه، چې یوازې د ایټالیا غریزو فوځیانو کولای شول، ترې تیر شي، په دې ځای باندي د حملې پایله دا وه، چې ایټالیا د استریا د فوځ د حمل و نقل لاره بنده کړي؛ خو ددې کار لپاره زیاتو غریزو فوځیانو ته اړتیا وه، دویم دا چې دې کار په میاشتو وخت ته اړتیا درلوده.

د ایتالیا په جبهه کې د استریا فوځ د ایتالیا حملو ته د ښه دفاعي ځواب ورکولو پریکړه کړې وه، جنرال کونریډ د ایتالیا په جبهه کې ۱۴ ګروپه فوځ ځای پر ځای کړی وه، بلخوا د جرمني لخوا هم یوه برخه فوځ غریزو سیمو ته لیږل شوی وه، ایتالوي جنرال لویی ګو کیډورنا یوازې ۳۵ برخه فوځ راوستلای شو.

د ایتالوي جګړې

د جګړې په لومړۍ ورځ جنرال لویی ګو د یوې عمومي حملې اعلان وکړ، د هغه لومړي فوځ په ترینتینو باندې حمله وکړه، څلورم فوځ یې په شمال ختیځو لومړیو صفونو باندې حمله وکړ، دویم فوځ یې په کیپو ریتو باندې د حملې لپاره چمتو وه او دریم فوځ یې په ایسونز او مونت فیلکن باندې د حملې لپاره چمتو کړی وه، په دې ډول ټول ۲۳ برخي فوځ یې په مختلفو ځایونو باندې ځای پر ځای کړی وه او د امر انتظار یې ویست.

د جون په ۲۳-۱۹۱۵ ایتالوي د ایسونز د سیند لومړۍ جګړه پیل کړه، دغه جګړه د جولایي د ۷ پورې روانه وه؛ خو ایتالوي فوځ دومره بريالی نه شو، وروسته د جولایي په ۱۸ دویمه جګړه پیل شوه، چې د اګست د ۳ پورې روانه وه، دریمه جګړه د اکتوبر په ۱۸ پیل او د نومبر د ۳ پورې روانه وه، څلورمه جګړه د نومبر په ۱۰ او د دسمبر په ۲ پای ته ورسیده.

په دې جګړو کې د ایتالوي فوځ نمونه یې قربانۍ ورکړې؛ خو کومه ستره بریا یې ترلاسه نكړه، د استریا فوځ په ځینو ځایونو کې وروسته ولاړ؛ خو د فوځ د صفونو تر منځ یې اړیکې موجودې وې، استریایي فوځ د ایتالوي فوځ د حملو ځواب په ښه شکل سره ورکاوه.

د ۱۹۱۵ ز کال په پای کې د زیان اندازه داسې وه، ۶۶۰۰۰ تنه ایتالوي فوځیان وژل شوي ول، ۱۹۰۰۰۰ تنه تپیان ول او ۲۲۵۰۰ تنه اسیر شوي ول، بلخوا استریا ته ۱۶۵۰۰۰ تنه زیان اوښتی وه، د استریا فوځ نور هم زیات کړل؛ خو ایتالوي فوځ همداسې کم پاتې شو.

د بالکانو جبهه

د ۱۹۱۵ ز کال په پسرلي کې جرمني د سربيا او بلغاريې له لارې بغداد د ريل د پټلۍ د غځولو اړتيا حس کړه، ددې موخې د ترلاسه کولو لپاره بلغاريې ته ځينې امتيازات ومنل، تر څو د مرکزي قوتونو سره په جگړه کې مرسته وکړي.

بلخوا متحدو فوځونو هم په جگړه د ملاتړ د ترلاسه کولو لپاره بلغاريې ته د امتيازاتو وړانديځ کړی وه، دلته سربيا هم موجوده وه، د بالکانو په جگړه کې سربيا بلغاريې ته ماته ورکړې وه؛ نو بلغاريې د موقع نه گټه پورته کړه او د جرمني سره ودریده.

د جرمني مخې ته يو بل مشکل د انگلستان د فوځ وه، چې د ترکيې په جبهه کې يې په گالي پولي باندي حمله کړې وه، په گالي پولي کې د ماتې وروسته بلغاريه د جرمني سره ودریده، د سپتمبر په ۶ جرمني، استريا او بلغاريې د سربيا په مقابل کې د يوې متحدې جبهې د جوړولو پريکړه وکړه.

د سربيا سقوط

سربيا د درې خواوو نه محاصره شوې وه، مرکزي قوتونو درې لکه فوځ د سربيا ضد جگړې ته چمتو کړی وه، په شمال کې يې د جرمني يوولسم فوځ وه او د استريا دريم فوځ د بلگراد د ختيځ او لويديځ له لارې حملې ته چمتو وه، په ختيځ کې يې د بلغاريې لومړی او دويم فوځ چمتو وه او د شمال له لوري يې په جنوب باندي حمله کولای شو.

د مرکزي قوتونو سره نور فوځ هم موجود وه، د بلغاريې د فوځ مشري د بلغاريې د فوځ مشر کوله؛ خو د نورو فوځونو مشري د جرمني د فيلډ مارشال اگست وان ميکنسن په لاس کې وه، د سربيا دوه لکه فوځ وه، چې په پنځو برخو ويشل شوی وه.

د اکتوبر په ۶ د جرمني او استريا فوځ گوله باري پيل کړه او د ساوا په طرف مخکې ولاړل، په دا بله ورځ د دانيوب سيند نه تير شوي ول، بلگراد د اکتوبر په

۹ سقوط وکړ، د سربيا دويم او دريم فوځ يوه قوي ځوابي حمله وکړه؛ خو ناکامه شوه.

بلخوا د بلغاريي فوځ د اکتوبر په ۱۱ سربيا ته ننوتلی وه، د اکتوبر په ۱۸ ټول فوځونه د جنرال ميکنسن په مشرۍ لاندې د سيند په غاړه راټول شوي وو او غوښتل يې چې په سربيا باندې يوه ستره قوي حمله وکړي، د سربيا فوځ په چټکۍ سره په شا روان وه او هم عامو سربيايانو خپلې فابريکې، دوکانونه او کورونه پرېښودل او د خپل فوځ سره يو ځای په شا روان وه.

د بلغاريي فوځ د مقدونيا فوځ ته ماتې ورکړه، د اکتوبر په ۲۳ يې ويلز ونيوه، د انگلستان او فرانسې دوه برخې فوځ چې د مرستي لپاره را روان وه، د هغه مخه يې ونيوله، دا فوځ د سربيا د مرستي لپاره ډېر کم وه او ډېر وروسته را ورسیده، د نومبر په منځ کې د سربيا د فوځ سره د وسلو د غورځولو سربيره يوه بله لاره هم وه او هغه دا چې غرو ته په شا شي.

هغوی ته د غرو ختلو پریکړه ډېره قيمتي و غورځیده، په دې تاريخي شا تگ کې ۱۵۰۰۰۰ تنه د متحدو فوځونو لخوا د بېړيو په واسطه د کرفو سيمي ته ورسول شول، په دې شا تگ کې د لورې، تندې، یخنی او د دښمن د قوي گوله بارۍ په پايله کې ۱۰۰۰۰۰ تنه سربيايي فوځ ووژل شو او ۱۶۰۰۰۰ تنه يې اسير شول.

بلغاریه غوښتل، چې د سربيا فوځ نور هم تعقيب کړي؛ خو جرمني او استريا يې مخالفت وکړ؛ ځکه جرمني غوښتل، چې متحد فوځونه د سالونیکا څخه وباسي.

د ترکيې جبهه

د ترکيې جبهه د ۱۹۱۵ ز کال په دوران کې ډېره گرمه جبهه وه، ترکان کومې خونړۍ جگړې ته چمتو نه ول؛ خو د انگلستان لخوا په گالي پولي باندې حملې ترکي فوځ د سره بيا منظم کړ، جرمني ورسره مرسته وکړ، د ترکيې په جبهه کې فوځ د ۲۰۰۰۰۰ څخه ۸۰۰۰۰۰ ته لوړ کړل شو.

د کاکیشیا جبهه

د کاکیشیا جنرال یوډنچ ته خبر ورکړل شو، د وان د جهیل په شمالي غریزو سیمو کې درې برخې ترکی فوځ ځای پر ځای شوی دی، هلته یې جنرال اوگانووسکي ور ولیره، تر څو ترکی فوځ د هغه ځایه وباسي.

وروسته چې د ترکی فوځ د شمېر څخه خبر شو؛ نو جنرال اوگانووسکي ته یې د احتیاط کولو امر وکړ؛ خو دغه ځواب ډېر وروسته ور ورسید او ترکی جنرال عبدالکریم پاشا یې فوځ محاصره کړی وه، یوه شوې وه، چې جنرال اوگانووسکي خپل مرکز ته کوم ځواب نه وه لیرلی، کله چې د مرکز څخه یو پلاوی دلته راوړسید، گوري چې د جنرال اوگانووسکي توپ خانه او ترانسپورت یې تباہ شوي دي.

د ترکیي د جنگ وزیر انور پاشا ته امر وکړ، چې دبنمن د کاکیشیا څخه وباسي، جنرال ډیونچ یو بل فوځ د مرستې لپاره جنرال اوگانووسکي ته ور ولیره، تر څو د ترکانو مقابله وکړي او هم د ترکی فوځ د حمل و نقل لاره بنده کړي، بلخوا روسي فوځ هم د ترکی فوځ د حمل و نقل په لاره باندې حمله کړې وه او ډیر زیات توپکونه او خوراکي شیان یې نیولي وه.

په دې جگړه ۱۰۰۰۰۰ ترکی فوځ ووژل شو، ۶۰۰۰ تنه یې اسیر شول او جنرال ډیونچ ته بریا ترلاسه شوه؛ خو ددې بریا څخه یې نوره گټه وانه خيستلای شوه.

د جنوبي میزوپوتامیا جبهه

انگلیسي فوځ د بصري وروسته القرنا هم نیولي وه، اوس د اماره په طرف مخکې روان وه، د جون په ۳ یې اماره ونیوله، یو فوځ یې د اهواز (احواز) په طرف مخکې روان وه، جنرال جارج ایف گورنیچ په میزوپوتامیا باندې یوه قوي حمله کوله، په دې حملې سره انگلیسي فوځ کولای شول، چې د تیلو ټولې ذخیرې د خپل کنترول لاندې راولي، د جولای په ۲۵ یې ناصریه ونیوله.

ټاون شينډ چې د پاکستان د سرحد ايالات⁴ د انگليسي فوځ مشر وه، هغه د اکتوبر په ۵ العزيزيه ونيوله.

اوس انگليسي فوځ ته د بغداد د نيولو اجازه ورکړل شوې وه، جنرال نکسن چې د هند د انگليسي فوځ مشر وه، ددې جبهې مشري يې کوله، د نومبر په ۲۲ يې په بغداد باندې حمله وکړه، چې دا حمله په بشپړ ډول ناکامه حمله وه، ۴۵۰۰ تنه انگليسي فوځ ووژل شو او انگليسي فوځ بيرته ستون شو.

د گالي پولي جبهه

د ۱۹۱۵ ز کال د جنوري په ۲ د روسيې د فوځ مشر جنرال نیکولايي د متحدو فوځونو نه وغوښتل، چې د ترکيې په جبهه باندې حمله وکړي، تر څو په کاکيشيا باندې د ترکيې د حملې گواښ له منځه ولاړ شي.

مخکې انگليسي فوځونو د بحر د لارې حمله کړې وه، چې په بشپړ ډول ناکامه شوې وه، اوس يې پريکړه وکړه، چې گالي پولي ته به خپل زيات فوځ استوي، جنرال هيملټن يې د حملې لپاره چمتو کړ، هغه ۱۵۰۰۰۰ تنه فوځ وغوښته، په ځواب کې يې ۷۵۰۰۰ فوځ چې د استراليا، نوي زيلاند(اينزيک) او فرانسويانو نه جوړ شوی، ورواستول شو او په ۲۹ برخه يې مأمور کړ.

د روسيې بحري بيړيو د باسفورس په کلاگانو باندې گوله باري پېل کړه، روسي فوځونو غوښتل، چې د قسطنطيني په فتحه کې بايد روسي فوځ د متحدو فوځونو سره څنگ په څنگ وي، مصطفى کمال پاشا چې په ترکي فوځ کې يو کوچنی مشر وه، د اينزيک او انگليسي فوځ په مقابل کې ودریده او هغوی يې مخکې تگ ته پرې نښوول.

انگليسي فوځ د بحري بيړيو له لارې گالي پولي ته راوړسیده؛ خو هلته ترکي فوځ موجود وه او انگليسان يې مخکې تگ ته پرې نښوول او زيات زيان يې ورواړوه، د متحدو فوځونو لپاره د گالي پولي جبهه د ټولو نه مهمه جبهه گڼل کيږي.

---

⁴اوسنی خيبر پښتونخوا

د می په ۲۵ یو متحد حکومت رامنځته شو او چرچل چې په گالي پولي کې یې ماته خورلې وه، له دندې گوښه کړای شو، حکومت په دې جبهه کې فوځ زیات کړ او ۱۳ برخې یې کړې، بلخوا ترکی فوځ هم ۱۶ برخې فوځ خای پر خای کړ.

حالات ډېر خراب وه، متحد فوځونه په ډېر بد حالت کې ول، اخر متحدو فوځونو پریکړه وکړه، چې د گالي پولي جبهه له منځه یوسي او خپل فوځ ژر له دې جبهې څخه وباسي؛ نو خپل فوځ ته یې د وتلو امر وکړ، د دسمبر په ۲۰ د اینزیک فوځ ووته او د جنوري په ۹ انگلیسي او فرانسوي فوځونه ووتل.

د گالي پولي نه د وتلو په مهال متحدو فوځونو ته هیڅ ډول زیان ونه رسیده؛ خو مخکې یې ۲۱۴۰۰۰ فوځیان وژل شوي ول، د گالي پولي نه د وتلو دوه لاملونه وه، لومړی دا چې دلته انگلیسي فوځ ته زیات زیان اوښتی وه، دویم دا چې د سربیا د سقوط وروسته د بغداد د ریل د پټلۍ له لارې ترکی فوځ ته زیات خوراکي توکي او وسلې رسول کېدې، چې په دې سره ترکی فوځ قوي شوی وه.

بحري جبهه

د ۱۹۱۵ ز کال په پېل کې جرمني فوځ په انگلیسي فوځ باندې د زیپلن په واسطه حمله کړې وه، وروسته د جنوري په ۲۴ د ډوگر بینک جگړه وشوه.

د فبرورۍ په ۱۹ انگلیسي او فرانسوي فوځ په دردا نیل باندې گوله باري پېل کړه، ددې گوله باری موخه د بحر په غاړه د موجودو کلاگانو څخه د دښمن د فوځ ویستل وه.

متحدو فوځونو د فبرورۍ په ۲۵ دویمه حمله وکړه، په دې حمله کې د بیرون خوا کلاگانې ورانې شوې او دښمن یې اړ کړ، چې شا تگ وکړي؛ خو امیرالبحر کارډن پوه شوی وه، چې یوازې د بحري حملو پواسطه بریا نه شي ترلاسه کېدای؛ خو چرچل یې خبرې ته هیڅ فکر ونکړ او د مخکې تگ امر یې ورکړ.

د مارچ په ۴ په پلان کې لږ تغیر راوستل شو، د راتلونکو دوو اونیو په دوران کې انگلیسي فوځ د ورځې لخوا گوله باري کوله، تر څو دښمن شا تگ وکړي او د

شپې لخوا کارکونکو سرنگونه پاکول؛ خو کارکونکي په بارودي سرنگونو کې د ستونزو سره مخ ول؛ ځکه گوله بارۍ زیات زیان ور اړولی وه.

د چرچل لخوا په کارډن باندې فشار زیات وه، چې په دې سره هغه ذهني ناروغ شو او کور ته یې ولیږه، پر ځای یې امیرالبحر روبک د جبهې مشر وټاکل شو، د مارچ په ۱۸ یې حمله وکړه، د ماسپینین پورې دا حمله زیاته بريالۍ ښکاریده.

خو، کله چې د سرنگونو کارکونکو بیا خپل کار پیل کړ، د سمندر د غاړو څخه گوليو وپشتلو یې کار ورخراب کړ، په دې وخت د متحدو فوځونو درې بیړۍ د سرنگونو سره ټکر او غرقې شوې، دې حالت ته په کتو سره روبک د عمومي شا تگ امر وکړ.

د ۱۹۱۶ ز کال د جگړې حالات

لومړۍ نړیواله جگړه ښه په درز کې روانه وه، متحدو او مرکزي هیوادونو د جگړې لپاره تېل تولیدول، په ځینو هیوادونو کې اقتصادي بحران رامنځته شوی وه او خلکو یې د امنیت او د جگړې پای ته رسولو غوښتنه کوله، په جگړه کې د وژل شویو خلکو وارثانو خپل واکمن د هغوی قاتلان گڼل.

جگړه د خلکو لپاره دومره مهمه شوې وه، چې تیر کال د انگلستان د جگړې سکرتر چرچل چې ماته یې خوړلې وه، له دندې گوښه کړل شو، تر دې چې انګلیسي پارلمان حکومت تبدیل کړ او نوی حکومت یې رامنځته کړ، د روسیې د فوځ مشر لري کرای شو او مشري یې خپله تزار دویم نیکولای په لاس کې واخیسته.

خو، جگړه اوس هم چټکه روانه وه، د جگړې په ډګرونو کې دواړو خواوو یو پر بل باندې حملې کولې، گوله بارۍ او پوپ خاني چلیدې، هر خوا مړي پراته او د وینو سیندونه روان ول.

حُمکنی، بحري او هوايي حملي

۱۹۱۶ ز کال هم د خان سره وړانی راوړې، په دې کال هم په ټولو جبهو کې په شدت سره جگړه روانه وه، د بحري برلاسی لپاره هلې ځلې اوج ته رسیدلي وې او په مستعمرو کې د وینو تویولو بازار ښه گرم وه.

لوېدیزه جبهه

د لویدیزي جبهې حالت د تیر کال په څیر وه، دواړو خواوو د لومړي صف د مخکيوالي لپاره هڅې کولې، په دې کال چې کومې جگړې شوي لاندې يې مطالعه کوو.

د وړین جگړه

د جرمني د فوځ مشر جنرال فالکن غوښتل، چې په لویدیزه جبهه کې د فرانسوي فوځ مورال کمزوری کړي، ددې لپاره په کار وه، چې فرانسوي فوځ شا تگ ته اړ کړي، دې جنرال غوښتل، چې زیات فرانسوي فوځ ووژني، تر څو عام خلک فوځ کې شامل نه شي او هم د عامو خلکو فکر د فرانسوي فوځ په اړه خراب کړي.

هغوی ددې کار لپار پروپاگند کاوه، جرمني فوځ د جگړې په دوران کې هغه فرانسويان وژل، چې د فرانسې سره يې مینه درلوده او هغه کسان يې پرېښودل، چې د وطن پر ځای يې د خپل خان سره ډېره مینه درلوده.

د همدې موخې لپاره جنرال فالکن د جرمني د شهزاده ویلیم لپاره د وړین په سیمه کې د جگړې پلان جوړ کړ، دلته د فرانسې د فوځ مشر پیتین وه، فرانسوي فوځ خوراکی توکو د راوړو لپاره د ریل گاډي یوه لاره درلوده، چې هغه هم د جرمني د فوځ د گوله بارۍ په پایله کې وړانه شوې وه او هره ورځ به يې پرې کار کاوه، چې جوړه يې کړي.

جرمني فوځ کې د جگړې صلاحیت موجود وه، جنګي مشق او تمرین يې درلوده او په ډېر مهارت سره يې جگړه کوله، د دښمن قوي حمله به يې په څو دقیقو کې له منځه وړه، توپ خانه به په وخت اړین ځای ته رسیده او هم به په درست وخت کې ترې گټه پورته کیده.

بلخوا فرانسوي فوځ بهادر فوځ وه؛ خو جنگي مشق او تمرين نه درلوده، هغوی په یوه وخت کې نشو کولای، چې منظم شي او د یوه ځای نه بل ځای ته لاړ شي.

ورډن د پاریس نه ۲۰۰ کیلومتره لرې او د فرانسې د بنو بنارگوټو څخه یو بنارگوټی وه، د فبرورۍ په ۲۱ د جرمني پنځم فوځ په فرانسوي فوځ باندې حمله وکړه، د فبرورۍ په ۲۲ د جرمني فوځ د دواماونټ کلا ونيوله، فرانسوي فوځ شا تگ وکړ او خپلو خندقونو ته ولاړ.

د جرمني د فوځ د پرلپسې حملو په وجه د فبرورۍ د ۲۴ پورې فرانسوي فوځ دریم خندق ته په شا شو، ددې ځای څخه ورډن یوازې ۸ کیلومتره لرې وه، په همدې ورځ جنرال هنري فلیپ پیتین د ورډن د جبهې مشر وټاکل شو.

د فبرورۍ په وروستیو کې د جرمني د فوځ مخکې تگ ودریده؛ خو د مارچ په ۵ یې یوه بله حمله وکړه، فرانسوي فوځ یې ۳ کیلومتره نور هم شاته کړ، د مۍ د میاشتې د ۲۹ پورې فرانسوي فوځ بڼه مقابله وکړه؛ خو جرمني فوځ د مارت هوم غرونه ونيول او د جون په ۷ یې د دوکس کلا هم ونيوله.

د فرانسې فوځ د جنرال چارلس منجنین په مشرۍ ځوابي حملې پیل کړې، جنرال منجنین هغه وخت هیرو شو، چې د جرمني فوځ یې د دواماونټ او د دوکس نه وشړه او دا سیمې یې بیرته ونيولې، راتلونکو دوو اونیو کې یې د جرمني فوځ دوه کیلومتره نور هم شا تگ ته اړ کړ.

د ورډن جگړه د لومړۍ نړیوالې جگړې تر ټولو اوږده جگړه وه، دا جگړه د فبرورۍ په ۲ پیل او د دسمبر د ۱۸ پورې روانه وه، په دې جگړه کې ۵۵۰۰۰۰ فرانسوي او نږدې ۴۳۰۰۰۰ جرمني فوځ ووژل شو.

د سوم جگړه

انګلیسي او فرانسوي فوځونو د سوم په جبهه باندې د حملې لپاره مشترک پلان ونيوه.

د سوم سیمه د فوځي حمل و نقل لپاره غیر مناسبه وه، د جنرال هیگ په نظر لومړی ۸ ورځې به په پرلپسې ډول په جرمني فوځ باندې گوله باري کیري، تر څو د هغوی دفاعي کرښه ماته شي او ورپسې به یوه قوي حمله کیري، هغه ددې موخې لپاره د ۲۷ برخو (۷۵۰۰۰۰) فوځ د جگړې ډگر ته راوسته، بلخوا جرمني فوځ یوازي ۱۶ برخې وه.

د جولای په لومړی نیټه سهار ۷:۳۰ انگلیسي فوځ حمله وکړه؛ خو جرمني فوځ یې حمله په بشپړ ډول ناکامه کړه، دا جگړه انگلیسانو ته ډېره گرانه تمامه شوه او په یوه ورځ کې یې ۵۸۰۰۰ فوځیان ووژل شو.

دا د انگلیسانو د تاریخ تیاره ورځ وه؛ خو جنرال هیگ بیا هم د جگړې د جاري ساتلو امر وکړ، د جولای په ۱۳ د شپې مهال انگلیسي فوځ وکولای شول، چې د جرمني د فوځ په صف کې درز رامنځته کړي؛ خو د جرمني د فوځ سمدستي مرستي دا خالیگاه بیرته ډکه کړه او انگلیسي فوځ یې شا تگ ته اړ کړ.

د اگست په ۲۹ یې جرمني جنرال فالکن له دندې گوښه کړ او پر ځای یې جنرال هیدن برگ راولیره، دده سره جنرال لیونډروف هم د ختیزې جبهې څخه د لویدیزې جبهې د کتلو لپاره راغی.

د سپتمبر د ۱۵ پورې انگلیسي فوځ بریالی نشو، اوس یې په یو ۱۰ میله اوږدې جبهې باندې د عمومي حملې پریکړه وکړه، ددې حملې ځانگړتیا دا وه، چې په لومړي ځل په کې ټانک استعمال شو.

بلخوا جنرال جوفر او جنرال فوش د ۱۹۱۶ ز کال په دسمبر کې تقاعد کړل شول، د جنرال جوفر پر ځای جنرال نیویل د فرانسوي فوځ مشر وټاکل شو، د موسم د زیات یخوالي په وجه د انگلیسي فوځ په حملو کې کموالی راغی؛ خو د نومبر د ۱۳ پورې یې د بیومونټ کلا فتحه کړه، د زیاتې اوږدې په وجه انگلیسي فوځ شا تگ وکړ او جنرال هیگ د سوم د جبهې د پای ته رسیدو اعلان وکړ.

د سوم په جبهه کې ۴۲۰۰۰۰۰ انگلیسي فوځ ووژل شو، ۲۰۰۰۰۰۰ تنه فرانسوي او ۵۰۰۰۰۰۰ تنه جرمني فوځ ووژل شو.

ختیزه جبهه

د گارلس تارنو د ماتې وروسته روسي فوځ بیا د سره د منظم کیدو لپاره کوښښ کاوه، تزار دویم نیکولاس غوښتل، چې په دې گرم موسم کې په جرمني فوځ باندې یوه قوي حمله وکړي، هغه د فرانسې د حکومت نه هم مرسته غوښتې وه، چې د ورځ په سیمه کې جرمني فوځ کمزوری کړي، تر څو روسي فوځ په ختیزه جبهه کې په جرمني فوځ باندې حمله وکړي.

په مارچ کې روسي فوځ د نیروچ د جهیل سره نږدې په جرمني فوځ باندې حمله وکړه، د ښه نظم د نه موجودیت په وجه روسي فوځ قوي حمله ونشوه کړای، په پایله کې جرمني فوځ ستره بریا ترلاسه کړه او روسي حمله یې ناکامه کړه.

په ختیزه جبهه کې د گرم موسم د راتلو په وجه دواړو خواوو د جگړې لپاره پلانونه جوړول، په دې وخت کومه قوي جگړه ونشوه، د می په میاشت کې استریا د ایټالیا په جبهه باندې حمله وکړه، اوس ایټالیا د روسیې نه مرسته غوښته، ایټالیا غوښتل، چې روسي فوځ په استریا باندې حمله وکړي، تر څو توجه یې هغوی (روسیې) ته واوړي او د ایټالیا په جبهه کې یې فوځ کم شي.

د گرم موسم په وجه د دویم نیکولای د پلان په اساس جگړه ونشوه، په دې سره د روسي فوځ مشر ایلیکسي بروسیلوف په خپله خوښه د استریا پر ضد د جگړې پلان جوړ کړ او د جون په ۴ یې حمله پیل کړه.

د بروسیلوف حمله

د روسي فوځ په جنرالانو کې بروسیلوف یو قوي او تکره جنرال وه، هغه د جرمني د فوځ تخنیک معاینه کړی وه، هغه په ډېر مهارت سره د جگړې لپاره پلان جوړ کړ، هغه پریکړه وکړه، چې د ستر فوځ پر ځای دې، گشتي (گرځیدونکی) فوځ جوړ کړل شي، تر څو په دښمن باندې په خاموش ډول حمله وشي او زیات زیان ورورسول شي.

د جنرال بروسيلوف دا پلان ډېر بريالی وه، دا په لومړۍ نړيواله جگړه د روسيې لومړنی ستره بریا وه، دا خبره بنکاره ده، چې متحدو فوځونو روسي فوځ د خپلو گټو لپاره استعمالوه او متحدو فوځونو د تزار د حماقت او بې عقلۍ نه گټه پورته کوله.

د جنرال بروسيلوف ددې حملې گټه هم نورو متحدو قوتونو ته ورسیده او هم په زیاتره ځایونو کې د غنیمت په مال کې روسيې ته برخه نه ورکول کیده.

د ډینسیټر او سټرائپا د سیند په غاړه د استریا د فوځ لومړی صف د یوې اونۍ په دوران کې مات کړل شو، روسي فوځ د طوفان غونډې حملې کولې، روسي فوځ نور هم مخکې لاړه او لیوتسک یې ونیوه او کوویل کاریل ته یې ځان ورسوه.

د جرمني د فوځ مشر امر وکړ، چې په چټک ډول دې د استریا فوځ ته مرسته ورسول شي، جرمني فوځ په درست مهال د جگړې ډگر ته ورسیده او تر ډېره یې د جنرال بروسيلوف د جگړو چټکتیا ورو کړه؛ خو په بشپړه توگه یې ونه دروله.

د روسي جنرال بروسيلوف د قوي حملو په وجه روسانو یو ځل بیا خپلې د لاسه ورکړې سیمې د دویم ځل لپاره ونیولې؛ خو د هیواد د کمزوري اقتصادي حالت په وجه د وسلو د کموالي سره مخ وه؛ ځکه نو د لومړیو بریاوو وروسته یې د جگړې څخه لاس واخیست.

د جنرال بروسيلوف د بريالیو حملو په وجه جرمني په هر ځای کې د ماتې سره مخ وه، کله، چې رومانيې مرکزي قوتونه کمزوري ولیدل؛ نو د متحدو قوتونو سره یې لاس یو کړ.

د بروسيلوف حمله د دواړو خواوو لپاره گرانه تمامه شوه، د یوې اندازې له مخې د دواړو خواوو لخوا لس لکه فوځیان په کار گمارل شوي وه، د استریا ملا همدې جگړې وړ ماته کړه او په سمدستي توگه د ایټاليې د جبهې څخه په شا شوه.

د ایتالیې جبهه

د ایتالیې د فوځ مشر جنرال کیدورنا د ایتالیې په جبهه کې د حملې پلان جوړ کړی وه.

د ایسوز د سیند په غاړه پنځمه جگړه د مارچ په ۹ پېل شوه، چې د مارچ د ۱۷ پورې روانه وه، حمله د گوریز د شمال او جنوب لخوا شوې وه، د موسم خرابوالي حمله کوونکي فوځ ته ستونزې پیدا کړې، د واورې او یخ موسم په وجه مخکې تګ ناشونی وه، په دې وخت کې جنرال کیدورنا ته د استریا لخوا په ټرینټینو باندې د جگړې خبر ورکړل شو، چې په دې د ایسوز پنځمه جگړه پای ته ورسیده.

د استریا د اسیاگو حمله

د می ۱۹۱۶ کال د استریا د پلان له مخې جنرال کونریډ غوبنتل، چې د ټرینټینو لخوا په ایتالیا باندې حمله وکړل شي، د هغه له نظره دا وخت اوس رارسیدلی وه، ددې موخې لپاره یې د جرمني نه مرسته وغوښته؛ خو د جرمني مرسته وروڼه رسیده او جنرال کونریډ د جگړې پروگرام جوړ کړ.

ددې حملې په پېل کې ایتالیې د روسي فوځ نه مرسته وغوښته، جنرال بروسیلوف چې په جنوب لویدیزه جبهه کې موجود وه، ویې ویل، چې په استریا باندې به رضا کارانه حمله وکړي.

جگړه د ۱۹۱۶ ز کال د می په ۱۵ پېل شوه، د جگړې په پېل کې جنرال کونریډ بریالی وه، د روسیې د لومړي فوځ د جنرال رابرتو بروساتي د ځنډ له وجې استریا وکولای شول، چې ارسیرو او اسیاگو ونیسي، دغې سیمې د شمالي سیمو لپاره د دروازي حیثیت درلوده.

استریایي فوځ چې دې سیمې ته راوړسید، په حملو کې یې کموالی راغی؛ ځکه چې د استریا سره فوځ کم وه، دویم دا چې د بروسیلوف فوځ ختیزې جبهې ته روان وه، لاره ستونزمنه وه او څلورم دا چې د ایتالیې فوځ مرستې ته رارسیدلی وه.

د جون په ۱۷ جنرال کونریډ د ایټالیا د قوي ځوابي حملو سره مخ شو، هغه د جگړې لومړني ځای ته راغی او جگړه پای ته ورسیده، د دواړو خواوو څخه نږدې یولک، یولک کسان ووژل شول.

د ایسونز د سیند جگړې (۸، ۷، ۶ او ۹ جگړه)

په اسیاگو کې د ماتې وروسته جنرال کیډورنا د ایسونز په جبهه باندې د ځوابي حملې پلان جوړ کړ، ایټالوي فوځ د راتګ لپاره بڼه سرکونه او د ریل پټلۍ درلودې؛ خو د استریا فوځ چې ایسونز ته راته د ډبرو ستونزو سره مخ شو.

د ایسونز یا د گوریز جگړه د اګست په ۶ پېل شوه، ایټالوي په لومړیو کې د گوریز او د رسین مائیکل غریزي سیمې ونيولې، ددې ځای یې کولای شول، چې په کارسو باندې حمله وکړي، د یوې قوي جگړې وروسته استریایي فوځ ددې سیمې څخه شا تګ ته اړ شو.

دا لومړۍ جگړه وه، چې ایټالوي خپله موخه تر لاسه کړه، مخکې یې داسې کومه ستره بریا نه وه تر لاسه کړې او نه یې وروسته بیا تر لاسه کړه.

ایټالوي غوښتل، چې د استریا-هنګري مشترک سلطنت پای ته ورسوي، د ایټالویانو لپاره دا بڼه چانس وه، چې ادريا تیک ونیسي او د استریا-هنګري تر منځ د تریزېت پخوانی شخړه بیا راتازه کړي او د هیپس برگ پاچاهۍ ته د پای ټکی کيږدي.

ددې موخې د تر لاسه کولو لپاره بڼه تدبیر، جذبې، قوت او د کم نه کم د ځاني زیان ورکولو اړتیا وه او د پرلپسې حملو کولو اړتیا لیدل کیده.

د سپټمبر د ۱۴ څخه د ۱۷ پورې د ایسونز د سیند اوومه، د ۱۰ اکتوبر څخه د ۱۲ پورې اتمه او د نومبر د لومړۍ څخه د ۴ پورې د ایسونز نهمه جگړه شوه، چې پېل یې د ایټالوي لخوا کیده، د ایټالوي د فوځ سره د توپ خانې کمبود وه، چې ویې نشو کولای، خپلې موخې ته ورسیري.

د ۱۹۱۶ ز کال د مني په موسم کې ایتالوي فوځ بیا د سره منظم شو، ۱۶ برخو باندې وویشل شو او د مرستې لپاره یې ۶ نورې برخې هم چمتو کړې وې، متوسطه پوځخانه یې دوه برابره کړه او ستره توپخانه یې څلور برابره زیاته کړه.

د جگړې په پېل کې ایتالوي فوځ سره ۶۰۰ ماشینې وې، چې دا شمېر یې ۸۲۰۰ ته لوړ کړ، په پېل کې یې د جنګي الوتکو شمېر ۳۸۲ وه، چې دا شمېر یې ۳۸۶۰ ته لوړ کړ، ایتالوي جنرال کیدورنا په ۱۹۱۷ ز کال کې په استریا باندې د حملې پلان جوړ کړ.

د بالکانو جبهه

ددې کال د جگړې په جریان کې رومانیه د مرکزي قوتونو پر ضد په جگړه کې داخله شوه، رومانیې د تېلو او زراعتي ذخیرو په وجه د دواړو خواوو لپاره ارزښت درلوده، دواړو خواوو رومانیې ته ځینې وړاندیځونه هم کړي وه.

په دې وړاندیزونو کې د متحدو قوتونو وړاندیزونه د رومانیې لپاره ښه ول، د رومانیې ځینې سیمې د بلغاریې او استریا د لاس لاندې وې.

د ۱۹۱۶ ز کال په منځ کې حالات د رومانیې لپاره ډېر ښه وه، جرمني فوځ په وړډن کې بوخت وه، بلخوا په سوم کې د متحدو قوتونو قوي حملې روانې وې، ایتالوي استریا تر برید لاندې نیولې وه، همدارنګه د بروسیلوف حمله هم روانه وه او هم متحدو فوځونو د سالونیکا له لارې په بلغاریې باندې د حملې پلان نیولی وه.

په دې حالاتو متحد قوتونه په مرکزي قوتونو باندې غالب ول، د اګست په ۲۷ یې په جگړه کې د داخلیدو اعلان وکړ.

د رومانیې حملې او شاتګ

رومانوي ۵۶۰۰۰۰ تنه فوځ د ټرانسلوانیا د لاسته راوړلو لپاره حمله وکړه، چې په څلورو برخو باندې وویشل شوی وه، لومړي، دویم او څلورم فوځ په غرونو کې مخکې ته او غوښتل یې، چې په ټرانسلوانیا باندې حمله وکړي او دریم فوځ د بلغاریه سره د پولې ساتنه کوله.

د رومانيي د فوځ سره د توپکو، ماشينو، پوپخانو او سگنلو زيات کمي وه، کوم ځانگړی پلان يې هم نه درلوده او نه يې باتجربه مشر په رأس کې قرار درلود، د وسلو او فوځي اړتياوو فابريکې يې نه درلودې، د متحدو فوځونو لخوا ورته د ورځې ۳۰۰ ټنه سامان ور رسیده، چې د همدې سامان په مرسته يې د اگست په ۲۸ باندې حمله وکړه.

جرمني مشرانو فکر کاوه، چې د سپتمبر په ۳۰ به رومانوي فوځ حمله کوي؛ خو رومانوي فوځ يوه مياشت مخکې حمله وکړه، په ترانسلووانيا کې د جرمني نهم او د استريا لومړی فوځ موجود وه.

دلته غرونه هم موجود ول، چې په ځينو ځايونو کې يې لوړوالی ۴۰ ميلو ته رسیده، رومانوي فوځ د کوچنيو غونډيو له لارې مخکې روان وه، رومانوي فوځ په خپلو کې د اريکو ټينگولو لپاره کوم نظام هم نه درلوده.

جرمني فوځ د سپتمبر د نيمايي پورې ځان سمبال کړی وه، د سپتمبر په لومړی نيټه جنرال ميکنسن د رومانيي سرحد نه تېر شو او د کانستانتيا ښار يې ونيوه، دغه ښار د رومانيي، روسيې او نورو متحدو فوځونو لپاره ډېر مهم ښار وه؛ ځکه دلته د رومانيي د دولت يوازينی بندر پروت وه، چې د تورې بحيرې له لارې يې رومانيه د متحدو هيوادونو سره نښلوله.

ددې ښار د ساتلو لپاره د رومانيي دريم فوځ او د روسيې درې فوځونه د ترانسلووانيا نه غوښتل شول، د سربيا يو رضاکار فوځ هم راوړسیده او د روسي جنرال په مشرۍ باندې راټول شول، دغه متحد فوځ د مؤقت وخت لپاره د جنرال ميکنسن مخکې تگ وځنډوه.

د اکتوبر په ۲۰ ترکي فوځ ور ورسیده، چې په دې سره جنرال ميکنسن بيا حمله وکړه، د اکتوبر په ۲۳ يې د کانستانتيا ښار ونيوه او ټولې لارې او د ريل پټلۍ يې د کنترول لاندې راوستې، جنرال ميکنسن د سويشتوف خواته مخکې ولاړ، چيرته چې جنرال فالکن موجود وه.

په دې وخت کې جنرال فالکن د رومانيي د فوځ د مخکې تګ مخه نيولې وه، هغه غوښتل، چې يوه قوي حمله وکړي، تر د گرم موسم د رارسيدو دمخه د رومانيي فوځ ته ماته ورکړي، د نومبر په ۱۰ يوه قوي حمله وکړه، د رومانوي فوځ ۳۰۰ تنه سامان ۳۰ تنو ته راټيټ شوی وه، د نومبر په ۲۳ جنرال ميکنسن د جنوب له لارې حمله وکړه.

په ۱۹۱۷ ز کال کې د رومانوي فوځ شمېر ۱۵۰۰۰۰ ته راټيټ شو، اوس بارانونه پېل شوي او سرکونه خراب هم خراب شوي وه، د رومانيي ټپل او زراعتي ذخيروي د مرکزي قوتونو لاسته ورغلي.

د يونان او سالونیکا جبهه

په يونان باندې متحدو فوځونو فشار زياتوه، تر څو د ۱۹۱۳ ز کال د تړون له مخې د سربيا سره مرسته وکړي، ددې تړون له مخې سربيا بايد د بلغاريي سره د جگړې لپاره ۱۵۰۰۰۰ تنه فوځ يونان ته ورکړي، د يونان لومړي وزير د دغه فوځ د نه ورکولو په وجه په جگړه کې د شرکت کولو نه انکار کړی وه.

متحدو فوځونو يونان ته ويلي ول، که په جگړه کې داخل شي، متحد فوځونه به همدغه اندازه فوځ ورکړي، د کتوبر په ۳-۱۹۱۵ کال کې ۴۰۰۰۰ تنه فوځ سالونیکا ته ورسیده؛ خو دغه شمېر اوس هم کم وه او يونان بيا هم د جگړې د کولو نه انکار کاوه.

د يونان پخوانی لومړی وزير ساريل يې له دندې گوښه کړی وه؛ ځکه هغه د سربيا طرفداري کوله، هغه په دې کار سره بغاوت وکړ او د ۱۹۱۶ ز کال په جولایي کې ۲۵۰۰۰۰ تنه فوځ پرې راټول شو، هغه دا وخت په سالونیکا کې وه، په دې فوځ کې متحد فوځ او د سربيا هغه فوځ چې د کرفو څخه راغلی وه، هم شامل وه.

هغه د بلغاريي پر ضد د جگړې پلان جوړ کړ، په دې وخت کې ۳۵۰۰۰۰ تنه فوځ ورسره وه.

د سپتمبر په ۱۰ يې د سربيا د فوځ د کيني خوا څخه په بلغاريي باندې حمله وکړه، په دې حمله کې يې بریا ترلاسه کړه او بېتوليج(موناستر) يې ونيوه.

په همدې وخت د يونان د پاچا پر ضد چې د جرمني يې خواخوږي درلوده، بغاوت شو، دا د متحدو فوځونو په مرسته وشو، د متحدو فوځونو ملاتړي ويني زيلوني په کريټ کې نوي حکومت اعلان کړ، اوس په سالونیکا کې د ساريل حکومت وه؛ خو په حقيقت کې دی هم يو سمبول وه او ټول کارونه متحدو فوځونو کول، ټولې لارې، د ريل پټلۍ، بحري بيړۍ او بندرونه د متحدو فوځونو په ولکه کې ول.

د ترکيې جبهه

د ۱۹۱۴ ز کال په دسمبر کې انگليسي فوځ د مصر پاچا دويم عباس لري کړ او کاکا يې حسين کامل پر تخت کيناوه، په دې سره انگليسانو په مصر کې سياسي واک په بشپړ ډول ترلاسه کړ، ددې لپاره چې حسين کامل نور هم د انگليسانو غلام شي، هغه ته يې د پاچا لقب ورکړ.

د ترکيې يو ۲۰۰۰۰ کسيز فوځ د جرمني د وتلي جنرال بارون فريډرک کريس وان کرينستين په مشرۍ کې وه، دوی د ۱۹۱۵ ز کال د فبرورۍ په مياشت کې د سويس په کانال باندې د حملې لپاره روان شول، دوی د نخل د لارې د سينا ته تېر شول او نهر يې لاندې کړ، دلته انگليسي او فرانسوي فوځ د ترکيې فوځ سره جگړه وکړه، چې ترکي فوځ يې شا تگ ته اړ کړ.

د نيل د سيند په سيمه کې د احمد الشريف جوسينوسي يو قوي فوځ موجود وه، چې د انگليسي فوځ په مخکې يې خنډ جوړ کړی وه، د ۱۹۱۵ ز کال د کرسمس په وخت کې د مجيد په تنگي کې يوه قوي جگړه وشوه، ترکي جنرال جعفر پاشا وکولای شول، چې ۲۵۰۰ تنه د انگليسي فوځ مقابلي ته راولي.

د ۱۹۱۶ ز کال په جنورۍ کې د حلازن په جگړه کې جعفر پاشا په نوې وسله سمبال انگليسي فوځ ته ډېر زيان واړوه او ۳۰۰ انگليسي فوځ يې د مرگ کندی ته

وغورخوۀ؛ خو د فبرورۍ په ۲۶ يې جعفر پاشا په ټپي حالت كې ونيوه، چې د هغه په نيول كيدو سره سينوسي جبهه ارامه شوه.

متحد فوځونه په سينا كې

د ۱۹۱۶ ز كال په پېل كې انگليسي فوځ د فلسطين په جبهه كې د جگړې پريكړه كړې وه، ددې مخكې تگ او جگړې موخه په فلسطين كې د اروپايي يهودانو لپاره يو ازاد او خپلواك حكومت رامنځته كول ول، په دې كار سره هغوی كولاى شول، چې په عمومي ډول ټول مسلمانان او په ځانگړي ډول عرب مسلمانان په خپله ولكه كې راولي.

د اسرئيلو په رامنځته كولو انگلستان او نورو متحدو هيوادونو غوښتل، چې په داسې يو هيواد رامنځته كړي، چې د هغوی د گټو ساتنه په اسلامي او په ځانگړي ډول په عربي نړۍ كې وكړي.

متحد فوځونه د جنرال مري په مشرۍ ورو ورو د فلسطين خواته مخكې روان ول، د اپريل په مياشت كې په لومړي ځل د تركي فوځ سره مخامخ شول، جنرال كريسنتين يوه ناڅاپي حمله وكړه، چې ددې فوځ شمېر ۳۵۰۰ تنه وه، دغه حمله د لږ ځنډ وروسته ورکه شوه.

د مۍ د مياشتې په پاى كې جنرال مري د الرومانيي په طرف مخكې تگ پېل كړ، اوس يې اوبه د ټانكرونو او اوښانو په ذريعه رسولې، د جولايي په پاى كې حالات بدل شوي وه، متحد فوځونه د جرمني او تركي فوځ څخه، چې د متحدو فوځونو شاوخوا موجود وه، سخت په ويره كې ول، ددې فوځ شمېر ۱۶۰۰۰ تنه وه.

جنرال مري د يوه پوه فوځي مشر په توگه دفاعي حالت غوره كړى وه، جنرال مري فكر كړى وه، چې تركي فوځ ددې لپاره چې مخامخ جگړه كړي، د سمندر له لارې به د اوبو رسولو په لاره باندي حمله كوي.

جنرال مري دبنمن ته دوکه ورکول غوښتل، هغه خپل دوه برخي فوځ ته د څلور ميله لوړ ځای په طرف د حرکت کولو امر وکړ، ددې فوځ شاته يې يو قوي فوځ روان کړی وه، مخکې فوځ به هغه وخت حمله کوي، تر څو شاتنی فوځ ترکي فوځ محاصره کړي.

د خپل پلان له مخې جنرال مري ترکي فوځ محاصره کړ، ترکي فوځ په بي زړه توب سره جگړه پېل کړه، د اوبو د کمبود په وجه ترکي فوځ وسله وغورځوله، په دې ډول د ترکي فوځ حمله ناکامه شوه، ۲۰۰۰ ترکي فوځ ووژل شو، ۴۰۰۰ تنه يې اسير شول، بلخوا يوازي ۱۱۳۰ تنه انگليسي فوځ وژل شوی وه.

د کټ محاصره

په ۱۹۱۵ ز کال کې په بغداد باندې انگليسي حمله ناکامه شوې وه، د جنرال نيکنسن پر ځای جنرال ټاون شنيد مشر ټاکل شوی وه، هغه دا وخت په کټ کې موجود وه، اوس ترکي فوځ د کټ د محاصرې لپاره کوبنبن کاوه، ټاون شنيد د کټ په شمال لويديځ کې درې ستر خندقونه ويستي ول.

په ۱۹۱۶ ز کال کې د ټاون شنيد د مرستې لپاره جنرال فيتين جان کوبنبن کړی وه، د ترکي فوځ سره يې په شيخ السعد کې جگړه هم کړې وه؛ خو ۶۰۰۰ تنه فوځيان يې ووژل شول.

جنرال ايلمر په مارچ کې بيا حمله وکړه؛ خو بيا ناکام شو، ترکي فوځ په ډېرې ميراني مقابله کوله، د ايلمر ۳۵۰۰ فوځ ووژل شو او شاتگ يې غوره کړ، جنرال ټاون شنيد فوځ ته د خوراک د چمتو کولو لپاره ۱۱۰۰ خره او کچرې ووژلې.

د اپريل په مياشت د جنرال ايلمر پر ځای جنرال گورنچ وټاکل شو، تر څو د کټ محاصره پای ته ورسوي، دې جنرال د کټ په بني خوا باندې حمله وکړه او د ترکي فوځ په منځ کې يې درز رامنځته کړ؛ خو ترکي فوځ حمله وکړه او هغوی يې وشړل.

د اپریل په ۲۲ جنرال گورنچ بیا حمله وکړه؛ خو بیا پخواني ځای ته وشړل شو. د اپریل په ۲۹ انگلیسي فوځ خپله وسله وغورځوله، په دې محاصره کې انگلیسانو ته زیات زیان واوښت، جنرال پرسې لیک یې له دندې گوښه او پر ځای یې جنرال فریدرک سټینلی موود هلته واستوه، د جنرال موود سره ۳۴۰۰۰۰ تنه فوځ وه، چې ۱۰۷۰۰۰ تنه یې هندي فوځ وه.

په مقابل کې یې ۴۲۰۰۰ تنه ترکي فوځ وه، چې نیمایي یې د بغداد د ساتنې لپاره ګمارل شوي وه، په دې ترکي فوځ ناروغان او ټپیان هم ډیر زیات ول، د مرستې په وخت کې دومره مرسته هم نه ورسره کیده، جنرال موود د دسمبر په ۱۳ د میزوپوتامیا په طرف مخکې تګ پیل کړ، چې ددې کال د پای ته رسیدو پورې کومه خاصه جګړه ونشوه.

ترکي فوځ په کاکیشیا کې

ترکي فوځ په ګالي پولې کې بریا ترلاسه کړې وه، په کاکیشیا کې د ترکي فوځ موجودیت د روسي فوځ لپاره د تشویش وړ وه، هغه فکر کاوه، چې دغه ترکي فوځ به شام او اروپایي جبهې ته ولیرل شي.

روسي جنرال یوډنیچ د حملې پلان جوړ کړ او حمله یې وکړه، د جنورۍ د ۱۷ پورې ترکي فوځ ته زیات زیان واوښت، ترکي جنرال عبدالکریم کوهر په چټکۍ سره شا تګ وکړ، په دې شا تګ کې ۲۵۰۰۰ ترکي فوځ ووژل شو.

جنرال یوډنیچ د فبرورۍ په ۱۲ په ارزورم باندي حمله وکړه او د همدې میاشتنې په ۱۶ یې دغه سیمه ونیوله، دغه یې جنرال لایي خوف د توري بحیرې غاړو ته ولیره، تر څو په ټریبیزونډ باندي حمله وکړي او په خپله ولکه کې یې راولي.

بلخو د ترکیې د جنګ وزیر انور پاشا په ارزورم باندي د یوې قوي حملې پلان جوړ کړ، د می د میاشتنې په اخر کې د ترکیې دریم فوځ حمله وکړه؛ خو روسي فوځ یې ښه ځواب ورکړ او د ترکیې دا حمله یې ناکامه کړه، ترکي فوځ ته زیات زیان واوښت.

جنرال یوډنچ د یوې قوي حملې پلان جوړ کړی وه، هغه د جولای په ۲ په بی برت باندي حمله وکړه، دغې قوي حملې ترکي فوځ شا تگ ته اړ کړ، د جولای په ۲۵ ارزن کین ونيوه، د ترکيې دریم فوځ ته ډېر زیات زیان واوښت او تقریباً له منځه تللي وه، په دې جگړه کې ۱۷۰۰۰ ترکي فوځ ووژل شو او تقریباً همدومره یې اسیر شول.

ددې فوځ په بنی خوا کې دویم ترکي فوځ موجود وه، چې مشري یې مصطفی کمال پاشا کوله، هغه د اگست په ۱۵ موس او بیتلس سیمې ونيولې، هغه یو ډېر قوي جگړه مار وه، ښه پلان جوړونکی او د مشرۍ وړ وه، چې د انور پاشا د پام وړ کرځیدلی وه؛ خو د اگست په ۲۴ جنرال یوډنچ بېرته موس او بیتلس ونيول.

د عربو انقلاب او د فلسطین جبهه

د ۱۹۱۶ ز کال د جون په ۵ د ترکيې د حجاز والي شریف حسین د ترکي حکومت پر ضد بغاوت وکړ، چې انگلستان یې تر شا ولاړ وه، درې ورځې یې د مکې معظمې په کوڅو وینې توی کړې او د جون په ۱۰ یې په ولکه کې راوسته، هغه اوس خپله توجه طائف ته واړوله، چیرته چې د حجاز فوځ موجود وه، مصري غلام پاچا د شریف حسین د مرستې لپاره فوځ ور واستوه، ددې ټول فوځ مشري د شریف حسین دویم زوی عبدالله کوله، چې وروسته د مصر پاچا وټاکل شو. د شریف حسین دریم زوی د مدینې منورې په نیولو ناکام شو، مدینه منوره د جگړې تر پایه د ترکي فوځ په لاس کې وه، کله چې انگلیسانو خپل پام د شریف حسین نه واړوه؛ نو د خپل عادت له مخې شام یې فرانسې ته وسپاره.

د دسمبر د میاشتې پورې انگلیسي فوځ په سینا کې العرش ته رسیدلی وه، دغه سیمه د فلسطین د پولې نه یوازې ۲۷ میله لرې وه، جنرال مری ته د انگلستان د لومړي وزیر ډیویډ لائیډ جارج لخوا امر شوی وه، چې په فلسطین باندي ژر تر ژره حمله وکړي، د جنرال مری په نظر د هغه فوځ د حملې لپاره کافي نه وه.

خو، حمله ی وکړه او د دسمبر په ۲۳ یې ماغدهابه ونيوله، په دې جگړه کې ۱۳۰۰ ترکي فوځ اسیر شو او ډېر کم په تیننټه بریالي شول، په مقابل کې ۱۴۶ تنه

انگلیسي فوځ ووژل شو، وروسته یې په رفاه باندي حمله وکړه او ویې نیوله، چې د ۵۰۰ څخه زیات کسان په کې ونه وژل شول.

بحري جبهه

د ۱۹۱۶ ز کال په فبرورۍ کې جرمني وان شیکر د جرمني د بحري فوځ مشر (امیرالبحر) وټاکل شو، وان شیکر په انگلیسي فوځ باندي د حملې کولو پریکړه کړې وه.

لومړۍ حمله د ۱۹۱۶ ز کال د اپریل په ۲۵ وشوه، د کروزونو په واسطه یې په لووستوفت او یارموت باندي قوي گوله باري وکړه او بېرته ستانه شول، د پلان مطابق یې غوښتل په سنډرلینډ باندي حمله وکړي؛ خو د خراب موسم په وجه یې دا حمله ونکړه.

د جوت لینډ جگړه

دا جگړه د می د ۳۱ نیټې څخه د جون د لومړۍ نیټې پورې روانه وه، دا جگړه د بحري جگړو تر ټولو اوږده جگړه وه.

شیکر د خپل لاس لاندي امیرالبحر فرینز وان هپر ته امر وکړ، چې ۲۹ بیړۍ دې د ډنمارک د سمندر غاړو ته ورسوي.

انگلیسي فوځ هم د هغوی لټون پیل کړ، ۴۰ بیړۍ یې ور روانې کړې، چې ۲۶ په کې ډریدناتس وې، د می په ۳۱ د ورځې دوه بجې انگلیسي امیرالبحر هیتي ته جرمني بیړۍ ښکاره شوې، اوس دواړه (وان هپر او هیتي) یو بل ته مخامخ ول.

هیتي د ۱۷۰۰۰ کزه واټن نه لرې، په جرمني بیړیو باندي گوله باري پیل کړه، دا دوه اړخیزه گوله باري دوه ساعته روانه وه، د جرمني لخوا دوه انگلیسي شاهي بیړۍ غرقې شوې او یوې یو برج له منځه ولاړ، د یوې جرمنۍ بیړۍ برج هم خراب شو.

په دې جگړه کې د ۲۵۰ څخه زیاتو بیړو برخه اخیستې وه، دا په تاریخ کې تر ټولو ستره بحري جگړه وه، په دې جگړه کې ۱۰۰۰۰ ځلې پیغامونه تبادله شو،

۳۰۰ ځلي راپورونه وړاندې شول، د ۶۵ سلني څخه د زياتي گوله بارۍ ريكارډ موجود دی.

په دې جگړه كې جرمنيان بريالي ول، ټول يې ۱۴ انگليسي بيړۍ غرقې كړې او ۶۱۰۰ تنه يې ووژل شول، ۹ جرمني بيړۍ له منځه ولاړې او ۲۵۵۰ تنه يې ووژل شول.

د ۱۹۱۷ ز كال د جگړې حالات

دا د سختو او خونړيو جگړو كال وه؛ خو ددې سره د سولې لپاره هم كوښښونه پېل شوي وه، مگر يوه خوا هم د جگړې د بندولو لپاره چمتو نه وه، مركزي قوتونو د سولې لپاره خپل شرائط نه وړاندې كول، بلخوا د متحدو هيوادو لخوا داسې شرطونه وړاندې كيدل، چې د منلو وړ نه ول، چې يو په كې د استريا-هنګري د مشترک سلطنت د ویشلو شرط وه.

په همدې كال په روسيه كې بلشويكي انقلاب رامنځته شو، چې روسي جگړه ورسره كمزورې شوه، د مركزي قوتونو دوست هيواد بلغاريې ماته خوړلې وه، د تركي جبهې حالات هم ابتر ول، تركي فوځ د بغداد نه شاته ولاړ او يروشلم (بيت المقدس) د دښمن لاس ته ورغی.

په همدې كال د اپريل په ۶ د امريكا متحده ايالاتو د جرمني پر ضد د جگړې اعلان وكړ، په دې سره متحد قوتونه نور هم پياوړي شول، امريكا د مركزي هيوادونو د بحري سوداګرۍ د پای ته رسولو لپاره اقدامات وكړل او هم يې د مركزي قوتونو سوداګرۍ ته، چې د نورو هيوادونو سره يې كوله، د پای ټكې كېښود.

په مقابل كې يې جرمني د انگلستان د بحري سوداګرۍ د مخنيوي لپاره جگړه پېل كړه، په دې جگړه كې جرمني بريالی وه؛ خو اصلي موخې يې ترلاسه نكړې.

حُمكنی، بحري او هوايي حملي

د ۱۹۱۷ ز کال په دوران کې هم په ټولو جبهو کې جگړه په زور او شور کې روانه وه او د انسانیت قتل عام روان وه، د برلاسی جگړې د انسان شکل بدرنگ کړی وه، قومونو ته جگړه کوونکي بڼه او ستر اشخاص بنکاریدل، د امریکې ولسمشر ویلسن چې تېر کال یې د سولې لپاره هلې ځلې کولې، اوس یې د جگړې په ډگر کې قدم کېښود.

دا کال د شدت او سختی کال وه، د ټولو جبهو سره سره هوايي جبهې هم بڼې فعالې وې، د بحري برلاستیا لپاره هلې ځلې اوج ته رسیدلې وې او په مستعمرو کې قتل و غارت بڼه په کش کې روان وه.

لویدیزه جبهه

په لویدیزه جبهه کې یو بدلون تر سترگو کيږي، هغه دا چې د جنرال جوفر پر ځای جنرال نیویل ټاکل شوی وه، هغه تقاعد شوی وه، جنرال نیویل غوښتل، چې خپلې موخې باید د سترو کوښښونو له لارې ترلاسه کړي؛ خو جنرال جوفر بیا برعکس نظر درلود، جنرال نیویل غوښتل، چې یوه ستره حمله پلان شي، تر څو خپل دښمن له سیمې څخه وباسي.

ددې موخې د ترلاسه کولو لپاره فرانسوي فوځ په ۱۹۱۷ ز کال کې د ائزن د سیند په غاړه د حملي لپاره یو ستر پلان جوړ کړ، انګلیسي فوځ د فرانسوي فوځ سره مرسته وکړه او د کواريس له لارې یې په جرمني فوځ باندې حمله وکړه.

د ائزن دویمه جگړه

د جنرال نیویل د پلان جوړولو په وخت کې، د یوه پټ تړون له مخې انګلیسي لومړي وزیر د خپل فوځ مشر جنرال هیګ د جنرال نیویل د لاس لاندې مقرر کړ، ددې کار څخه جنرال هیګ ناخبره وه.

بلخوا د جنرال نیویل پلان د جنرال پیټین لخوا رد کړل شو، د ائزن د دویمې جگړې پیل د اپریل په ۱۶ وشو، د جنرال مینګن او اولیویر فوځ په میراني سره حمله وکړه؛ خو د جرمني فوځ یې د حملي بڼه ځواب ورکړ.

د فرانسې لخوا ټانکونه هم استعمال شول، مخکې د ورپن په جگړه کې هم ټانکونه استعمال شوي وه، دلته جرمني فوځ د فرانسې د ټانکونو بڼه ځواب ورکړ، د جگړې په لومړۍ ورځ يې ۲۰۰ ټانکونه ور ويجاړ کړل؛ خو د فرانسوي فوځ لخوا حملې روانې وې.

په دا بله ورځ فرانسوي فوځ ۲,۵ ميله مخکې لاړه او جرمني فوځ د خپلې مشهورې دفاعي کرښې (هيډن برگ) نه په خپله خوښه شا تگ وکړ، فرانسوي فوځ د مال ميسن کلا ونيوله، په همدې ورځ جرمني توپ خانې ته ډېر زيان واوښت، د مۍ په ۲۹ جنرال پيټين د فرانسې د فوځ مشر وټاکل شو.

د انزن په دې دويمه جگړه کې فرانسوي فوځ ته زيات زيان واوښت، د زيان په شمېره کې اختلاف موجود دی، د فرانسې د دولت د شمېر له مخې ۹۶۰۰۰ تنو څخه زيات فوځيان يې وژل شوي دي، ۱۵۰۰۰۰ تنه شاوخوا جرمني فوځ وژل شوي دي.

د پاریس دریمه جگړه

جنرال هيگ ددې لپاره چې جرمني فوځ بوخت وساتي، د پاریس جگړه يې پېل کړه، ۱۰ ورځې پرلپسې بمبار وه، د لسو ورځو وروسته جگړه پېل شوه، د جولای په ۳۱ مخکې تگ پېل شو.

د همدې ورځې په ماښام سخت اورښت پېل شو، چې ۱۴ ورځې يې دوام وکړ؛ خو بيا هم فرانسوي فوځ جرمني فوځ بوخت ساتلی وه، د اگست په ۱۶ بيا جگړه پېل شوه، د لينگ مارک د جگړې وروسته يو ځل بيا موسم خراب شو، د جگړې په ډگر کې په کاريدونکي وسله په ډېر مشکل سره راوړل کيده، څو کچرې او انسانان په اوبو کې ډوب شول.

جنرال پلمر د پاریس د نيولو پلان جوړ کړی وه، دا د هغه خوشبختي وه، چې د لږ باران په وريدو کې يې هم مخکې تگ کولای شو، د ۲۰ سپتمبر نه د ۲۵ پورې او د ۲۶ سپتمبر نه د اکتوبر د ۳ جگړې د وړيځو په موجوديت کې وشوې.

بله جگړه د اکتوبر د ۲۶ څخه تر د نومبر د ۶ پورې په پرلپسې ډول روانه وه، چې په دې جگړه کې د هیچنډیل کلی فتحه شو، د همدې نوم له وجې د پاریس دریمې جگړې ته د هیچنډیل جگړه هم ویل کیږي.

په دې جگړه کې ۲۴۰۰۰۰ تنه انګلیسي او تقریباً همدومره جرمني فوځ ووژل شو او ۳۷۰۰۰ تنه اسیر شول.

د کیمبرائي جگړه

جنرال هیگ د نومبر په ۲۰ د ۵۰۰ ټانکونو سره حمله وکړه، په لومړیو کې بریالی وه، څو ورځې قوې جگړې روانه وه، د جرمني د فوځ د قوې ځوابي حملو په پایله کې انګلیسي فوځ شا تګ ته اړ شو، جرمني فوځ وکولای شول، چې د دینمن فوځ بېرته پخواني ځای ته په شا کړي.

په دې جگړه کې ۴۳۰۰۰۰ تنه انګلیسي فوځ ووژل شو، ۶۰۰۰ تنه یې اسیر شول، ۳۰۰۰۰۰ تنه جرمني فوځ ووژل شو او ۱۱۰۰۰۰ تنه یې اسیر شول، انګلیسي فوځ وکولای شول، چې د جرمني فوځ نه ۱۳۸ ټوپکې ونیسي؛ خو جرمني فوځ د انګلیسي فوځ نه ۱۵۸ ټوپکې ونیولې، انګلیسي جنرال هیگ د سختو نیوکو سره مخ وه.

فرانسوي سوبې (فتوحات)

جنرال پیتین یو ځل بیا خپل فوځ منظم کړ، غوښتل یې په دینمن باندې یوه قوې حمله وکړي، هغه په دینمن فوځ باندې مسلسل حملې پېل کړې.

د اګست په ۲۰ د ورډن په سیمه کې لومړی حمله وشوه، دینمن یې شا تګ ته اړ کړ، د اکتوبر په ۲۳ یې بله حمله وکړه، په دې جگړه کې د فرانسې لسم فوځ په جرمني فوځ باندې یوه قوې حمله وکړه، چې د ملامیسن کلا یې بېرته ونیوله.

دا دومره سترې جگړې نه وې او نه هم دینمن دې جگړو ته کوم ارزښت ورکړ؛ خو د فرانسوي فوځ مورال یې لوړ کړ.

ختيزه جبهه

د جنرال بروسيلوف د قوي او بنو حملو باوجود د روسي فوځ مورال ټيټ وه، اقتصاد په بشپړ ډول خراب شوی وه، د فوځ سره يې کالي (لباس) او بوتان نه ول، د خوراکي توکو په رسولو کې يې ستونزه درلوده، د فوځ د مړينې په شمېر کې زياتوالی راغلی وه، عامو خلکو فکر کاوه، چې د فوځ مشران د خپل فوځ په کيسه کې نه دي او د هغوی ژوند ته ارزښت نه ورکوي.

حالات خراب ول، د اصلاحاتو سره مخالفت کيده، روسي عوامو همدا غږ پورته کاوه، چې (سوله او ډوډی)، فساد او بغاوتونه پيل شوي وه، په پتروگراد کې د مارچ په ۱۲ يو ستر پاڅون وشو او درې ورځې وروسته يې تزار دويم نیکولای د واک څخه لرې کړ.

د سوسيالست اليگزنډر کرانسکي په مشرۍ يو مؤقت حکومت رامنځته شو.

جرمني فوځ نه غوښتل، چې په دې وخت په روسيې باندې حمله وکړي؛ ځکه هسې نه چې يوه ويده شوې جبهه بيا راويښه نشي.

په همدې وخت کې په ناڅاپي ډول سويتزرلينډ ته تبعيد شوي بلشويکي مشران لينن او سربهمر د ريل گاډي په واسطه روسيې ته راوستل شول.

جنرال بروسيلوف ته وويل شول، چې د ليمبرگ په جبهه کې يوه نوي حمله پيل کړي، د جولايي په لومړۍ نيټه يې استريا په پاتې فوځ باندې حمله وکړه، ددې جگړې په پايله کې روسي فوځ ۳۰ ميله مخکې تگ وکړ او د دښمن د سيمو فتحه کول يې پيل کړل.

په همدې وخت د جرمني لخوا يوه قوي حمله وشوه، چې روسي فوځ يې بېرته گلېشيا ته وشړه، په دې ډول ټوله حمله هسې بې گټې ثابته شوه، دا هم بايد وويل شي، چې دا په لومړۍ نړيواله جگړه کې د روسيې وروستی حمله وه.

جنرال هيډن برگ او ليونډروف فکر کاوه، چې په يوه قوي حمله کې به د کرانسکي حکومت پای ته ورسوي او روسيه به د جگړې څخه وباسي، د همدې

موخي لپاره د سپتمبر په لومړۍ نيټه د جرمني اتم فوځ يوه قوي حمله وکړه او دوه ورځې وروسته يې د ريچا بنار ونيوه، د نومبر په ۶-۷ د کرانسکي حکومت له منځه ولاړ او لينن په پتروگراد کې واکمن شو.

په دا بله ورځ نوي حکومت د سولې تړون لاسليک کړ، په تړون کې د شرطونو د ذکر کولو لپاره روسيې ليوڼ تروتسکي خپل نمائنده وټاکه.

د جرمني لخوا جنرال ميکس هوفمين د ۱۹۱۸ ز کال د فبرورۍ په ۱۰ نيټه اعلان وکړ، چې روسيه د جرمني د سولې شرائط نه مني، جرمني د غصې په حالات کې د فبرورۍ په ۱۸ د روسيې په پوله باندې جگړه پيل کړه، په شمال کې يې پوينسک او په جنوب کې يې ليوټسک ونيول.

جرمني فوځ په روسيې کې ډېر مخکې لاړه، کولای يې شول، چې پتروگراد هم ونيسي؛ خو اخر د مارچ په ۳ د بريست-ليوتسک د سولې تړون لاسليک شو، دواړو خواوو پرې د سولې لاسليک وکړ، ددې تړون له مخې جرمني د روسيې په زياتو سيمو باندې ولکه درلوده.

د ايټاليې جبهه

د ايټاليې په جبهه کې دا کال مرکزي قوتونو برياوې ترلاسه کړې، استريا ډېره کمزورې شوې وه، که چيرته استريا په ايټاليا باندې حمله کړې وای او هغه د جگړې څخه بهر کړې وای؛ نو اوس به د جگړې پایله بل ډول وه.

د ايسونز ۱۰ او ۱۱ جگړه

د ايټاليې د فوځ مشر جنرال کيډورنا د ۱۹۱۶ ز کال په پای کې په چمتوالي باندې بوخت وه، د ۱۹۱۷ ز کال په پيل کې د حملې لپاره پلان جوړوه، د متحدو فوځونو له خوا ډاډ ورکړ شوی وه، چې د همدې کال په پسرلي کې د جگړې د پيل په وخت کې به ورسره مرسته وکړي.

د همدې حملو په سلسله کې انگليسي فوځ د اپريل په ۹ په اريس باندې حمله وکړه، د اپريل په ۱۶ فرانسوي فوځ په ائزن باندې حمله وکړه، د می په ۱۲ ايټاليې

د ایسونز په سیمه کې د لسمې حملې پېل وکړ، پلان داسې وه، چې ایټالیا به د دواړو خواوو څخه حمله پېلوي، یوه د بین سزا او بله په کارسو کې.

د مې د ۲۸ ایټالوي فوځ ته زیات زیان رسیدلی وه، د جون په ۴ د استریا لخوا یو قوي ځوابي حمله وشوه، چې ایټالوي فوځ ته یې زیات زیان واړوه، ایټالوي فوځ یې شا تگ ته اړ کړ او جگړه د جون په ۸ پای ته ورسیده.

اوس جنرال کیدورنا په ټریتینو باندې حمله پېل کړه، دا جگړه د جون د ۱۰ څخه د جون د ۲۹ پورې روانه وه، په لومړیو کې ایټالوي فوځ لږ څه بریا ترلاسه کړه؛ خو دا جبهه هم جنرال کیدورنا ته ښه تمامه نشوه، دلته هم ایټالوي ته زیات زیان واوښت او اخر یې جگړه پای ته ورسوله.

متحدو فوځونو د جنرال کیدورنا نه په پرلپسې ډول دا غوښتنه کوله، چې په لویدیزه جبهه کې دې د جرمني فوځ د مخکې تگ مخه ونیول شي او ایټالیا دې په استریا باندې حمله وکړي، تر څو د جرمني فوځ د استریا مرستې ورشي او لویدیزه جبهه پریردې.

په دې وخت جنرال کیدورنا د ایسونز ۱۱ جگړه پېل کړه، خپل ټول فوځ یې راټول کړ، مخکې دلته دومره فوځ نه وه راټول شوی، ۵۱ برخې فوځ او ۵۲۰۰ توپ خانې وې، جگړه د اگست په ۱۹ پېل شوه، دویم فوځ د بین سیزا سیمه نیول غوښتل، دا سیمه د ټارنوو لپاره دروازه وه، دریم فوځ کاسو نیول غوښتل.

د دریم فوځ حمله په بشپړ ډول ناکامه شوه، د استریا قوي ځوابي حملې ایټالوي فوځ شا تگ ته اړ کړ، د دویم فوځ سرتمبه او ضدي مشر جنرال لویګي کیپبلو د اصلي موخي پر ځای بې ځایه حمله وکړه، د حملې د ناکامیدو په پایله کې یې بیا هم خپلسري کوله او حملې یې روانې ساتلې وې، چې په دې سره ایټالوي فوځ ته زیات زیان واوښت.

ایټالوي فوځ په ډېر خراب حالت کې وه، هغه په بشپړ ډول مات شوی فوځ بنسټکاریده، مورال یې ډېر ټیټ شوی وه، هغه د بې طرفۍ د غوره کولو خبرې پېل کړې وې.

په ۱۹۱۷ ز کال کې د کیپو ریتو جگړه

یو خوا ایټالوي فوځ ماته خوړلې وه، بلخوا د استریا فوځ ډېر ستړی شوی وه، ماتو او پرلپسې جگړو عام خلک او حکومت ټول بې حیثیته کړي ول، هغوی د یوې حملې مخه نشوه نیولای، ټوله جگړه د جرمني په اوږو بار وه، استریا غوښتل، چې د جگړې څخه لاس واخلي.

د استریا حکومت د جرمني مشرانو نه وغوښتل، چې د رومانیې په جبهه کې روسي فوځ کنترول کړي، تر څو استریا د ایټالوي فوځ دفاع وکړي، جرمني فکر کاوه، چې په یوې قوي حملې سره باید ایټالیا د جگړې د صحنې وویستل شي او ددې موخې لپاره باید د استریا فوځ قوي حملې پېل کړي.

ددې موخې لپاره جرمني او استریایي فوځ یو مشترک ۱۴ فوځ جوړ کړ، په دې فوځ ۷ برخې جرمنی فوځ وه، په دې جرمني فوځ وتلی الپین کور هم شامل وه، پاتې نور ۸ برخې فوځ د استریا فوځ، ددې مشترک فوځ مشري د لویدیزې جبهې مشر جنرال اتووان بلو کوله.

د سپتمبر په ۱۸ جنرال کیپورنا ته معلومه شوې وه، چې دا مشترک فوځ به یوه قوي حمله کوي، په همدې ورځ یې د جنرال کیپپلو دویم او د جنرال ایمانوئل دریم فوځ ته امر وکړ، چې د ایسونز څخه لږ وروسته یو قوي کلا ته لارشي او خپله د نورو جبهو د معائني لپاره ولاړ.

د اکتوبر په ۲۴ سهار مهال، د جرمني ۱۴ فوځ په ایټالوي فوځ باندې لومړی ګیس او بیا ګوله باري پېل کړه، د ګیس ماسکونو ایټالوي فوځ ته لږه ګټه ورسوله؛ خو بیا هم مخکې ولاړ نشول، ۸:۰۰ بجې د جنرال بلو فوځ د ټالمینو نه د پلیرو په طرف مخکې روان شو، مشترک فوځ ۱۵ برخې او د ایټالیا فوځ ۲۵ برخې وه.

مشترک فوځ د نوي جنګي تکتیک په خپلولو سره مخکې روان وه، په دې سره د ایتالیا لومړی فوځ وډار شو او شا تګ یې پېل کړ، د اکتوبر د ۲۵ پورې د ایتالوي فوځ لومړی صف په بشپړ ډول له منځه تللی وه.

جنرال کیدورنا د نومبر په ۴ خپل فوځ ته د نور شا تګ امر هم وکړ، د ایتالوي فوځ په شا تګ سره یې فوځ بې اړیکې شو، د نومبر په ۱۰ د پي ایو کی د سیند په غاړه یوه قوي دفاعي کرښه جوړه کړه، دلته یې جنرال کیدورنا له دندې گوښه او پر ځای یې جنرال ارمینډ وډیاز د ایتالوي فوځ مشر وټاکه.

د استریا-جرمني مشترک نور هم زیات شوی وه او ۵۰ برخو ته رسیدلی وه، بلخوا ۱۱ برخې نور انگلیسي او فرانسوي فوځ د ایتالوي مرستې ته رسیدلی وه، د ایتالوي د فوځ مشر څلورم او دریم فوځ لومړي صف ته راوستل، تر څو دویم مشترک فوځ تعقیب کړي.

د جګړې په ډګر کې ۶۵ برخې ایتالوي فوځ موجود وه؛ خو یوازې ۳۳ برخو یې د جګړې وړتیا درلوده، د دسمبر د ۲۶ پورې مشترک فوځ د پي ایو کی د سیند نه واوښت، کوبنښن یې وکړ، چې دښمن فوځ له منځه یوسي؛ خو بريالی نشو.

۳۲۰۰۰۰ ایتالوي فوځ ووژل شو، په زرګونو توپکې او ماشینې یې له لاسه ووتې، دغه جګړه چې د کیپو ریتو په سیمه کې وشوه، کله کله د ایسونز د ۱۲ جګړې په نوم هم یادېږي، ایتالوي فوځ چې اقتصاد او ټولنیز حالات یې ډېر خراب شوي و، اوس یې په میرانه جګړه کوله او دې ته چمتو نه وه، چې د ګراپا غرونه دې د دښمن لاسته ورشي، هغه په پر عزمه او باحوصله وه، په میرانه یې جګړه کوله، د کیپو ریتو د جګړې په پېل او پای کې اوس توپیر موجود وه.

لومړیو کې ایتالوي فوځ ماته خوړلی او کم همته ښکاریده؛ خو د قوي دښمن په مخکې یې اوس په ډېرې میرانې سره جګړه کوله، هغوی ته یې موقع ورنکړه، چې په غره باندي یو قدم هم مخکې راشي، اوس یې د دښمن پروا نه کوله او د سره یې د خپلو سیمو د نیولو لپاره کوبنښنونه پېل کړي وه، اوس ایتالوي فوځ په هر لحاظ ښه شوی وه.

د ترکیې جبهه

جنرال موود ته په بغداد باندې د حملې کولو امر شوی وه، هغه ددې موخې لپاره خپل د حمل و نقل سیستم محفوظ کړ، هغه ته ۶۴ بحري بیړۍ هم ورکړې وې.

هغه اوس د کت د نیولو کوښښ پیل کړی وه، د فبرورۍ په ۱۷ یې کوښښ پیل کړ؛ خو د ترکی فوځ لخوا په شا وتمبول شو، ۵ ورځې وروسته د فبرورۍ په ۲۲ یې ګوله باري وکړه او دغه ښار یې وران وچاړ کړ، د جنرال موود فوځ د مارچ په منځ ددې وړ وه، چې په بغداد باندې حمله وکړي.

د بغداد خواته روان وه، چې په العزیزیه کې د ترکی فوځ د سخت مخالفت سره مخ شو، دلته ۳۵۰۰۰ تنه ترکی فوځ موجود وه، د جنرال موود سره ۱۲۰۰۰ فوځ وه، چې درندې وسلې، قوي توپ خانې، جنګي الوتکې او کوچنۍ بحري بیړۍ یې هم په لاس کې وې، دا د ترکی فوځ څخه څو ځله زیات وه.

جنرال موود د حملې پلان جوړ کړ، د هوایي ځواک، توپخانې او بحري بیړیو په واسطه یې ګوله باري پیل کړه، په ګوله باري کې یې خپل فوځ ته د مخکې تګ امر هم وکړ، ترکی فوځ یې مقابله ونشوه کړای او د مارچ په ۱۱ یې بغداد په خپله ولکه کې راوست او ۹۰۰۰ تنه ترکی فوځ یې اسیر کړ.

د غزې لومړۍ او دویمه جګړه

د ۱۹۱۷ ز کال په مارچ کې جنرال مري ددې وړتیا ترلاسه کړه، چې په سینا کې ترکی فوځ شا تګ ته اړ کړي او د فلسطین خواته مخکې ولاړ شي، اوس یې په غزې باندې د حملې پلان جوړ کړی وه، د مارچ په ۲۶ یې حمله پیل کړه، په دې وخت کې ۱۶۰۰۰ پیاده فوځ، ۶۰۰۰ سپور فوځ د جنرال مري د لاس لاندې وه، په مقابل کې یې ۴۰۰۰ ترکی فوځ وه.

ددې حملې یوه موخه په جغرافیایي لحاظ د ترکیې د فوځ ویشل وه؛ خو اصلي موخه یې د ترکیې منتشر کول او له منځه وړل وه، تر څو د مسلمانانو اسلامي جذبې ختمه کړي او د ترکیې د قوت د پای ته رسیدو په پایله کې لویدیز او اسلام دښمنه

هيوادو ته وروستی قوي مسلمان هيواد هم له منځه يوسي او په فلسطين کې يو قوي يهودي هيواد رامنځته کړي.

د غزې په لومړۍ جگړه کې د انگليسي فوځ مشري جنرال مري د خپل لاس لاندې جنرال ډوبل ته وسپارله، جنرال ډوبل سره ۳ برخې پياده او ۲ برخې سپور فوځ وه، چې مشري د جنرال چيټ وود په لاس کې وه، د سينا د جگړې په شان په دې جگړه کې هم د اوبو رسول ډېر اړين وه، چې دا د بريالې پاره ډېر اړين شرط گڼل کيده.

د مارچ په ۲۶ سهار د لوگي باوجود انگليسي فوځ حمله وکړه او د غزې ښار په ښار يې حمله پيل کړه، سپور فوځ مخکې او پياده ورپسې وه، حمله ډېره قوي وه، سپور فوځ د خپلو اسونو لپاره اوبه نه درلودې، د اوبو يوازینی لاره د غزې دننه يو ډنډ وه.

۱۰۰۰۰ اسونه د تندي له لاسه په ډېر بد حالت کې ول، انگليسي سپور فوځ مخکې لاره او يوه قوي حمله يې وکړه، څو گروپه فوځ يې نږدې ډنډ ته ورسیده او خپل اسونه يې پڼه کول؛ خو په همدې وخت جنرال چيټ وود د شا تگ امر ورکړ او د بلې ورځ لپاره يې حمله ودروله، په دې وخت کې دا ډېره غلظه پريکړه وه؛ ځکه سپرو کولای شول، چې حمله وکړي او غزه ونيسي.

دويمه ورځ يې بيا حمله وکړه؛ خو بريالي نشول، ترکي فوځ انگليسي فوځ شا تگ ته اړ کړ، جنرال مري خپلو مشرانو ته ټيلي گراف وکړ، چې دښمن ته درې برابره زيان رسيدلی ده او محاصره کړی مو دی؛ خو ددې پيغام د وررسيدو لږ ځنډ وروسته انگليسي فوځ شا تگ کړی وه، ۴۰۰۰ تنه انگليسي او ۲۴۰۰ تنه ترکي فوځ وژل شوی وه.

جنرال ډوبل د ۱۹۱۷ ز کال د اپريل په ۱۷-۱۹ د يوې بلې حملې پلان جوړ کړ، ترکي فوځ اوس په خپل دفاعي حالت کې نه وه، زيات خندقونه يې ويستي ول او د غزې ښار يې د خندقونو په واسطه کلابند کړی وه.

د انگلیسي فوځ حمله بیخي ناکامه شوه، په دې جگړه انگلیسي فوځ ټانکونه هم استعمال کړي ول.

۶۵۰۰ تنه انگلیسي او ۲۰۰۰ تنه ترکي فوځ وژل شوی وه.

د غزې دریمه جگړه

د انگلیسي جنرال موود پر ځای جنرال ایډمونډ ایلن بی د انگلیسي فوځ مشر ټاکل شوی وه، دلته نور درې برخې انگلیسي فوځ هم زیات کړل شوی وه او څلور نور رالیزلی وه، اوس جنرال ایلن بی په غزه باندې د حملې پلان جوړه.

هغه خپل فوځ په دوه برخو باندې ویشلی وه، توپ خانې، سپور او پیاده فوځ ته یې په غزه باندې د حملې امر کړی وه او د استرلیا او نوي زیلاند فوځ ته یې د ختیځ له لارې په بېرشیا باندې د حملې امر کړی وه.

په بېرشیا باندې د اکتوبر په ۳۱ حمله پېل شوه، دا ډېره مهمه جبهه وه؛ ځکه د سپور فوځ اوبه ډېرې مهمې وې.

د جنرال ایلن بی فوځ بېرشیا په اسانۍ ونیوله، هغه اوس دسمندر غاړې ته متوجه شوی وه، ددې موخه په غزه کې د جنگیدونکي ترکي فوځ پام اړول وه، هلته موجود انگلیسي او فرانسوي فوځ د توپونو په مرسته حمله وکړه او د ترکي فوځ اړیکه یې د غزې سره پرې کړه.

انور پاشا کوبنښ کاوه، چې د ترکي او ۶۰۰۰ جرمني فوځ په مرسته په بغداد حمله وکړي او د دینمن نه یې ونیسي؛ خو دا کار ونشو؛ ځکه په چټک ډول د یوه ځای څخه بل ځای د دومره زیات فوځ انتقال اسانه کار نه وه.

جنرال فالکن د فلسطین خواته مخکې لاړه؛ خو دومره فوځ قوت ورسره نه وه، اخر انگلیسانو د نومبر په ۷ غزه ونیوله.

ددې لپاره چې د بنار تقدس پایمال نشي، ترکي حکومت پریکړه وکړه، چې بنار انگلیسي حکومت ته وسپاري، هماغه وه، چې د دسمبر په ۱۱ جنرال ایلن بی د یروشلم (بیت المقدس) بنار ونيوه او بنار یې بناري بناروالی ته وسپاره.

جنرال فالکن یو ځل بیا خپل فوځ راټول کړ او د بیت المقدس د نیولو کوشش یې وکړ، د دسمبر د ۲۶-۳۰ پورې ترکی فوځ په ډېره میرانه جگړه وکړه؛ خو د خپل ځان څلور برابره فوځ یې شاته نکړ، مقابل کې یې انګلیسي جنرال چیت ووډ یوه قوي حمله وکړه او ترکی فوځ یې ۸ میله شا تګ ته اړ کړ.

د فلسطین په دې جگړه کې ترکی ته د ۲۵۰۰۰ فوځ زیان واوښت، چې ددې څخه یې ۱۲۰۰۰ تنه اسیر ول، بلخوا انګلیسي فوځ ته د ۱۸۰۰۰ تنو زیان اوښتی وه.

د عربو په جبهه کې انګلیسي فوځ شریف حسین ته دنده ورکړې وه، چې د ترکیې د حکومت سره غداری وکړي، د شریف حسین زامنو د حجاز په ریل پټلۍ باندې حمله وکړه او د حمل و نقل لاره یې وړانه کړه، لارنس ته دنده ورکړل شوې وه، چې د شریف حسین د زوی سره واوسېږي.

ترکی فوځ ارمنیا او جارجیا ته مخه کړه، ویل کېږي، چې زیات خلک یې ووژل، د ځینو امریکایي مؤرخینو په نظر چې پنځه لکه کسان یې وژلي دي.

بحري جبهه

په ۱۹۱۷ ز کال کې په جگړه کې د امریکا په داخلیدو سره متحدو فوځونو ته قوت ور په برخه شو، چې بحري جبهه یې ډېره قوي شوه، امریکا د جرمني سوداګري د نورو هیوادونو سره منع کړه.

په دې کار سره مرکزي قوتونه د ماشینونو، لیرد رالیرد او د جګړې د نورو وسائو څخه محرومه شو.

ددې کار په ځواب کې جرمني د ابدوزو جگړه پیل کړه، ددې څخه یې هدف د انګلستان د سوداګرۍ مخه نیول ول، انګلستان چې ټول انحصار یې په بحري سوداګرۍ باندې وه، جگړه ساتل یې پرته له بحري لارو څخه ناشونی ښکاریدل، که چیرته جرمني یو کال په دې بحري جگړه کامیاب شوی وای؛ نو د جګړې پایلې داسې نه وې لکه اوس چې دي.

د جرمني د حکومت او فوځ تر منځ يې ځيني ستونزې موجودې وې، اميرالبحر ترپز غوښتل، چې د قوي حملو له لارې دښمن ته ماتې ورکړي؛ خو د جرمني پاچا دويم ويليم او چانسلر يې په سفارتي اړيکو باندې ټينگار کاوه، اميرالبحر ترپز د ۱۹۱۶ ز کال د مارچ په ۱۶ استعفاء ورکړه، چې په ځای يې شيکر وټاکل شو، شيکر د ابدوزو او د نړيوال بحري سوداگريز قانون د ماتولو څخه انکار وکړ.

په جگړه کې د انگلستان او فرانسې سربيره د امريکا په داخلیدو د جرمني خلکو د حکومت څخه غوښتل، چې اوس بايد انگلستان ته ماته ورکړل شي، د انگليسي تلویزونو د پروپاگاندا په ذريعه د امريکا د خلکو کرکه د جرمني پر ضد راپاريدلې وه، چې په دې سره د امريکا خلکو د جرمني پر ضد د جگړې اعلان وکړ.

د ابدوزو د جگړې په پېل کې د انگلستان حکومت د ستونزو سره مخ شو؛ ځکه چې د پسرلي موسم وه، په هرو څلور بېرو کې يې يوه خپل ځای ته نه رسیده.

جرمني د ابدوزو په جوړولو باندې ډېرې پيسې مصرف کړې، متحدو قوتونو د بحري بېريو کاروانونه روان کړل.

په دې حالاتو کې امريکا شل لکه فوځ فرانسې ته ورسوه، چې همدا د متحدو فوځونو د بریا لامل شو.

هوايي جبهه

د لومړۍ نړيوالې جگړې په پېل کې هوايي جگړې په خپل لومړني دور کې وې، د جگړې لس کاله مخکې لومړنۍ هوايي پرواز شوی وه، د جگړې د پېل کيدو په وخت کې جنرالانو هوايي جگړه دومره بريالۍ نه گڼله؛ خو هوايي حملو خپل ارزښت ثابت کړ.

جرمني د خپل قوي بحري فوځ په درلودلو سربيره په هوايي فوځ کې هم بريالۍ وه، د هوايي جگړې مهارت، ماشينونه جوړول او هوايي حملې يې د نورو نه ډېرې ښې وې.

د جگړې په لومړيو څلورو کلونو کې هوايي حملو ته دومره توجه ونشوه، د ځمکني فوځ جنرالانو هم دومره ارزښت نه ورکاوه.

جرمني، فرانسې او انگلستان په ختيزه جبهه کې د خپلو فوځونو د مرستې لپاره د جنګي الوتکو استعمال پېل کړ، په لومړيو د الوتکو له لارې د فوځ د ځای په اړه معلومات اخيستل کيدل، وروسته يې مشين گني پرې نصب کړې او يو يو توپک يې هم پرې ولگوه، اوس د الوتکو په جوړولو کې پرمختګ هم رامنځته شوی وه، د پېلوټ نه مخکې د مشين گن لپاره ځای هم جوړ شوی وه، تر څو د کومې ستونزې پرته ډزې وکړي.

د ۱۹۱۷ ز کال په منځ کې د الوتکو ارزښت زيات شوی ايتاليې پر ضد د کيپو ريتو په جگړه کې جرمني د الوتکو څخه کار واخيست او د دېنمن مورچو ته يې زيات زيان واړوه.

سفارتي اړيکې

د ۱۹۱۶ ز کال په پای کې د استريا حالات ډېر خراب شوي وه، د دوه گوني سلطنت پاچا لومړي چارلس د بيلجيم شهزاده سيکستس د فرانسې لومړي وزير او ولسمشر ته ور وليږه او د خپلې خوا نه يې د سولې شرائط ور وړاندې کړل، فرانسوي چارواکو دغه هڅه وستايله، په شرطونو باندې د نورو خبرو لپاره يې سيکستس د ۱۹۱۷ ز کال په مارچ کې ور واستوه.

اوس د دواړو خواوو استازو ملاقات وکړ، د فرانسې لخوا څو نکتي وړاندې شوي، لومړی دا چې الزاس او لورن بايد د فرانسې سيمي وگڼل شي، سربيا بايد پخواني حالت ته پريښودل شي، بيلجيم بايد ازاد او خودمختاره کړای شي، روس بايد په قسطنطينيه باندې واکمن شي، سيکستس د استريا پاچا لومړي چارلس ته ورغی او هم يې په برلين کې د چرمني د بهرنيو چارو د وزير سره وکتل او شرطونه يې ور وړاندې کړل.

د استريا حکومت په دې شرائطو باندې غور پېل کړ؛ خو جرمني حکومت يې نه وه خبر کړی، چې د فرانسې د حکومت سره په خبرو اترو لگيا ده، په دې وخت

کې د فرانسې لومړی وزیر اند بدل او پر خای یې الیگزیندر ری بوت په چوکۍ کیناست، دا ظالم، جگره مار او ضدې شخص وه او هم یې د بوربون کورنۍ نه خوښیده.

انگلستان هم ددې خبرو څخه خبر شو، انگلستان او فرانسې پریکړه وکړه، چې د سولې په خبرو کې دې ایټالیا هم شریکه کړای شي.

ایټالیا د لندن د تړون په پلي کولو باندې تأکید کاوه، په دې ډول د سیکسټس لخوا د سولې پیل شوي خبرې ناکامې شوې.

د ۱۹۱۷ ز کال په جون کې پاپ بېنیکټ واتیکان پنځم لسم دا وخت مناسب وگڼه، هغه د جگره کوونکو هیوادونو د داخلي حالاتو او د سولې په اړه د هغوی د نظر د معلومولو لپاره خپل نمائنده مونسینګنو راو گینيو پیسيلي ولیر، هغه د جگره کوونکو هیوادونو په اړه معلومات ورکړل، د جرمني په اړه راپور کې پیسيلي وویل، چې چانسلر د مثبت فکر لرونکی دی او قیصر او د هغه جنرال د سولې په اړه هېڅ مثبت نظر نه لري؛ خو کیدای شي، چې قیصر د سولې خوا ته مائله کړای شي.

واتیکان ددې راپورونو په رڼا کې د ۱۹۱۷ ز کال د اگست په لومړۍ نیټه د جنگ بندۍ او عامه امن لپاره یو عمومي غوښتنه وکړه او د ټولو خواوو نه یې و غوښتل، چې د جگړې د پیل څخه دمخه جغرافیایي حالات دې رامنځته کړي.

متحدو هیوادونو د پاپ غوښتنه د جرمني غوښتنه وبلله، د پاپ لخوا د سولې لپاره دا کوښښ هم ناکام شو؛ ځکه اصلي ستونزه د بیلجیم د هیواد ستونزه وه.

د ۱۹۱۸ ز کال د جگړې حالات

دا د قوي جگړو د کال په نوم یادېږي، په دې کال کې هر هیواد د خپل دښمن هیواد د ماتولو کوښښ کاوه، دا د بشریت په تاریخ ځکه مهم دی، چې لومړۍ نړیواله جگره په کې پای ته ورسیده، د انسانیت نور قتل عام ودریده، انسان یو ځل بیا ساه واخیسته.

په عمومي ډول استرېا، تركيه، فرانسه او انگلستان د خپل خراب اقتصادي او ټولنيز حالات له امله ستري شوي ول.

جرمني هم د بحري سوداگري د بنديدو له وجي د خراب اقتصادي حالت سره مخ شوی وه؛ خو بيا هم د نورو هيوادونو په پرتله يې اقتصادي حالت ښه وه؛ خو نوي شريك شوي هيواد امريكا پرې ناوړه اغېز كړي وه.

اوس هغه پيښې چې په دې كال كې پيښې شوي دي، تر مطالعي لاندې نيسو.

ځمكنی، بحري او هوايي حملې

سربكال د پروسربكال په نسبت په ځمكنيو حملو كې زياتوالی راغلی وه، په بحري جبهه كې جرمني د ولکي راوستلو لپاره ډېر كوښښ كاوه.

په دې كال كې هوايي فوځ خپل ارزښت ښكاره كړی وه، په دې كال دواړو خواوو خپل هوايي فوځ ښه وروزه، جنګي مهارت او چلونه وړزده كړل، ښي مشين گڼي، عمله او نظم يې په كې رامنځته كړ.

د ختيزې جبهې پرته په ټولو جبهو كې جگړه په شدت روانه وه، لويديزه جبهه د جگړې اصلي ډگر وه، دلته به د جگړې هره جبهه مطالعه كړو.

لوېديزه جبهه

د ۱۹۱۸ ز كال په پېل كې د جگړه كوونكو هيوادونو حالات ډېر خراب شوي ول، امريكا يوازینی هيواد وه، چې د قوي اقتصاد په درلودلو يې په جگړه كې فيصله كن رول لوبوه.

امريكا تېر كال د اپريل په مياشت كې په جگړه كې د داخليدو اعلان كړی وه؛ خو فوځ يې سست حركت كاوه او غير فعال وه، متحدو فوځونو ترې ډېره هيله درلوده؛ خو هغسې ونشول، د جرمني د فوځ مشر متحدو فوځونو ته د امريكا د مرستي د رسيدو څخه مخکې غوښتل، چې هغوی ته يوه قوي ماته ورکړي، هغه ددې لپاره د هوتير پلان جوړ كړ.

د هوتير جنگي پلان

د جرمني د فوځ مشر جنرال اوسکر وان هوتير نومیده، د هوتير د جنگي پلان له مخې لومړی باید د دبنمن په فوځ باندې گوله باري وکړل شي، تر څو د هغوی حالت خراب شي او بیا د پیاده فوځ لخوا پرې حمله وشي، هغوی به جگړه کوي؛ خو شا تگ ته به اړ شي.

ددې قوي گوله باري لپاره ډېرې توپ خانې او بارودو ته اړتیا وه، د هوتير جنگي پلان ډېرې معاملي اسانه کړې، هغه غوښتل، چې د دبنمن په سیمو باندې دې گیس وغورځول شي، تر څو د دبنمن فوځ بې حسه او د حرکت و لویږي، په دې حمله کې به د دبنمن خندقونه او فوځي مرکزونه هم په نښه کيږي.

ددې وروسته به دویمه مرحله شروع کيږي، په دې پړاو کې به د دبنمن په فوځ باندې گوله باري کيږي، د دبنمن فوځ به د یوه بل سره بې اړیکې کيږي او شا تگ به کوي، د شا تگ په دوران کې به توپ خانه مخکې وړل کيږي، په عمومي ډول په یوه ساعت کې به یو کیلومتر مخکې تگ کيږي.

په دریمه مرحله کې به پیاده فوځ د توپ خانې وروسته روان وي او ساتنه به یې کوي، د دبنمن فوځ به اسیروي او په نیول شویو سیمو به ولکه ټینګوي، په پای کې به کنترول د جرمني فوځ په لاس کې وي، نور مخکې تگ به هم وي او حمله به بریالی کيږي.

په څلورمه مرحله کې به حمله کوونکی فوځ یوه ځانګړې ځای ته مخکې تگ کوي، تر هغه ځایه چې مخکې تگ شونی وي، چې موخه یې معلومه شوي نه وه.

لومړی جرمني حمله (د سوم حمله)

د ۱۹۱۸ ز کال په پسرلي کې په جگړه کې د امریکا د داخلیدو دمخه جرمني په لویدیزه جبهه کې د یوې پریکونې حملې پلان جوړ کړی وه، ددې پلان مطابق د جرمني ۷۱ برخې فوځ به په دریو فوځونو باندې ویشل کيږي او د سوم د سیند په غاړه به مخکې ځي، په شمال کې به انګلیسي او جنوب کې به فرانسوي فوځ سره ویشي.

د جرمني د فوځ مشر ليونډروف پوهيده، چې متحد فوځونه به د يوې مشترکې جبهې په جوړولو ناکاميري، د فرانسوي فوځ لپاره مهم کار د پاریس ساتل وه؛ خو انگلیسي فوځ خپل بندرونه ساتل غوښتل، په دې ډول دواړه د يوې مشترکې جبهې په جوړولو کې پاتې راغلل او دواړه فوځونه سره وویشل شول.

د حملې پلان په لومړي سر کې ډېر ساده وه، د جرمني دريوارو فوځونو د اریس نه د لافیر پورې یوه دفاعي کرښه جوړوله، تر څو انگلیسي فوځ له منځه یوسي او د فرانسې نه یې وباسي او هم یې د فرانسوي فوځ سره اړیکه پرې کړي، د جنرال اتووان بلو په مشرۍ د جرمني ۱۷ فوځ چې د ۲۵ برخو څخه جوړ شوی وه، په شمال کې ځای پر ځای کړل شو، په منځ کې یې د جنرال ډرماروتز په مشرۍ ۲۱ برخې فوځ ځای پر ځای شوی وه، په جنوب کې یې د اوسکر وان هوتیر په مشرۍ اتلسم فوځ چې د ۲۵ برخو څخه جوړ شوی وه، ځای پر ځای وه، دوی غوښتل، چې د دینمن فوځ په منځ کې درز رامنځته کړي.

د پلان مطابق د جرمني ۱۷ او دویم فوځ به دینمن شا تگ ته اړ کوي، د هوتیر اتلسم فوځ به د جنوب خواته مخکې ځي په جنوب کې به د دینمن فوځ څاري او د ځوابي حملو بار په خپلو اوږو واخلي، تر څو د دویم او ۱۷ فوځ په مخکې تگ کې کومه ستونزه رامنځته شي.

انگلیسي جنرال هیگ د خپل پنځم فوځ نه د حملې هیله وکړه، هغه د جنرال گوه په مشرۍ پنځم فوځ، چې ۱۵ برخې وه، سربیره پر دې ۱۴ برخې نور فوځ او دریم فوځ د جنرال بینگ په مشرۍ شمال خواته ولیره، تر څو هلته صف بندي وکړي، د جنرال گوه پنځم فوځ په جنوب کې د فرانسې شپږم فوځ موجود وه، د فرانسې او انگلستان دفاعي تدبیرونه ډېر زیات مختلف ول، انگلیسي فوځ په دې وخت کې په ډېر کمزوري ځای کې وه.

د مارچ په ۲۱ سهار ۴:۴۰ د جرمني توپ خانې ۶۰۰۰ توپونه او ۳۰۰۰ دانې مارتر گولۍ وویشتلې، چې د پنځه نیمو ساعتونو لپاره جاري وې، گیس، دود او بارود وریدل، په ۹:۴۰ باندي جرمني فوځ په همدې حال کې مخکې تگ پیل کړ،

په دوی پسي د هوټير د پلان له مخي ۲۸ برخي نور فوځ وروسته روان وه، دود (لوگي) د انگليسي فوځ گوله باري او پزي کول سخت زيانمن کړل.

د حملي په لومړۍ ورځ انگليسي دفاعي کرښي ورانې شوې، په دا بله ورځ جنرال گوه خپل فوځ ته امر وکړ، چې د سوم د سيند خواته شا تگ وکړي، جنرال بينگ هم په خراب حالت کي وه؛ خو په مقابل کي د جرمني دويم او ۱۷ فوځ ته هم دومره بریا ترلاسه نشوه.

د جنرال ليونډروف د پلان او هيلو مطابق ۱۷ او دويم فوځ اصلي موخه لاسته ترلاسه نکره؛ خو د جنرال هوټير ۱۸ فوځ بریا ترلاسه کړه، اوس نو د پلان د تغير وخت وه، جنرال ليونډروف جنرال هوټير ته امر وکړ، چې د سوم د سيند په غاړه مخکي تگ وکړي او په انگليسي او فرانسوي فوځ باندې حملي جاري وساتي.

د مارچ په ۲۳ او ۲۴ د جرمني فوځ مخکي تگ روان وه، په ځانگړي ډول جنرال هوټير چټک مخکي روان وه.

د مارچ په ۲۶ جنرال هوټير ښه مخکي تگ وکړ، چې د فرانسوي او انگليسي فوځ تر منځ د اړيکو مرکز ته يې گواښ پيښ کړ.

د جنرال هوټير د مخکي تگ د مخي د نيولو لپاره فرانسې خپل ۶ برخي فوځ ور وليږه، دوی ته يې امر وکړ، چې هر څنگه وي، د پاریس خواته يې د پرمختگ مخه بايد ونيسي، کله نو خپله دفاعي کرښه دې وساتي، د مارچ په ۲۷ جنرال هوټير ماؤنټډ ونيوه، اوس د جرمني ۱۸ فوځ ډېر ستړی شوی وه.

د مارچ په ۳۰ جنرال ليونډروف په نويون باندې حمله وکړه؛ خو دومره بريالی نه وه، د اپريل په ۴ يې کوبنښ وکړ، چې د انگليسي فوځ په منځ کي درز رامنځته کړي؛ خو دا ځل هم ناکام شو او دا جگړه يې پای ته ورسوله.

په دې جگړه کي جرمني ۴۰ ميله مخکي تگ وکړ، ۷۰۰۰۰ تنه يې ونيول او ۱۱۰۰ ټوپکي يې لاسته ورغلي، بلخوا ۲۰۰۰۰۰ انگليسي فوځ قرباني ورکړه،

جرمني هم همدومره زیان وکړ، د جرمني د فوځ زیان له دې هم ډېر وه؛ ځکه چې روزل شوی فوځ یې زیات ووژل شو، چې دا کمی یې بیا پوره نشو کړای.

دویمه جرمني حمله (د لېز حمله)

جرمني په لومړۍ حمله کې خپلې موخې ترلاسه نکړې، جنرال لیونډروف د انګلیسي فوځ د له منځه وړلو لپاره بیا پلان جوړ کړ، هغه یقیني وه، چې که په سټري انګلیسي فوځ باندې حمله وکړي؛ نو زیات زیان به ورواړوي.

هغه د پاریس سره نږدې د لیز په سیمه کې موجود ۳۵ برخې فوځ ته چې څلورم او شپږم فوځ وه، د حملې امر وکړ، د څلورم فوځ مشري جنرال سکست او د شپږم فوځ مشري د جنرال فرډیناند په لاس کې وه.

د اپریل په سهار ۹:۰۰ د ګیس او ګوله بارودو وروسته د جرمني د شپږم فوځ ۸ برخو د ارمینټیر له جنوب نه حمله وکړه، مقابل کې یې ۳ برخې انګلیسي فوځ موجود وه، د انګلیسي فوځ په منځ کې پرتګالی فوځ پروت وه، چې دوه برخې فوځ ته یې د دفاع دنده ورکړل شوې وه.

د جرمني شپږم فوځ په درې ساعتونو کې وکولای شول، چې د انګلیسي فوځ دفاعي نظام له منځه یوسي او اوس جرمني فوځ ټول خندقونه نیولي ول، د ورځې تر پایه انګلیسي فوځ ۵ میله شا تګ کړی وه.

په دا بله ورځ د جنرال ارنم څلورم فوځ د ۴ برخو په واسطه په یوه برخه فوځ باندې حمله وکړه، د تېرې ورځې د حملې په وجه انګلیسي فوځ جنوب ته وغوښتل شو، د اپریل په ۱۱ د جرمني دواړو فوځونو د یوه بل سره ولیدل او د جنوب خواته یې مخکې تګ پیل کړ.

د اپریل په ۱۲ د انګلیسي فوځ حالت ډېر خراب وه، هغوی کلیوالو سیمو ته منډې وهلې، د جرمني د فوځ حملې د اپریل د ۲۹ پورې روانې وې؛ خو نوره بریا یې ترلاسه نکړه.

په دې جگړه کې جرمني فوځ بريالی وه؛ خو اصلي موخې يې تر لاسه نكړې، په دې دويمه حمله کې يې ۳۵۰۰۰۰ تنه فوځ په كار شو او د انگلستان ۳۰۵۰۰۰ تنه د جگړې خوراک شو، جرمني د فوځ د كموالي سره مخ وه او د پوره كولو لپاره يې هيڅ لاره نه درلوده؛ خو مقابل کې متحد فوځ ته امريكا قوت ورکړی وه، چې تکره او روزل شوی فوځ وه.

دریمه جرمني حمله (د ائزن جگړه)

جنرال لیونډروف ددې لپاره چې دبنمن ته بیا ماته ورکړي، د فلینډرز په سیمه يې د دوه حملو پریکړه وکړه، د جگړې لپاره يې د ائزن د سیند غاړه ډیس ډامیس وټاکله، دلته د ائزن د سیند سره د سوئزون او رائمز سیندونه یو ځای کیدل، چې دې سیمې جرمني ته زیاته گټه رسولای شوه.

د می په ۲۷ سهار د جنرال وان بلو لومړي فوځ او د جنرال میکس د اووم فوځ ۱۷ برخې د متحد فوځ په جنرال ډوچین باندې حمله وکړه، د جرمني فوځ وروسته ۱۳ برخه هم راراونه وه، د حمله کونکي جرمني فوځ سره ۴۶۰۰ ټوپکي هم وې، جنرال ډوچین د خپلو سیمو ساتنه کول غوښتل، ټول فوځ يې د دبنمن مخې ته ودروله او دفاعي کرښه يې جوړه کړه او شاته ځای يې خالي پرېښوده، تر څو په ښه ډول د دبنمن مقابله وکړي.

جرمني فوځ د جنرال ډوچین لومړنی صف له منځه یوړ او د ماښام پورې يې ۱۳ میله مخکې تگ کړی وه او د ویسل د سیند غاړې ته د فیس میس سیمې ته نږدې شول، جنرال لیونډروف د فلینډرز په سیمې باندې د حملې امر وکړ.

جرمني فوځ د پاریس خواته ۳۷ میله مزل د کومي ستونزې د رامنځه کیدو پرته وکړ، په دې ستونزمن وخت کې متحدو فوځونو د امریکایي فوځ نه مرسته وغوښته، امریکایي فوځ ۱۱۰ میله مزل وواځه او ځان يې د جگړې ډگر ته ورسوه او د جرمني د مخکې تگ مخه يې ونیوله، جرمني فوځ درې ورځې کوبښن وکړ؛ خو ونه توانیدل چې مخکې لاړ شي.

په دې حمله کې جنرال لیونډروف بریالی شو؛ خو د لښکرکشی اصلي موخه یې ترلاسه نكړه.

څلورمه جرمنی حمله (د نویون-ماونټډ جگړه)

اوس جنرال لیونډروف په ډېر خطرناک حالت کې وه، د نیول شویو سیمو تنظیم ډېر ستونزمن وه؛ ځکه نو د نیول شویو سیمو پریښودل او دفاعي حالت خپلول ورته غوره ول؛ خو دا کار د عامو خلکو د ناخوښی د فوځ د بې همتی او د دښمن د خوښی او د هغوی د بریا او لوړ همتی باعث کیده.

ځکه، نو هغه ته اړینه وه، چې نیول شوي سیمې وساتي او د خپلو موخو د ترلاسه کولو لپاره مخکې تگ وکړي، دښمن ډېر کمزوری کړي، ددې موخې د ترلاسه کولو لپاره یې د ماونټډ-نویون د دوه شاخي څخه حمله کولو غوښتل.

جگړې بله موخه هم درلوده، د دریمې جرمنی حملې په پایله کې انگلیسي فوځ ډېر خراب شوی او ټول فوځ یې جنوب خواته راغلی وه؛ ځکه نو د شمال له لوري د فلینډرز د سیمې څخه پرې حمله کیدای شو.

د جون په ۹ د جنرال هوتیر ۱۸ فوځ د ماونټډ-نویون له سیمې نه حمله پېل کړه او د جنرال میکسن فوځ په سوئزون باندې حمله وکړه، د فرانسوي فوځ مشر جنرال فایي یول یې د ماتې لپاره یو غوره تکنیک جوړ کړی وه، جنرال یول د دفاع لپاره یوه قوي دفاعي کرښه جوړه کړه او دغه کرښه به د ډزو په وجه بالاخره دښمن ته ماته ورکوي.

د جرمني حمله د جنرال یول د دفاعي تدبیر په وجه ناکامه شوه، جرمني ته زیات زیان واوښت او یوازي ۹ میله مخکې تگ یې وکړای شو، وروسته د فرانسوي فوځ حملې زیاتې شوې او د جرمني فوځ د مخکې تگ مخه یې ډپ کړه، د جون په ۱۳ جگړه پای ته ورسیده، په دې جگړه کې جرمني فوځ ته زیات زیان ورسیده او مقابل لوري کې فرانسوي فوځ ته کم.

پنځمه جرمني حمله (د چمپين-مارين جگړه)

د څلورمې جرمني حملې يوه مياشت وروسته د جگړې جبهه لږ څه آرامه وه، د جرمني زياتو مشرانو د سولې غږ پورته کاوه؛ خو جنرال ليونډروف په فلينډرز باندې د حملې خپل پلان عملي کول غوښتل.

د څلورمې جگړې په جريان کې جرمني فوځ د خراب موسمي حالت په وجه په زکام او نورو وبايي ناروغيو باندې اخته شو، ددې حالت په اړه متحدو فوځونو ډېر پروياگند کاوه.

د امريکايي فوځ په راتلو د متحدو فوځونو ځواک د جرمني برابر شوی وه، په جگړه کې د امريکا داخليدو جگړه بيخي بدله کړه، اوس جگړه په نويو ساينسي وسائو باندې کيده.

د خراب حالت په درلودلو سره بيا جنرال ليونډروف په دوه ځايونو باندې د قوي حملو پلان جوړ کړی وه، ۵۲ برخې جرمني او ۳۶ برخې متحد فوځ د يوه بل مخامخ ول، په ۳۶ برخو کې ۲۳ فرانسوي، ۹ انگليسي، ۲ ايتالوي او ۲ امريکايي برخې وې.

د پلان مطابق د جرمني اووم فوځ به ريمز په خپله ولکه کې راوړي، لس ورځې وروسته به د جرمني لومړی فوځ د مارن په ختيزو سيمو باندې حمله کوي.

د جرمني اووم فوځ به د معمول مطابق گوله باري کوي؛ خو دا ځل جنرال فوش قوي گوله باري پيل کړه، په دې ډول متحد فوځ نږدې پروت جرمني فوځ ته سخت زيان واړوه او مخکې پروت صف يې گډوډ کړ.

د لومړی جرمني حملې غونډې پنځمه حمله هم ناکامه شوه، بلخوا لومړي فوځ لږه برياً ترلاسه کړه؛ خو وروسته متحد فوځونه ډېر مقاومت وکړ او هغوی يې نورې برياً ته پرېښودل.

د جرمني فوځ مورال ډېر تېټ شوی وه، دښمن يې اوس ډېر مقاومت پيل کړی وه، د هغوی د مخکې تگ مخه يې نيوله.

په مجموعي توگه په دې پنځو جرمنیو حملو کې د جرمني ۸ لکه بهترين، قوي او تجربه کار فوځ ووژل شو، فوځ کې يې وبایي ناروغی خپرې شوی وې، اوس جرمني فوځ د حملې کولو په حالت کې نه وه.

د متحدو فوځونو لومړۍ ځوابي حمله (د ائزن-مارن جگړه) جنرال فوش د جرمني فوځ پر ضد د قوي حملو لپاره له مخکې څخه پلان جوړ کړی وه، تر څو خپلو سیمې بیرته ونیسي، هغه په دې انتظار وه، چې څه وخت به جرمني حملې ناکامیږي او د هغوی په ستړي فوځ به حمله کوي، د جرمني د پنځمې حملې وروسته يې سمدستي د جولایي په ۱۸ حمله پېل کړه.

د فرانسي لسم او شپږم فوځ ته د لویديزې جبهې څخه د حملې امر شوی وه او نهم او پنځم فوځ د ختیځ خوا څخه حمله کوونکی وه، د پلان مطابق د جولایي په ۱۸ سهار وخت لسم فوځ او یو ساعت وروسته شپږم فوځ حمله پېل کړه، جگړه د مارن په سیمه کې بڼه گرمه روانه وه.

په دې جگړه کې د متحدو فوځونو سره ۳۵۰ ټانکه ول، په لومړۍ نړیواله جگړه کې مخکې له دې ټانکونه په دومره بڼه ډول نه وه استعمال شوي، لکه څنگه چې په دې جگړه کې استعمال شول، د شپې پورې متحد فوځونو ۵ میله مخکې کړی وه، په دا بله ورځ لسم فوځ د سوئزون-کیتو-تیهرې د سرک خواته مخکې روان وه.

په دې سرک يې حمله وکړه، چې په دې سره د دښمن د حمل و نقل لاره بندیده؛ خو ددې ځای د نیولو څخه تېر شول، جرمني فوځ شا تگ وکړ، هغه ځای ته ولاړل، چې د کوم ځای څخه ورته سامان الات او خوراکي توکي راتلل.

د اگست په دریمه جرمني فوځ د شا تگ په پایله کې د ویسل او ائزن د سیند شاته خپلې قوي مورچې ته ورسیده، د اگست په ۶ دوه برخې امریکایي فوځ د جرمني په فوځ حمله وکړ؛ خو بریالي نشول، د یوې بریا په ترلاسه کولو سره متحدو فوځونو جشن جوړ کړ او په پاریس کې يې اتش بازي وکړه، خلک ډېر خوشحاله شول، جنرال فوش ته د (مارشال) لقب ورکړل شو.

د متحدو فوځونو دویمه ځوابي حمله (د ایمنز جگړه)
متحدو فوځونو په جولایي کې د ایمنز د نیولو پلان جوړ کړی وه، د پلان مطابق
څلورم انګلیسي فوځ به د ختیځ له لوري حمله کوي، د بني خوا څخه به یې د فرانسي
لومړی فوځ مرسته کوي او د فرانسي دریم فوځ به د جنوبي غاړې لخوا په دېنمن
باندي فشار اچوي.

په دې حمله کې ۶۰۰ نوي جوړ شوي ټانکونه استعمال شول، ۱۹۰۰ جنګي
الوتکي په وکارول شوي، بلخوا جرمني فوځ د تخنیک او شمېر له مخې ډېر
کمزوری وه، په دې سیمه کې د جرمني دویم او ۱۸ فوځ موجود وه، چې یو څو
ټانکونه او نږدې ۳۵۰ الوتکي یې درلودې.

په دې ډول دا یو طرفه جگړه وه، د اګست په ۸ سهار ۴:۲۰ بجې انګلیسي فوځ
حمله پېل کړه، انګلیسي فوځ د ټانکونو شاته روان وه، یو ساعت وروسته لومړي
فرانسوي فوځ حمله پېل کړه.

په دې جگړه جرمني ته زیات زیان واوښت، د ټانکونو په مقابل کې د جرمني
۶ برخې فوځ یا شا تګ وکړ او یا هم تسلیم شول، په دوه ساعتونو کې ۱۶۰۰۰ تنه
جرمني فوځ اسیر شو او د غرمې پورې متحد د جرمني د فوځ نه یوازې ۹ میله
لرې وه.

جنرال لیوډنبروف وویل، چې د اګست ۸ د جرمني په تاریخ کې توره ورځ ده،
په دې بریا سره د متحد فوځ حوصلي لوړې شوې، د اګست د لسمې پورې متحد
فوځ ۱۲ میله نور هم مخکې تګ کړی وه.

جنرال فوش جنرال هیګ ته امر کړی وه، چې مخکې ته ادامه ورکړي، تر څو
د دېنمن د ماتې څخه ګټه پورته کړي، جنرال هیګ دا حمله پای ته ورسوله او د
اګست په ۲۱ بیا نوي حمله پېل کړه، جرمني فوځ یې د حملې بڼه ځواب ورکړ.

د اگست په ۲۳ جنرال هيگ د يوې عمومي حملې امر وکړ، په دې سره جرمني فوځ نور شا تگ هم وکړ، د اگست په ۳۰-۳۱ متحد فوځ د سينټ کونټين د غره لورې څوکي ونيولي.

د پرلپسې ماتو وروسته، د اگست په مياشت کې يو کراون کونسل (جرگه) جوړه شوه، چې د جگړې حالت وڅيړي او د راتلونکي لپاره پلان جوړ کړي، جنرال ليوډنډروف خپله استعفا وړاندې کړه؛ خو ونه منل شوه او پريکړه وشوه، چې د اخري سلگۍ پورې به په فرانسه کې د خپلې دفاعي کړنې د ساتلو لپاره جگړه روانه وي.

د بې طرفه هيوادونو لخوا د سولې د راوستو لپاره کوبنېونه روان ول، په لومړيو کې لږ څه پرمختگ شو؛ خو وروسته هر څه ناکام شول.

د متحدو فوځونو دريمه ځوابي حمله (د سينټ می هيل جگړه) جرمني د فوځ د کموالي په وجه هره لحظه شا تگ کاوه، تر څو سينټ می هيل ته ورسیده، د امريکا نوي روزل شوي فوځ چې دا خبر واوریده، پريکړه يې وکړه، چې په دې ستړي شوي فوځ باندې بايد حمله وکړي، د خپل فوځ مورال يې لوړ کړ، په دې سره په متحدو هيوادونو کې خپلې نمبرې لوړې کړې.

ددې موخي لپاره امريکايي جنرال پيرشنگ د جنرال فوش نه اجازه واخيسته، اخو د جرمني شا تگ وروستی مرحلې ته رسيدلی وه، د سپتمبر په ۱۱ جرمني خپله اخري توپ خانه انتقالوله، په دا بله ورځ جنرال پيرشنگ يوه قوي حمله وکړه، جرمني فوځ لږ لږ مقاومت کاوه؛ خو په برياليتوب سره يې د شا تگ عمل روان وساته.

د متحدو فوځونو وروستی حملې

د جنرال فوش او نورو متحدينو له نظره يې د ۱۹۱۹ ز کال په مارچ کې بايد وروستی حملې پېل شي؛ خو وروستيو جگړو يې پلان بدل کړ؛ ځکه چې حوصلې يې لوړې شوې وې، اوس جنرال فوش د دېمن د شا تگ لپاره پلان جوړ کړ، هغه

پوه شوی وه، چې جرمنی فوځ قوي بحران سره مخ دی، یو د فوځ کموالی بلخوا د سوداگریزي لاري بندوالی او بل اقتصادي وران وچاړ حالت.

په دې حالاتو کې هغه فکر وکړ، چې په دښمن باید وروستی حملې پېل شي، انگلیسي پارلمان هم ددې جگړې سره موافقه وکړه.

اوس متحد فوځونه ۲۲۰ برخې وه، چې ۱۰۲ فرانسوي، ۶۰ انگلیسي، ۴۲ امریکایي، ۱۲ بلیجیمي، ۲ ایتالوي او ۲ برخې پرتگالی فوځ وه، په دوی کې امریکایي فوځ د ډیر قوت خاوند وه او نور نسبتاً کمزوري ول، ۱۶۰ برخې یې جگړې ته چمتو کړی وه او ۶۰ یې د محفوظ فوځ په توګه ساتلی وه.

مقابل کې یې ۱۹۷ برخې جرمنی فوځ وه، چې ۱۸۴ یې جنګي وه.

متحد فوځ د سره منظم شوی وه، جنرال فوش نسل او هیواد ته د نظر کولو پرته فوځونه منظم کړي ول، فرانسوي جنرال د انگلیسي، امریکایي مشرانو د لاس لاندې ول او همداسې برعکس.

د سپتمبر د ۲۶ څخه د اکتوبر د ۳۱ پورې

۱- جنوبي پنسر (میوز-ارګان)

په میوز او پنسر کې جرمنی فوځ موجود وه، امریکایي فوځ ته امر وشو، چې حمله پرې وکړي، ددې جگړې لپاره د فرانسې ۲۲۰۰۰۰۰ تنه فوځ دلته راوستل شو او ۶۰۰۰۰۰ امریکایي فوځ د سینټ می هیل ته را راون کړل شو.

د فرانسې څلورم فوځ هم د بني خوا څخه دلته متوجه شوی وه، د سپتمبر په ۲۶ د سهار په ۵:۲۵ بجو فرانسوي فوځ حمله پېل کړه، لومړی یې قوي ګوله باري وکړه او بیا یې مخکې تګ پېل کړ، د سپتمبر د ۲۷ ماښام پورې یې ۳ میله مخکې کړی وه، څو منټه وروسته امریکایي فوځ د جنرال پرشنگ په مشرۍ په فرانسوي فوځ باندې حمله وکړه.

نورې درې ورځې قوي جگړه روانه وه، د اکتوبر د لومړۍ نیټې پورې فرانسوي فوځ نور ۶ میله مخکې تګ کړی وه، د اکتوبر د ۹ پورې یې نور ۱,۵ میله مخکې

تگ وکړ، فرانسوي فوځ باحوصله وه او په ميرانه يې جگړه کوله، مقابل کې يې جرمني فوځ د دفاع لپاره ډېرې هڅې کولې، د اکتوبر د ۳۱ پورې څلورم فوځ نږدې ۲۰ ميله مخکې تگ کړی وه.

د سپتمبر په ۲۶ امريکايي فوځ ناڅاپي حمله وکړه او لږ څه برياً يې ترلاسه کړه، د مابنام پورې يې جرمني فوځ ۵ ميله شا تگ ته اړ کړ، وروسته بيا امريکايي فوځ قوي حملې پېل کړې، د امريکايي فوځ مخکې تگ د اکتوبر د لومړۍ نېټې پورې روان وه، جرمني فوځ ډگر پريښود.

د اکتوبر په ۴ امريکايي فوځ بيا منظم شو او حملو ته يې ځان چمتو کړ، د امريکايي فوځ مرستې ته دويم فوځ هم راغی، ټوله مياشت قوي جگړه روانه وه، د اکتوبر د ۳۱ قوي امريکايي فوځ يوازې ۱۰ ميله مخکې تگ کړی وه.

۲- لويديځ پنسر (کيمبرائي-سينټ کونټن)

په دې سيمه کې د فرانسې د لومړي فوځ سربيره لومړۍ، دويم، دريم او څلورم انگليسي فوځ موجود وه، د سپتمبر په ۲۷ حمله پېل شوه، د حملې د پټولو لپاره لومړۍ گوله باري ونه کړل شوه، يوازې پياده فوځ يې وروليږه، د فوځ شاته يې ټانکونه روان کړي وه؛ خو بريالي نشول.

د سپتمبر د ۲۸ په شپه متحد فوځ د دښمن دفاعي کرښه ماته کړه او ۶ ميله مخکې ولاړ، جنرال ليونډروف جنرال هيډن برگ ته په راپور کې وويل، چې د ماتي نه د ځان ساتلو يوازینی لپاره جنگ بندي کول دي.

د سپتمبر په ۲۹ مابنام فرانسوي فوځ مشهورې هيډن برگ دفاعي کرښې ته ورسیده او په ولکه کې يې راوسته، په دا بله ورځ يې کيمبرائي محاصر کړه، چې دا محاصره د اکتوبر د ۹ پورې روانه وه، جرمني فوځ کيمبرائي خالي کړه او ولاړ، بلخوا فرانسوي فوځ په کونټن باندي حمله وکړه، مخکې ولاړ او د هيډن برگ د کرښې دريمه برخه يې هم ونيوله.

جرمني فوځ د سيل دريا ته رسيدلى وه، د اکتوبر په ۱۷ متحدو فوځونو په دې ځای حمله وکړه، د لاکيتاو په جنوب کې متحد فوځ ډېره بڼه جگړه وکړه، د اکتوبر په ۲۰ يې دې سيمې څخه په بشپړ ډول وويسته.

د اکتوبر په ۳۱ جرمني فوځ د شيلډ په سيمه کې يوه بله دفاعي کرښه جوړه کړه، متحد فوځ يې په مقابل کې مورچې جوړې کړې او د حملې لپاره يې چمتوالی پېل کړ.

۳- د فلنډرز حمله

د فرانسې شپږم، د انگلستان دويم او بيلجيمي فوځ د بيلجيم د پاچاه البرت په مشرۍ د سپتمبر په ۲۸ باندې حمله پېل کړه، د اکتوبر په لومړۍ نيټه يې فوځ ۸ ميله مخکې تگ وکړ.

په دې جبهه کې جرمني د فوځ د کموالي سره مخ وه، دا سيمه پاريس ته نږدې وه او دا وخت د بارانو موسم وه.

د اکتوبر د ۱۴ پورې قوي بارانونه ول، چې په وجه يې جگړه ونشوه، وروسته د موسم په بڼه کېدو متحد فوځ بيا جگړه پېل کړه، د اکتوبر د ۲۰ پورې يې جرمني فوځ د ليز سيند پورې شا تگ ته اړ کړی وه، د اکتوبر په ۲۸ جنرال ليونډروف خپل فوځ ته د شا تگ امر وکړ او د شيلډ په سيمه کې يې د دفاعي کرښې د جوړولو امر ورکړ.

د نومبر د لومړۍ څخه تر يوولسم پورې

په لويديزه جبهه کې انگليسي فوځ د جگړې وروستۍ مرحلې ته داخل شوی وه، جنرال هيگ غوښتل، چې جرمنيان د شيلډ د دفاعي کرښې نه وشړي، هغه د والنسينس د سيمې څخه د حملې پلان جوړ کړ.

متحدو فوځونو د نومبر په ۲ د شپې مهال بنار په خپله ولکه کې راووست، جنرال هيگ د يوې قوي حملې پلان جوړ کړ، د متحد فوځ په مخکې جرمني فوځ ډېر کمزوری وه او د خپلې دفاعي کرښې (شيلډ) نه شا تگ ته اړ شول، جرمني

فوځ د حمل و نقل د وسائلو د کموالي، د خراب ریل گاډي نظام، خراب موسم او د متحدو فوځونو د هوايي حملو سره مخ وه.

متحدو فوځونو د نومبر د ۱۱ پورې د بي وي، ایویسنس، ماؤبیوگ، برسن، تورنایي او د رینامگس سیمې په ولکه کې راوستې وې، د جگړې څخه څو ساعته مخکې د کانادا فوځ مانز ته داخل شوی وه، دا جبهه هم غلې شوه او لومړۍ نړیواله جگړه پای ته ورسیده، د جرمني د لویدیزې جبهې په غلې کیدو سره اوس د لومړۍ نړیوالې جگړې یوازې یوه جبهه پاتې وه، چې جگړه په کې روانه وه.

دا جبهه د جرمني افریقایي مستعمرې وې، چې په ختیځه افریقا کې موجودې وې، جرمني جنرال لیوتوربیک چې د جرمني د ماتې خبر واوریده؛ نو د نومبر په ۱۴ یې جنګ بندي ومنله او په دې ډول لومړۍ نړیواله جگړه په بشپړ ډول پای ته ورسیده، د متحدو فوځونو د سلو ورځو وروستیو جگړو د جرمني ملا ماته کړې وه، د جرمني اقتصاد ډېر خراب وه، د فوځ د کموالي سره مخ وه او نه یې شو کولای، چې خپلې پولې وساتي، جرمني مشرانو ومنله، چې نور باید دښمن ته تسلیم شي.

د ایټالېي جبهه

د ایټالېي په جبهه کې د جرمني او استریا مشترک فوځ تېر کال بریالی شوی وه، هغوی ایټالوي فوځ د پي ایو سیند پورې شا تګ ته اړ کړی وه. د پي ایو او وتوریو وینتیو جگړې

جرمني د ۱۹۱۸ ز کال د پسرلي په موسم کې قوي حملې پیل کړې وې، دواړو خواوو د خپلو ملګرو هیوادو څخه وغوښتل، چې جگړه قوي کړي، جرمني د استریا نه وغوښتل، چې په ایټالېي باندې یوه قوي حمله وکړي، بلخوا د متحدو فوځونو مشر جنرال فوش د ایټالېي څخه وغوښتل، چې د ایسونزو په سیند باندې یوه قوي حمله وکړي.

د ایټالېي د فوځ مشر جنرال ارمیند وډیاز د جنرال فوش هغه غوښتنه رده کړه، چې ایټالیا دې د ترینتینو د جبهې له لارې حمله وکړي، استریا د جرمني د غوښتنې

سره سم حمله وکړه، استریا ددې حملې لپاره ۵۸ برخې فوځ چمتو کړی وه، په مقابل کې یې ۵۷ برخې ایټالوي فوځ موجود وه، په دې کې ۵ برخې انګلیسي او فرانسوي فوځ هم شامل وه.

جنرال کونریډ د استریا د فوځ مشري کوله، د پي ایو په جبهه کې جنرال بوروایوک د فوځ مشر وه، استریایي فوځ د ستونزو سره مخ شو؛ ځکه نو د دوه مختلفو سیمو له لارې یې حمله پیل کړه.

د جون د میاشتې په ۱۳ د ټرینټینو د جنوب له لارې حمله پیل شوه؛ خو د ۱۵ تاریخ څخه ځانګړې حملې پیل شوې، جنرال بوروایوک په لومړیو ډبر بریالی وه، په درې ځایونو کې د سیند ته تېر شوی وه، په ځینو ځایونو کې یې درې میله مخکې تګ هم کړی وه او د دېنمن په صفونو کې یې درز اچولی وه، راتلونکې اته ورځې د سیند په غاړه قوي جګړه روانه وه، د متحدو فوځونو الوتکو ګوله باري کوله.

د ایټالوي لخوا قوي ځوابي حملې کیدلې، د قوي هوایي حملو په پایله کې د استریا فوځ د منځه تلو د ګواښ سره مخ وه.

فرانسوي جنرال فوش چې د ۱۹۱۸ ز کال د جولای په لومړۍ نیټه د متحد فوځ مشر ټاکل شوی وه، هغه جنرال ډیاز ته امر وکړ، چې د استریا په ماته خورلي فوځ باندې یوه قوي حمله وکړي او بشپړ شکست ورکړي؛ خو جنرال ډیاز د جنرال پي ایټرو بیډګلیو په مشوره دا حمله ونکړه او د فوځ د بیا منظمولو پورې یې دا کار وځنډوه.

جنرال ډیاز په استریا باندې د حملې لپاره پوره چمتوالی پیل کړ، هغه سره ۵۷ برخې فوځ وه، چې ایټالوي، انګلیسي، فرانسوي، چکسلواکي فوځونه هم په کې ول، سربیره پر دوی د امریکا فوځ هم په کې وه، ۷۷۰۰ توپونه ورسره ول، په مقابل کې یې د استریا ۵۸ برخې فوځ او ۶۰۰۰ توپکي وې.

د اکتوبر ۲۹ پریکونې ورځ وه، د ایټالوي فوځ درې خونړۍ حملې وکړې، چې استریا ته ستره ضربه ورسوله، د جګړې په دوران کې د استریا فوځ کله دفاعي

جگره کوله، کله بي زره نا زره او به د ايتالوي فوځ په گرد او غبار کې ورک شول.

د اکتوبر په ۳۰-۳۱ استريا اصلي ماته وخوړه، په دې ورځ يې هر فوځي په يوازي ځان په جلا جلا ځايونو کې جگره پېل کړې وه.

د نومبر په ۳ ماښام ايتالوي فوځ ترنيتينو په خپله ولکه کې راوستی وه، په دې جگره کې نږدې ۵۰۰۰۰۰ تنه استريايي فوځ اسير شو.

ايتاليي ته شانداره بریا او د بنمن ته يې شرمناکه ماتې په برخه ورورسيده، په دې ډول د لومړۍ نړيوالې جگړې دا جبهه هم له منځه ولاړه او جگره په کې پای ته ورسیده.

د بالکانو جبهه او د بلغاريې ماته
د جگړې په دې وروستي کال دا جبهه ډېره مهمه وه، جرمني فوځ ددې ځای څخه لويديزې جبهې ته غوښتل شوی وه.

اوس د بالکانو په جبهه کې بلغاريه يوازي پاتې وه او مقابله يې د متحدو هيوادونو د قوي او مسلح فوځ سره وه، اقتصاد يې په بشپړ ډول خراب شوی وه، متحدو هيوادونو پرې د سوداگرۍ ټولې لارې بندې کړې وې، د هيواد دننه يې د خوراک او څښاک په شيانو کې کموالی راغلی وه، د وسلو، بارودو او توپ خانې د کموالي سره هم وه.

د ۱۹۱۸ ز کال په جولايي جنرال فرينچټ د لويديزې جبهې څخه دې جبهې راوليرل شو، هغه يو تکړه فوځ او ښه اداره کوونکی وه، د هغه د لاس لاندې ۳۵۰۰۰۰ تنه مسلح فوځ وه، چې په لوړ همت او حوصلي سره يې جگره کوله، متحدو فوځونو د يوې قوي پريکونې حملې پريکړه کړې وه، د ۱۹۱۸ ز کال په سپتمبر قوي گوله باري پېل شوه، په دې گوله باري کې د سربيا ۶ او د فرانسې دوه برخې فوځ مخکې لاړه، د سپتمبر په ۱۵ او ۱۶ يوه بله قوي حمله وشوه.

په دې حمله کې د یونان، انگلستان، فرانسې، ایټالیا او سربیا فوځ شامل وه، ددې حملې په پایله کې د بلغاریې فوځ شا تگ ته اړ شو او د سپټمبر د ۱۷ پورې متحد فوځ ۲۰ میله مخکې تگ کړی وه.

د ترکیې جبهه او د موسل خواته د متحد فوځ مخکې تگ انگلیسي فوځ چې کله بیت المقدس (یروشلم) ونيوه؛ نو سمدستي قوي بارانونه پېل شول او جنرال ایلن بی اړ شو، چې نوره جگړه ودروي، هغه غوښتل، چې د عربو په جبهه کې مخکې لاړ شي، د حجاز د ریل پټلۍ له منځه یوسي، تر څو د مسلمانانو دوه ستر مرکزونه مکه معظمه او مدینه منوره ونیسي او خپله پخوانۍ صلیبي دښمني یو ځل بیا ښکاره کړي، او یا کم از کم د ترکیې او عربو تر منځ اړیکې پرې کړي او د یوه بل نه یې لرې کړي.

ددې پلان د پلي کولو لپاره یې په عمان باندې حمله وکړه، دا ډېره قوي حمله وه، ترکیې فوځ یې په میرانه دفاع وکړه او جنرال ایلن بی یې شا تگ ته اړ کړ.

هغوی د اپریل په ۱۱ یو ځل بیا حمله وکړه، دا ځل دا حمله د مصر د تنګي لخوا شوې وه، دا ځل بیا انگلیسي فرنگي فوځ ناکام شو، جنرال ایلن بی خپل فوځ ته د فلسطین پورې د شا تگ امر وکړ.

د ایلن بی سره ډېر فوځ وه، یوه ترکیې د دوه انگلیسي فوځیانو سره جگړه کوله، ترکیې فوځ د ۳۰۰۰۰ تنو څخه کم وه، جنرال فالکن چې تېر کال دلته موجود وه، اوس یې لویدیځې جبهې ته غوښتی وه، د هغه پر ځای یې جنرال لیمین وان سیندرز د ترکیې او جرمني فوځ د مشرۍ لپاره رالیرلی وه، د مشرۍ په تبدیلی سره په جگړیزو تکتیکونو کې تغیر راغی.

د سپټمبر په ۱۹ جنرال ایلن بی د عربو په جبهه کې د جگړې لپاره خپل فوځ په اوو برخو ووېشه او هر یو ته یې د جلا لارې څخه د حملې امر ورکړ، ددې حملې پېل د مجیدو د جگړې څخه وشو، د پیاده فوځ سره هوايي فوځ هم ملګرتیا کوله، هوايي فوځ دومره گوله باري وکړه، چې د څو ساعتونو پورې په سرکونو کې تگ راتگ بند وه، څو لوړ تعمیرونه په خاورو بدل شول او د ژوند یې فلج کړ.

لوی لارنس په خپله حمله کې د فلسطین او حجاز د ریل گاډي په پټلۍ باندې د ولکې کولو لپاره په دیرا باندې حمله وکړه او ویې نیوه، د نوي زیلاند او استریلیا فوځ عمان ونيوه او د ترکیي څلورم فوځ یې محاصره کړ، په پای کې ۱۰۰۰۰ تنه ترکیي فوځ اسیر شو.

انگلستان خپل پنځم صحرايي فوځ د دمشق د نیولو لپاره روان کړ، د ترکیي فوځ د لږ مقاومت نه وروسته یې د اکتوبر په لومړۍ نیټه دمشق ونيوه، د شپږم فوځ ۱۶ برخې د اکتوبر په ۱۶ هومز⁵ ونيوه، د انگلستان اووم فوځ نور مخکې تګ کاوه؛ مو د زکام وباء یې مخه ونيوله، پنځم فوځ نور هم مخکې لاړ او د اکتوبر په ۲۶ یې هری تین ونيوه.

بلخوا د ترکیي اقتصادي حالت ډېر خراب وه، مسلسل شکستونو یې مورال ډېر کړی وه، د جرمني په اړه خبرونو هم وار خطا کړي وه، په اکتوبر ۳۰-۱۹۱۸ د ترکیي جبهو ته خبر ورسیده، چې ترکیي فوځ وسله غورځولې او د سولې تړون یې لاسلیک کړی دی.

پنځم سپور انگلیسي فوځ په ۳۸ ورځو کې ۵۵۰ میله مخکې تګ کړی وه، په مجموعي ټول ۷۵۰۰۰ ترکیي فوځ اسیر شوی وه.

د ۱۹۱۸ ز کال په فبرورۍ کې د میزوپوتامیا په جبهه کې د جنرال رابرت سن پر ځای جنرال هنري ولن مقرر شو، جنرال ولسن غوښتل، چې خپلې موخې باید د سیاست له لارې ترلاسه کړي، نه د فوځ په واسطه، هغه غوښتل، چې د ترکیي او جرمني فوځ څخه د رومانيي، جورجیا او اذربایجان د خلاصون لپاره باید ځانگړي اقدامات وکړل شي.

د اکتوبر د ۲۰ وروسته جنرال ولسن جنرال الیگزینډر ته امر وکړ، چې د موسل⁶ خواته مخکې تګ وکړي، په مقابل کې یې ترکیي جنرال اسماعیل حقي د سولې په

---

⁵ کې پروت دی (ژباړن) کیدای شي، چې موخه ترې اوسنی حمص وي، دا ښار اوس په شام (سوریه)
⁶ کیدای شي، چې موخه ترې اوسنی موصل وي، موصل په عراق کې پروت دی.

لار کې د پرمختګ لپاره خپل شا تګ ته اړ کړ او د زيب د سيند بلې خواته يې ورسوه.

د جنرال ولسن فوځ دومره چټک وه، چې په ۳۹ گينټو کې يې ۷۷ ميله واټن وواهه، دې نوي حالت ته په کتو سره اسماعيل حقي خپل فوځ بيا منظم کړ او د سيند سره نږدې يې مورچې جوړې کړې.

انگليسي فوځ د اکتوبر په ۲۶ د يوه پل پواسطه له سيند تېر شو او ۳۰ ميله وړاندې ورغلل، په دا بله ورځ ترکي جنرال خپل فوځ شرت کلا ته ورسوه او د چمتوالي امر يې ورکړ.

د شرت په سيمه د اکتوبر د ۲۹ پورې جگړه روانه وه، جنرال اسماعيل حقي کونبنس کاوه، چې جگړه ونکړي؛ ځکه چې نا اميده شوی وه، ماته خوړلي ترکي جنرال حقي د اکتوبر په ۳۰ خپله وسله وغورځوله، ۱۱۳۰۰ تنه يې اسيرشو او ۵۱ توپکي يې له لاسه ورکړې.

په دا بله ورځ د سولې تړون لاسليک او پلي شو؛ خو يو گروپ هندي فوځ يې د موسل د نيولو لپاره وليږه، په موسل کې هم ترکي فوځ وسله وغورځوله.

هلته جنرال حليل د شپږم فوځ مشر وه، د انگليسانو د قوي ټينگار په وجه يې وسله وغورځوله او تسليم شو، د ميزوپوتاميا په جبهه ۱۸۶۲۰ تنه انگليسي فوځ ووژل شو؛ خو د تېلو په نڅيرو باندې د ولکې راوستلو لپاره ددې قربانۍ ورکول بې ځايه نه دي، په دې ډول په دې جبهه کې هم جگړه پای ته ورسیده.

هوايي جبهه

په ۱۹۱۸ ز کال کې په هوايي جبهه کې بڼه والی او چټکتيا راغلې وه، په جنګي الوتکو کې مشين گڼې لگول شوي وې او د دبنمن پر ضد يې جگړه کوله، په خندقونو کې د پټ دبنمن لپاره دا يوه بڼه وسيله وگرځيدله.

متحد فوځ د هوايي فوځ پواسطه بڼه پروپاگند کاوه، هغوی په ختيزه جبهه کې د جرمني فوځ د مورال د ټيټولو لپاره د هوا څخه کاغذونه لاندې راغورځول، تر څو

د جگړې څخه د هغوی زړونه بد کړي، هغوی به یې د هیواد د خراب اقتصادي حالت نه ویرول او هم به یې د لوړې له لاسه د هغوی د خپلوانو د مرگ په اړه خبرونه ورکول.

سرکال الوتکو په الوتکو کې داسې مشین گڼې ولگول شوې، چې د ودریدو پرته یې په مسلسل ډول ډزې کولې، چې په دې کار سره پېلوټ ته اسانتیا ورپه برخه کوله، اوس مشین گڼ کولای شول، چې بې د ستونزې هرې خواته چې و غواړي ډزې وکړي.

د فلسطین په جبهه کې متحد فوځ د هوايي فوځ څخه ډېر کار واخسته، په ختیزه او لویدیزه جبهه کې یې هم ډېره مرسته ترې غوښته او دښمن ته یې زیات زیان واړوه.

دریمه برخه

د جگړې پای

جنگ بندی

دا د قوي جگړو د کال په نوم یادېږي، په دې کال کې هر هیواد د خپل دښمن هیواد د ماتولو کوښښ کاوه، دا د بشریت په تاریخ ځکه مهم دی، چې لومړی نړیواله جگړه په کې پای ته ورسیده، د انسانیت نور قتل عام ودریده، انسان یو ځل بیا ساه واخیسته.

په دې کال د جگړې د بندولو لپاره ډېرې هڅې وشوې، ځینو فوځي جنرالان سولې ته لېواله نه وه او جگړه یې د وروستیو میاشتو پورې روانه وساتله، دلته په لنډ ډول د جنگ بندی په لاملونو او سفارتي کوښښونو باندې خبرې کوو.

د جنگ بندی لاملونه

د ۱۹۱۴ ز کال د جولایي د ۲۸ څخه پیل شوې لومړۍ نړیوالې جگړې د بنسټونو هیوادونو اقتصادي، ټولنیز، سیاسي، رواني او ذهني و جسماني حالت ډېر زیات

خراب کړی وه او بنکیل هیوادونه د جگړې په ډگر کې د وسلې او فوځ د کموالي سره مخ ول.

د متحدو فوځونو حالت د خپلو بنو سفارتي اړیکو او په بڼه ځای کې د موقعیت په درلودلو سره نسبتاً بڼه وه، هغوی نوي هیوادونه په جگړه کې بنکیلول او نوي فوځونه یې جگړې ته لیرل.

بلخوا د جرمني پرته د ټولو مرکزي قوتونو سیاسي، اقتصادي حالت خراب وه او د زرگونو ستونز سره مخ ول، دغه هیوادونه د جرمني پرته د جگړې په پیل کې کمزوري معلومیدل، یوازې جرمني وه، چې بڼه او قوي جگړه یې کوله، استریا خپل خراب حالت ته په کتو سره لومړی هیواد وه، چې د پټو تړونو له لارې یې جنگ بندي وکړه.

په جگړه کې د امریکا په داخلیدو سره تر ټولو زیات زیان جرمني ته ورسیده، امریکا د جرمني د سوداگریزې لارې د بندولو لپاره بڼه اقدامات وکړل، متحد فوځونه مخکې په دې کار کې په بشپړ ډول ناکام شوي وه، امریکا د متحدو هیوادونو خوب چې د جرمني بشپړ ګیرول وه، ممکن کړ.

همدا کار وه، چې د جگړې مسیر یې بدل کړ، د ۱۹۱۸ ز کال په لومړیو شپږو میاشتو کې د سوداگریزې لارې د بندیدو په وجه د جرمني حالت ډېر خراب شوی وه، مزدورانو به شپه ورځ کار کاوه، چې ددې حالت ډېر په تنگ شوي وه او د ۱۹۱۸ ز کال په جنورۍ کې یې عمومي کاربنديز وکړ.

د جرمنیانو زړونه تنگ شوي او مات شوي وه، هغوی په سفارتي اړیکو کې هم ماته خوړلي وه، بلخوا یې د فوځ د کموالي سره مخ ول، همدا وجه وه، چې د جرمني په مشرانو کې د سولې پلویان زیات شوي وه.

د سوله خوښوونکو هیوادونو هڅې او د جرمني تیب شوی مورال وه، چې مشرانو نور د جگړې د جاري ساتلو پر ځای د سولې په خبرو باندې تینګار کاوه،

جنرال لیوډنډروف د امریکا د ولسمشر ویلسن د سولې لپاره وړاندې شوی تړون ومانه.

د ماتو، داخلي انتشار او د دښمن د پروپاگاندا په پایله کې د فوځ سربیره عام خلک هم د جگړې بیزاره شوي وه، متحدو هیوادونو د جرمني دننه خراب حالت ته پوکی ورکوه.

د اکتوبر په میاشت کې د جرمني بحري بیړۍ بغاوت وکړ، د بغاوت د ارامولو ټول کوبښونونه ناکام شول او د نومبر په ۳ د کیل بندرگاه باغیانو ونیوله، ددې بغاوت د ارامولو لپاره ځمکنۍ فوځ ولیږل شو، دوی بغاوت ارام کړ؛ خو د بالټیک د بحیرې په بندرونو کې یې بیړۍ ونیولې او سره بیرغونه یې پرې لوړ کړل.

د جرمني دننه په بیویرا کې هم بغاوت وشو، هلته یې په دیوالونو باندې ورقي لگولې وې، چې بیویرا د مزدورانو او دهقانانو ازاد جمهوریت دی، ددې ټولو لامل متحد هیوادونه ول.

په دې حالاتو کې د جرمني چانسلر قیصر ته د تخت څخه د کوزیدو مشوره ورکړه، تر څو هیواد د کورنۍ جگړې او بد امنۍ څخه وساتل شي او یوازي د بهرني دښمن سره جگړه وکړای شي، د ډېر کشمکش وروسته د نومبر په ۹ چانسلر اعلان وکړ، چې قیصر دویم ویلیم د خپل تخت څخه کوز شوی دی.

اوس په هیواد کې د لیبرال گوند سربیره سوسیالیست او کمیونسټ گوندونه هم فعال ول، دوی د پاچاهي نظام سره سخت مخالفت درلود، وروسته چانسلر میکس هم له خپلې دندې نه استعفاء ورکړه او د ایبرټ په مشرۍ یو مؤقت حکومت جوړ رامنځته شو، حکومت د مزدورانو او فوځ سره یو ځای د حکومت د جوړولو لپاره هڅې پیل کړې.

د قیصر ویلیم په استعفاء سره په پروسیا (جرمني) د لسگونو کلونو پاچاهي نظام پای ته ورسید، قیصر هیواد پرېښود او هالینډ ته ولاړ.

اخوا د جگړې په پېل سره د استريا حالت ډېر بڼه نه وه، عام خلک د جگړې څخه ستړي شوي وه، د پاچا لومړي چارلس د تخت کيناستو (۲۱ نومبر ۱۹۱۶) څخه مخکې حکومت جرمني سره په اړيکه کې وه، تر څو جنگ بندي رامنځته شي، داخلي حالت سخت خراب ول، که چيرته د يوکرائن او روسيې سره د سولې تړون نه وای لاسليک شوی؛ نو پاچاهيت به يې چپه کړای وای.

د پاچاهي نظام د ساتلو لپاره پاچا ډېر کوښښونه کول، د اکتوبر په ۱۶ يې د ټولو قومونو نمائنده گان راوغوښتل، هغوی ته يې د خودمختارو حکومتونو د جوړولو وعده ورکړه او د پاچاهيت پر ځای يې د مرکزي حکومت د جوړولو ژمنه هم ورکړه؛ خو په حالاتو کې بڼه والی رامنځته نشو، د چکسلواکيا د ازادۍ د تحريک مشر ماسارائک د چکسلواکيې د ازدي اعلان وکړ، دغه شخص په امريکا کې اوسيده او د امريکا څخه يې پناه اخيستي وه.

د هنګري کونسل د پاچاهيت نه د ازادۍ غوښتنه کوله، د استريا جرمني قوم د ازادې جرمن استريا د جوړولو لپاره د پاڅون پريکړه کړې وه، حالت ډېر خراب وه، پاچاهيت د ذلت سره مخ شوی وه او څو څو ځلي پاچا د متحدو فوځونو څخه د جنگ بندي غوښتنه کړې وه.

د ترکيې فوځي او سياسي حيثيت د لومړۍ نړيوالې جگړې د پېل څخه مخکې خراب شوی وه، هغه وخت چې کله يې د بالکانو په جگړه کې ماته وخوړه (۱۹۱۱-۱۲).

د ترکي فوځ د ماتې په وجه زيات زيان مسلمان امت ورسيده، فلسطين متحدو فوځونو ونيوه او خپل پخوانی خواهش يې پوره کړ، هلته يې د يهودو د ميشت کولو لپاره پلان جوړ کړ، د مسلمانانو د يو ځای والي او قوت نښه (خلافت) هم له منځه لاړ، خپل د خوښې اشخاص يې مشران وټاکل، تر څو په اسلامي هيوادونو باندې اصلي حکومت د لويديز وي.

په فلسطين، حجاز، مصر، شام او ميزوپوتاميا کې د ماتې وروسته د ترکيې اقتصادي، سياسي او جغرافيايي حالت ډېر کمزوری شو، عام خلک د لوري سره مخ وه، همدا وجه وه، چې عام خلک د جگړې څخه بيزاره شوي وه.

سفارتي هڅې

۱۹۱۸ ز کال په سفارتي لحاظ ډېر مهم کال وه، د جنگ بندي لپاره په دې کال زياتې هڅې وشوې، د جنوري په ۵ انگليسي لومړي وزير لائيد جارج چې د جرمني پر ضد يې نور هيوادونه جگړې ته هڅول، په يوه بيان کې وويل، چې د سولې د راوستو لپاره هر ډول کونښن کوي، هغه د يوې نړيوالې ادارې په رامنځته کولو باندې تينگار وکړ.

همدې دې ورته نظر د امريکا ولسمشر ويلسن هم د همدې کار د جنوري په ۸ څرگند کړ، هغه د سولې راوستو لپاره ۱۴ مادې وړاندې کړې او ځيني شرطونه يې هم وړاندې کړل، دا شرطونه نورو هيوادونو ډېر خوښ کړل او جرمني د همدې شرائطو په بنسټ سولې ته چمتوالی پېل کړ.

بلخوا، جنرال ليونډروف فکر کاوه، چې کولای شي متحد فوځونه مات کړي او پاچا قيصر ويليم همده ورته نظر درلوده او جگړه يې روانه ساتلې وه؛ خو کله چې جرمني مشرانو خپل ماته وليده؛ نو د امريکايي ولسمشر په وړانديز يې غور کولو پېل کړل.

په همدې کال په پېل کې د جرمني او روسيې تر منځ د بريست-ليتوويسک تړون لاسليک شو، په دې ډول، چې:

۱- روسيې په لويديز سرحد کې کورلينډ، لويديز پولينډ او کارس سيمي پرېښودې.

۲- ترکيې اردهان او باتوم پرېښودل.

۳- (روسيې) فن لينډ، الينډائس، استونيا او لوانيا يې هم پرېښودل.

دا ترون د ۱۹۱۸ ز کال د مارچ په ۳ لاسلیک شو، د مارچ په ۱۸ روسي پارلمان پاس کړ.

د سپتمبر په ۲۶ بلغاريي د متحدو قوتونو سره په دې ډول ترون لاسلیک کړ.

۱- د بلغاريي فوځ به هيڅ حرکت نه کوي.

۲- بلغاريه به ټولې نيول شوي سيمي پریردي.

۳- د بلغاريي د لاس لاندي ټول د حمل و نقل وسائل به د متحدو فوځونو په ولکه کې وي او بلغاريه به ترې تېریري.

۴- بلغاريه به متحد فوځ ته د استريا دننه د جگړې کولو اجازه ورکوي.

د بلغاريي په ماتي سره ترکیه یوازي پاتي شوه، د ترکیي اړیکه د مرکزي قوتونو سره بيخي پرې شوه، چې په دې ډول جگړه جاري ساتل ورته ناشوني شوه، انور پاشا د خراب حالت په وجه استعفاء ورکړه، نوي حکومت د اکتوبر په ۱۴ د سولي غوښتنه وکړه او د اکتوبر په ۳۰ د جنگ بندي ترون لاسلیک شو؛ خو انگلیسي فوځ بیا هم د موسل خواته مخکې روان وه.

ترون په دې ډول وه:

۱- ترکیي حکومت به دردانيل متحدو فوځونو ته خلاص پریردي.

۲- ترکیي فوځ به د دردانيل د بارودي سرنگونو په پاکولو کې مرسته کوي.

۳- په کلاگانو کې موجود ترکیي فوځ به وسله غورځوي.

۴- مهم ځایونه به متحد فوځ ته ورکوي.

۵- ترکیي بحري فوځ ته وسله غورځوي.

د استریا-هنګري د مشترک سلطنت دننه هم سیاسي استحکام له منځه تللی وه، پاچا د اکتوبر په ۲۷ متحد فوځ ته پیغام ورکړ، چې د هر ډول شرائطو لاندې سولې ته تیار دی، د نومبر په ۳ د ولیاګیوزتې سره نږدې تړون لاسلیک شو، داسې چې:

۱- استریا-هنګري به د تائول، ډالمیشن د سمندرونو او د یوګوسلاویا د خلکو د غوښتل شویو سیمو نه تېرېږي.

۲- استریا-هنګري به خپلې ټولې ریل پټلۍ هم پرېږدي.

۳- متحد فوځ چې د استریا کومي سیمې وغواړي، د ولکې لاندې یې راوستی شي.

۴- استریا به متحد فوځ ته د استریا دننه د جګړې کولو اجازه ورکوي.

جرمني مشران د امریکا د ولسمشر ویلسن د ۱۴ مادو تړون په منلو چمتو شول؛ خو جرمني په متحدو قوتونو کې خپل ځای تر اوسه وه وپیژندلی، خپله ولسمشر ویلسن د جرمنیانو په نسبت د انگلستان نه ویره درلوده او فکر یې کاوه، چې انگلستان به په راتلونکي کې امریکا ته گواښ جوړېږي.

د ولسمشر ویلسن ۱۴ نکتې

د امریکا ولسمشر د ۱۹۱۸ ز کال د جنورۍ په ۸ یو بیان جاري کړ، چې په هغه کې د سولې لپاره ۱۴ مادې وړاندې کړې وې، دغه مادې (شرطونه) ډېر خوښ کړای شول او جرمني هم د همدې تړون په بنسټ سولې ته حاضر شو.

د تړون مادې په دې ډول وې:

۱- د هیوادونو تر منځ دې د پټو تړونونو سلسله پای ته ورسېږي.

۲- جګړه وي که سوله، په هر ډول حالاتو کې دې د سمندرونو ازادې وساتل شي.

۳- د اقتصادي ستونزو د لرې کولو لپاره دې ټول هیوادونه ازاده سوداګري رامنځته کړي.

- ۴- هر هیواد دې د خپل هیواد د ساتلو لپاره لږ تر لږه د جگړې (دفاع) وسائل ولري؛ خو باید چې تضمین ورکړي.
- ۵- د مستعمرو خلکو ته دې مساوي حقوق ورکړل شي، د حکومت جوړولو په اړه باید د هغوی سره معامله وشي.
- ۶- د روسیې ټولې نیول شوي سیمې باید بېرته وروسپارل شي او خپل داخلي مسائل دې په خپله حل کړي.
- ۷- بیلجیم باید د یوه ازاد او خودمختاره هیواد په توګه وپېژندل شي.
- ۸- د فرانسې نیول شوي سیمې دې بېرته ورکړل شي، په ۱۸۷۱ ز کال کې نیول شوي الزاس او لورن دې هم وروسپارل شي.
- ۹- ایټالیا دې د قومیت په اساس یو هیواد شي.
- ۱۰- د استریا-هنګري اوسیدونکي باید ازاد او خودمختاره وي.
- ۱۱- رومانیه، سربیا او مونتي نیګرو دې ازاد او خودمختاره شي او سربیا دې ازادو اوبو ته پریښودل شي، بالکانی هیوادونه دې خپلو تاریخي سرحدونو پورې وتړل شي او سرحدونه دې د قومیت په اساس وویشل شي.
- ۱۲- د ترکیې اوسنی هیواد دې د ازاد او خودمختاره هیواد په توګه ومنل شي، نور حکومتونه چې د ترکی حکومت تابع دي، ازاد او خودمختاره کړل شي، دردانیل دې نړیوالو ته وسپارل شي، چې ټول په کې سمندري سوداګري وکړي او لاره دې ازاده پریښودل شي.
- ۱۳- پولینډ دې د ازاد هیواد په توګه رامنځته شي، تر هغه ځایه چې د کوم ځای پورې پولنډی قوم پروت وي.
- ۱۴- د لویو او کوچنیو هیوادونو سیاسي، سیمه ایزه او جغرافیایي ازادي او حیثیت دې یقیني شي او یو نړیوال مجلس دې جوړ کړای شي.

د جنگ بندی لومړني شرطونه

د جرمني د عامو خلکو د فکر برعکس د جنگ بندی لومړني شرائط ډېر سخت ول، د متحدو فوځونو مشر جنرال فوش او ملګرو يې داسې شرائط وړاندې کړي وه.

۱- الزاس او لورن او هم د رهائن د سیند لويديزې سيمې دې فرانسې ته ورکړل شي.

۲- جرمني دې خپل ټول توپونه، بحري بيړۍ او جنگي الوتکې متحدو فوځونو ته وسپاري.

۳- د متحدو فوځونو ټول اسير شوي فوځونه دې پرېښودل شي؛ خو جرمني د خپلو اسير شويو فوځونو غوښتنه نشي کولای.

۴- جرمني دې ټولې نيول شوي سيمې متحدو فوځونو ته وسپاري او د جګړې د پېل څخه مخکې پولو ته دې ننوځي.

جرمني چمتو نه وه، په دې شرائطو سولې ته حاضر شي؛ خو داخلي حالات ډېر خراب شوي وه، د جرمني ځينې داسې مشران هم ول، چې په هر ډول شرائطو سولې ته ليوال وه، همدا وجه وه، چې جنرال ليوډنبروف استعفاء ورکړه.

د نومبر په ۱۰ جنرال ايبرټ زړه نا زړه په جنگ بندی باندې راضي شو او د نمائنده گانو يې د نومبر په ۱۱ سهار ۶ د سولې تړون لاسليک کړ، چې د ورځې د ۱۱ بجو څخه يې پلي کيدل پېل شو، په دې ډول په ټولو جبهو کې جګړه بنده شوه او د انسانيت قتل عام پای ته ورسيدل.

د ورسلز د سولې تړون

د جنگ بندی وروسته د ۱۹۱۹ ز کال د جنورۍ په ۱۸ په پاريس کې د ورسلز په نوم د سولې کنفرانس جوړ شو، د کنفرانس ځانگړتيا دا وه، چې ټول نمائنده گان په کې د متحدو هيوادونو وه، مرکزي هيوادونو په کې کوم استازی نه درلود.

امريکايي ولسمشر ويلسن په دې ډول د چالاکی او هوښياری نه کار واخيسته، هغه په دې کنفرانس کې د کونښن کاوه، چې شرطونه په جرمني باندې ومني او هم د غنيمت د مال معاملات حل کړي.

د فتح په وخت کې متحد هيوادونه ډېر زيات شوي وه، د پاریس په دې کنفرانس کې پریکړه وشوه، چې د پنځو سترو متحدو هيوادونو (انگلستان، فرانسې، امریکا، ایتاليې او جاپان) د هيوادو دوه دوه نمائنده گان دې يو کونسل (جرگه) جوړ کړي، چې ټول لس کسان شي، دوی دې غوښتنې وليکي او څلور مشرانو (ويلسن، لائیډ جارج، د فرانسې لومړی وزير کلیمنشو او د ایتاليې لومړی وزير وتوریوارلینډ) ته وړاندې کړي.

د پاریس په کنفرانس کې ماهرينو د ټولو هيوادونو سياسي، اقتصادي، ټولنيز، جنګي، تعميري، زراعتي، معدني، نفوس، طبي او نور زیانونه و څیړل او بیا يې د جنګ بندې شرائط پورته ذکر شويو څلورو مشرانو ته وسپارل، جرمني د ټولې جګړې ذمه وار وپيژندل شو او د هر ډول زیان د تاوان په ورکولو يې اړ کړ.

د ورسلز د سولې د تړون ۴۴۰ برخې وې او په ۲۰۰ مخونو کې ليکل شوی وه، د ۱۹۱۹ ز کال د می په ۶ دا تړون ومنل شو.

په دې تړون باندې کتاب ليکل کيدای شي؛ خو موږ دلته يو څو هغه شرائط چې په تړون کې ذکر شوي وه، د بيلګې په ډول را اخلو.

۱- جرمني بايد ټولې مستعمرې متحدو فوځونو ته وسپاري.

۲- جرمني بايد الزاس او لورن فرانسې ته وسپاري.

۳- جرمني بايد شلزويک (شلزويک) ډنمارک ته وسپاري.

۴- پوس، اپرسلیشیا او د پروس هغه سيمي چې پولینډي قوم په کې اوسېږي، د پولینډ هيواد ته دې وسپارل شي.

۵- د میمل سيمه دې لتوانیا ته وسپارل شي.

- ۶- د بيلجيم په لويديز سرحد کې بيلجيمي سيمي دې بيرته بيلجيم ته وسپارل شي.
- ۷- دانزگ دې ازاد بنار پريښودل شي او حکومت دې نړيوالې ټولني ته وسپارل شي.
- يوازي د پورته ذکر شويو اوو شرطونو په پايله کې جرمني د ۸۷ زره ميله مربع سيمي او ۷ لکه نفوس نه محروم شو.
- ۸- د جگړې د زيان تاوان به سمدستي نه معلوميري، پريکړه به د ۱۹۲۱ ز کال پورې وشي؛ خو د پريکړې د کيدو پورې به جرمني ۲۰ اربه طلايي فرانکه متحدو فوځونو ته سپاري، چې وروسته به مجرا کيري.
- ۹- جرمني به ټول بحري هوايي وسائل او ايستل شوي د ډبرو سکرو کانونه متحدو قوتونو ته سپاري، دا به هم د تاوان سره جمع کيري.
- ۱۰- په راتلونکي کې به جرمني د يو لک څخه زيات فوځ نه ساتي او بحري فوځ به يې د ۱۵ زرو څخه زيات نه وي.
- ۱۱- جرمني به د جبري فوځي خدمت قانون له منځه وړي او په راتلونکي کې به يې بيا نه رامنځته کوي.
- ۱۲- د جرمني وسله او مهمات به هم د فوځ د اندازې هومره وي او ددې څخه بايد زيات جوړ نکړي، که يې داسې وکړل متحد فوځونه به بيا جگړه پيلوي.
- ۱۳- د رهاين ليند په سيمه کې به د پنځوسو كيلومترو په اندازه خپلې کلاگانې ختموي او نور فوځي تعميرونه به وړانوي.
- ۱۴- د جرمني بحري فوځ به يوازي شپږ جنګي بيړۍ، شپږ کوچني کروزنه، ۱۲ تباه کوونکي بيړۍ او ۱۲ تارپيدو لري، ددې څخه بايد زيات جوړ نکړي.
- ۱۵- د جرمني څخه بهر نيول شوي ملکيتونه به جرمني ته بيا نه ورکول کيري.

دا او دې ورته نور شرطونه د می په ۷ جرمني ته ولیرل شول او هغوی ته یې د تبصرې کولو لپاره وخت ورکړ، د می په ۲۹ د جرمني د حکومت لخوا متبادل وړاندیزونه وشول؛ خو د متحدو قوتونو لخوا یې هر څه رد شول او د جرمني څخه یې وغوښتل، چې ژر تر ژره دې د ورسلز په تړون باندې لاسلیک وکړي.

د جرمني حکومتي مشرانو سخت عکس العمل وښوده، چې دا د امریکایي ولسمشر ویلسن د ۱۴ مادي تړون پر ضد دي او دا ډېر نا انصافه کړنه ده او مور به په دې تړون باندې هیڅکله هم لاسلیک ونکړو.

په متحدو قوتونو کې د انگلستان لومړي وزیر د جرمني د ځینو وړاندیزونو سره موافق وه؛ خو ویلسن او کلیمنشو نه غوښتل، چې په اصل متن (تړون) کې لاس وهنه وشي، د امریکایي ولسمشر ویلسن په چل او دوکه باندې جرمنیان پوه شول.

ویلسن پوه شوی وه، چې په اورپا کې د جرمني پرته هیڅ داسې هیواد نشته، چې د امریکا اغېز چلینج کړي.

جرمني په دې وخت کې په ستونزو او مصیبتونو کې وه، چانسلر شنائډن ددې ذلت لرونکي تړون د لاسلیکولو څخه مخکې استعفاء ورکړه، اوس جرمني ولسمشر ایبرټ باور د چانسلر په توګه وټاکه او امر یې وکړ، چې د متحدو قوتونو د غوښتنې سره سم کارونه پر مخ بوځي.

د جګړې زیانونه

د څلور نیمو کلونو وینو تویولو وروسته لومړۍ نړیواله جګړه پای ته ورسیده، په میلیونونو خلک غمجن شول، په لکونو لکونو ورک او بې کوره شول، ځمکې بارود لړلې شوې، د هیوادونو اقتصاد خراب شو او انسانان په رواني ناروغیو باندې اخته شول.

د بشریت په تاریخ کې دغې دردناکې او ریردونکې جګړې ته د اروپا جګړه هم وایي، د خونړیو حالاتو په وجه ورته نړیواله جګړه هم ویل کیږي، په دې جګړه کې انسانان د حیواناتو په شان ووژل شول.

د لومړۍ نړيوالې جگړې په جريان كې يوزاي اروپا نه بلکې ټوله نړۍ د سختو ستونزو سره مخ وه، په سمندرونو، هوا او ځمکو کې جگړه روانه وه.

د جگړې ماهرينو د جگړې زيانونه په دوه ډولو ویشلي دي.

۱- بلاواسطه زيانونه

۲ بالواسطه زيانونه

۱- بلاواسطه زيانونه

په دې کې هغه زيانونه شامل دي، چې په جگړه کې بنکيلو هيوادونو په وسلو، فوځي سامان الاتو، د فوځ په معاشاتو او نورو باندې مصرف کړې وي، د ۱۹۱۴ ز کال څخه دمخه په يوه جگړه کې هم داسې زيان نه وه شوی.

لومړۍ نړيواله جگړه چې د ۱۹۱۴ ز کال د جولايي په ۲۸ پېل او د ۱۹۱۸ ز کال د نومبر د ۱۱ پورې روانه وه، په مجموعي ډول په کې د ۱۸۶۳۳۳۶۳۷۰۰۰ امريکايي ډالرو په برابر بلاواسطه زيان شوی وه.

متحدو هيوادونو ته په هر لحاظ زيات زيان رسيدلی وه، بلخوا د مرکزي هيوادونو بلاواسطه زيان نسبتاً کم وه؛ خو بيا هم اقتصاد حالت يې ډېر خراب شوی وه.

د متحدو هيوادونو او ملگرو يې بلاواسطه زيان

شماره هيواد بلاواسطه جنګي زيان (ډالر)

۲۲۶۲۵۲۵۳۰۰۰ ۱ د امريکا متحده ايالات

۳۵۳۳۴۰۱۲۰۰۰ ۲ لوی انگلستان

۱۶۶۵۵۷۶۰۰۰ ۳ انگليسي مستعمره (کاناډا)

۱۴۲۳۲۰۸۰۰۰	انگلیسي مستعمره (استراليا)	۴
۳۷۸۷۵۰۰۰۰	انگلیسي مستعمره (نوی زیلانډ)	۵
۶۰۱۲۷۹۰۰۰	انگلیسي مستعمره (هند)	۶
۳۰۰۰۰۰۰۰۰	انگلیسي مستعمره (متحده جنوبي افريقا)	۷
۱۲۵۰۰۰۰۰۰	نوري مستعمرې	۸
۲۴۲۶۵۵۸۳۰۰۰	فرانسه	۹
۲۲۵۹۳۹۵۰۰۰۰	روسيه	۱۰
۱۲۴۱۳۹۹۸۹۹۹	ايتاليا	۱۱
۱۱۵۴۴۶۸۰۰۰	بيلجيم	۱۲
۱۶۰۰۰۰۰۰۰۰	رومانيه	۱۳
۴۰۰۰۰۰۰۰۰	جاپان	۱۴
۳۹۹۴۰۰۰۰۰	سربيا	۱۵
۲۷۰۰۰۰۰۰۰۰	يونان	۱۶
۵۰۰۰۰۰۰۰۰۰	نور متحد هيوادونه	۱۷

مجموعه: ۱۲۵۶۹۰۴۷۷۰۰

د مرکزی هېوادونو بلاواسطه جنگي زیان

شماره	هيواد	بلاواسطه جنگي زیان (امریکايي ډالر)
۱	جرمني	۳۷۷۷۵۰۰۰۰۰۰
۲	استریا-هنګري	۲۰۶۲۲۹۶۰۰۰۰
۳	ترکیه	۱۴۳۰۰۰۰۰۰۰
۴	بلغاریه	۸۱۵۲۰۰۰۰۰
	مجموعه	۶۰۶۴۳۱۶۰۰۰۰

۲- بالواسطه جنگي زیان

په دې کې وژل شوي انسانان، ودانۍ، تولیدات، املاک، جائدادونه او نور شامل دي.

وژل شوي انسانان

شماره	هيواد	د وژل شويو شمېر
۱	د امریکا متحده ایالات	۱۰۹۷۴۰
۲	لوی انگلستان	۸۳۹۹۰۴
۳	جرمني	۱۹۹۷۳۶۵
۴	فرانسه	۱۶۵۴۵۵۰

۱۱۳۲۵۰۰	استریا-هنګري	۵
۴۰۱۲۰۶۴	روسیه	۶
۲۷۲۰۰۰	بیلجیم	۷
۱۱۸۰۶۶۰	ایتالیا	۸
۷۵۷۳۴۳	سربیا	۹
۳۹۷۱۱۷	رومانیه	۱۰
۳۷۵۰۰	یونان	۱۱
۴۱۰۰	پرتګال	۱۲
۳۰۱	جاپان	۱۳
۴۸۸۷۸۹	ترکیه	۱۴
۱۰۶۶۸۷	بلغاریه	۱۵
۱۲۹۹۰۵۷۰	وژل شوی فوځ	
۱۲۹۹۰۵۷۰	بناري وژل شوي خلک	
۲۵۹۸۱۱۴۰	مجموعه	

د املاکو زیان

د جګړې په دوران کې د املاکو او جائدادونو درسته اندازه معلومول ستونزمن کار دی، مختلفو لیکوالانو تخمینی لیکلي دي، د لومړۍ نړیوالې جګړې د املاکو او جائدادونو مجموعي زیان ۳۶۷۶۰ میلیون ډالره اټکل شوی ده، چې د دوی څخه د

خُمکي زیان ۲۹۶۹۰ میلیون ډالره او سمندري زیان یې ۶۸۰۰ میلیون ډالره حساب شوی دی.

د تباہ شویو سوداگریزو بحري بیړیو وزن نږدې ۱۵۳۹۸۳۹۲ ټنه وه، چې تخمینی قیمت یې ۳۰۰۰ میلیون ډالره حساب شوی دی.

د بي طرفه هیوادونو زیان

د جگړې په جریان کې بي طرفه هیوادونو د خپلې دفاع لپاره په خپلو پولو باندې فوځ اچولی وه، د خپلو بحري بیړیو د ساتنې لپاره یې ځانگړي اقدامات کړي وه، چې په دې باندې بي طرفه هیوادونو ډېر مصرف کړی وه.

د بي طرفه هیوادونو جنګي زیان نږدې ۱۷۵۰۰۰۰۰۰۰ ډالره حساب شوی دی.

د اروپا عمومي حالات

د لومړۍ نړیوالې جگړې په پای ته رسیدو د اروپا حالت داسې وه، لکه د یوه زلزلې څپلې هیواد، گوله بارۍ ودان ځایونه ویجاړ کړي وه، هر خوا ټپیان خلک لیدل کیدل، یا هم داسې کسان لیدل کیدل، چې عمرونه زیات وه، ځوانه طبقه ډېره لږه تر سترگو کیده، د کونډو او یتیمانو یو زیات شمېر خلکو اسمان ته چیغې وهلې.

د حکومتونو سره د عامو خلکو د فلاح او بهبود لپاره هیڅ هم نه ول، خزاني بیخي خالي وې، نا امنې، لوږې او تندي اباد ځایونه گوانبل.

په جگړه کې په مجموعي ډول د متحدو فوځونو ۵۱۵۲۱۱۵ تنه وژل شوي او ۱۲۸۳۱۰۰۴ تنه یې ټپیان ول، د اسیر شویو یا ورکو شویو فوځیانو شمېر یې ۴۱۲۱۰۹۰ تنه وه، په مجموعي ډول ۵۲,۳ سلنه فوځ یې له منځه تللی وه.

بلخوا د مرکزي هیوادونو د وژل شویو شمېر ۳۳۸۶۲۰۰ تنه وه، ۸۳۸۸۴۴۸ تنه یې ټپیان وه، اسیر یا ورک شوی فوځ ۳۶۲۹۸۲۹ تنه وه او په مجموعي ډول ۶۷,۴ سلنه فوځ یې له منځه تللی وه.

په مجموعي ډول په لومړۍ نړيواله جگړه کې ۸۵۳۸۳۱۵ تنه فوځ وژل شوي وه، ۲۱۲۱۹۴۵۲ تنه ټپيان ول، ۷۷۵۰۹۱۹ تنه اسير يا ورک شوي وه او ټول فوځ زيان ۵۷,۶ سلنه وه.

روسيه د تزار نیکولاس او د هغه د ادارې د نالایقو او ناپوهو مشرانو په وجه د بدتر حالت سره مخ شوي وه، په بنارونو کې د اړتیا وړ لومړني شيان نه ول، مزدور او کاریگر د لوړې مړه کیدل، د حالاتو د بڼه کولو لپاره کارگرو د یهودي کارل مارکس نظریه منلې وه او د هغې په اساس یې خپل حقوق غوښتل.

کاربنديز کیده، عام خلک د حکومت نه بیزاره ول او په پای کې انقلاب د بغاوت رنگ خپل کړ، تزار نیکولاس یې د تخت څخه گوزار کړ او د هغه پر ځای انقلابي حکومت د لینن په مشرۍ رامنځته شو، لینن د مجبورۍ له وجې د جنگ بندۍ په تړون باندې لاسلیک وکړ.

ددې تړون له مخې روسیې:

یوکران، پولینډ، فن لینډ، لیتوانیا، استونیا او لتویا سیمې له لاسه ورکړې او هغه یې د ازادو هیوادونو په توگه په رسمیت وپېژندلې.

د جرمني حالت هم ډېر بڼه نه وه، خلکو حوصلې له لاسه ورکړې وې، اقتصادي حالت خراب وه، د خوراک او څښاک قیمتونو له اسمان سره خبرې کولې.

د جمهوریت غوښتونکو، پاچاهیت غوښتونکو او کمیونسټانو تر منځ کشمکش روان وه، چې دې کشمکشونو خونړۍ رنگ خپلوه، شاهي کورنۍ یې ذلیلې کړې او له هیواده شړلې وه.

په هیواد کې د جمهوریت د رامنځته کولو لپاره هڅې روانې او اخر یې جمهوریت رامنځته کړ.

اسټریا هم خپلې ځینې سیمې له لاسه ورکړې، په شمالي صنعتي سیمو کې ازاده چکسلواکیه رامنځته شوه، په جنوبي سیمو کې یې یوگوسلاویا او هنگري هم د یوه ازاد حکومت په ډول رامنځته شوه.

په دې ډول د جگړې وروسته د استریا سره یوازې د ویانا سیمه پاتې شوه، د متحدو هیوادونو لخوا په استریا باندې قوي بندیزونه ولگول شول، اوس یې یوازې د ۳۰۰۰۰ فوځ او د دانیوب په سیند کې د درې بیړیو د ساتلو اجازه درلوده.

د ټولې اروپا نقشه بدله شوه، د ۱۹۱۴ ز کال دمخه اروپا اوس یوازې یوه کیسه ګرځیدلې وه، څو نوي سلطنتونه رامنځته شوي وه او څو پخواني حکومتونه د خاورو سره خاورې شوي وه.

د ژباړې پای

۲۰۱۳ اکتوبر ۲۴

مأخذونه:

A Conise History of World War 1

The rise and fall of the Great Powers by Paul Kennedy

History of Modern Europe

The Twenty Years Crises

A new History of Indo-Pakistan

The Struggle for Pakistan

د کتاب لیکوال د پورته مأخذونو سربیره د انټرنیټي ویبپاڼو نه هم ګټه اخیستې ده، چې شمېر ۲۶ ته رسېږي، دلته یې راورل لږ ستونزمن وه، که چیرې ګوګل کې د لومړۍ نړیوالې جگړې په اړه پلټنه وکړی؛ نو ددې ویبپاڼو سربیره به د نورو زیاتو ویبپاڼو سره مخ شئ.

**Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library**